

*Zveza Prijateljev
Mladine Slovenije®*

Komisija za delo zgodovinskih krožkov

Poklici v preteklosti

**Zbornik strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov**

Ljubljana, 2019

VSEBINA

- 5 **Dr. Monika Kokalj Kočever**
Poklici v preteklosti
- 7 **Dr. Monika Kokalj Kočever**
Na kratko o poklicih
- 15 **Dr. Marija Počivavšek**
»Služiti kupcu, to je danes geslo trgovine in torej prodajalca.«
O poklicu trgovca nekdanj
- 23 **Mag. Marjetka Balkovec Debevec**
»Kakršen učitelj, takšna šola«
O učiteljskem poklicu skozi čas
- 37 **Irena Lačen Benedičič**
(Po)klici železarskih jesenic
- 43 **Bogdana Marinac**
Podmorničarji iz naših krajev
- 57 **Katarina Jurjavčič**
Fotoreporter v primežu uredniških politik
- 65 **Monika Močnik**
Poklici v preteklosti na fotografijah dnevnikovega fotoreporterja Marjana Cigliča
- 69 **Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS**
Zlata pravila
- 75 **Iris Furlan**
Sodelujoči mentorji in mentorice ter osnovne šole pri raziskavi juhuhu, počitnice so tu!
Letovanje otrok in družin v preteklosti v šolskem letu 2018/2019

Dr. Monika Kokalj Kočevar

predsednica Komisije za delo zgodovinskih krožkov,
muzejska svetnica, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

E: monika@muzej-nz.si **T:** 01 300 96 19

POKLICI V PRETEKLOSTI
RAZPIS RAZISKOVALNE NALOGE
ZA ŠOLSKO LETO 2019/20

Spoštovane učiteljice in učitelji, drage učenke, učenci!

Letos praznujemo vsi skupaj z našo komisijo za delo z zgodovinskimi krožki okroglih 50 let. Ob tem bi se vam rada zahvalila za zaupanje in sodelovanje. Brez vas tudi nam ne bi uspelo. Vi ste tisti, ki navdušite, raziskujete in pripravite. Pred izbiro letošnje teme smo imeli še posebej veliko razgovorov. Predlagane so bile zelo različne teme, izbrali pa smo temo, ki je letos prisotna v več programih in projektih ZPMS. O poklicih oziroma poklicni prihodnosti govorijo tudi v otroških parlamentih. Zgodovinarji pa smo si jo zastavili seveda tudi s pogledom v preteklost. Verjamem, da bo letošnja tema še posebej zanimala devetošolce, ki bodo čez nekaj mesecev postavljeni pred veliko življenjsko izbiro. Torej, letošnja tema so poklici. Raziskovanje poklicev. Poklici v preteklosti, izumirajoči poklici, nenavadni poklici, poklici povezani z različnimi gospodarskimi panogami, poklici v določenem okolju skozi čas. Pa izrazito ženski ali pa izrazito moški poklici. Verjamem, da je številnim tema pisana na kožo. Da si boste znotraj teme lažje našli področja, ki bi jih raziskovali, smo pripravili zelo zanimiv zbornik člankov, ki vam bodo v pomoč. Objavljamo različne tekste, ki se vsak po svoje loteva razpisane teme. Seveda smo predstavili tudi učiteljski poklic. O njem nam piše kolegica in kustosinja Slovenskega šolskega muzeja mag. Marjetka Balkovec Debevec. Obrtništvo smo v preteklosti že obravnavali, tokrat pa o obrtništvu in različnih poklicih govori kolegica dr. Marija Počivavšek iz Muzeja novejšje zgodovine Celje. Železarstvo je bilo nekdaj nosilna gospodarska panoga. Kolegica iz Gornjesavskega muzeja Irena Lačen Benedičič nam predstavlja Železarno Jesenice in z njo povezane poklice. Zanimiv poklic, ki je še vedno zelo aktualen, je fotoreporterski. Moja muzejska kolegica Katarina Jurjavčič se že nekaj časa posveča proučevanju tega poklica, predvsem skozi naše bogate fotografske fonde. Ravno tako je v fotografskih zbirkah doma muzejska kolegica Monika Močnik, ki izhaja iz fotografskega fonda Marjana Cigliča. Čeprav Slovenci nikoli nismo imeli veliko morja, pa so bili Slovenci vedno zelo cenjeni pomorščaki. O njih piše kolegica Bogdana Marinac iz Pomorskega muzeja Sergej Mašera Piran, ki smo ga obiskali letos ob končnem srečanju v Pacugu.

Kot vedno tudi tokrat ne morem mimo lastnih spominov. Sama sem bila v osnovni šoli prepričana, da bom odvetnica. Na veliko šolsko risbo, ki smo jo pripravili za valetu, sem se narisala v črni togi z ustavo v roki. No, pa me je v gimnaziji ta želja minila. Naenkrat sem se videla v svetu poklicev kot biologinja. In to ne navadna biologinja, ampak raziskovalka, rastlinska genetičarka, ki bi reševala svetovno lakoto s križanjem semen pšenice itd. Navduševala sem se nad ruskim botanikom Ivanom Vladimirovičem Mičurinom, ki je konec 19. stoletja pa tja do 30. let 20. stoletja uspešno križal različne poljedelske vrste in velja za enega prvih genetikov.

Menda se je po njem imenovalo tudi rusko mesto. Začela sem z bršljani, ki sem jih vsaj nekaj časa uspešno cepila in vzgajala, vsaj meni se je zdelo, nove sorte. Pa je prišel trenutek streznitve. Na informativnem dnevu na fakulteti so me uspeli v eni uri prepričati, da ta poklic ni zame. Profesor, ki je predstavljal študij biologije, je strašil, koliko je ur matematike, fizike idr, in na moje vprašanje v suhoparnem stavku z nezainteresiranim glasom povedal, da rastlinska genetika predstavlja menda samo nekaj ur na seminarjih. S povsem uničenimi sanjami sem se vrnila domov. Zvečer sem šla spat, z bolj ali manj prazno glavo, še vedno malo v šoku – in zjutraj sem se zbudila z novo idejo – postala bom zgodovinarica, študirala pa bom tudi angleščino. To jutranjo misel sem tudi uresničila in nikoli mi ni bilo žal.

Kot mama maturantke sem spet vključena v teme poklicev. Vendar je tokrat na hčerki, da sama izbere študij. Vedno ji pravim, naj izbere tisto, kar jo veseli, saj se ne glede na brezizhodne možnosti za službo še vedno najde rešitev. Tako ali tako različni viri že trdijo, da tistih poklicev oziroma delovnih mest, v katerih bodo delali naši otroci, še ni. Morda pa se bomo čez čas povrnili nazaj h kakšnim, že skoraj izumrlim poklicem. Moj sin, profesionalni pastir v Švici, bi zagotovo potrdil, da je stik z zemljo in živalmi nekaj edinstvenega.

Povrnimo se nazaj k temi. Tema vam zagotovo ne bo povzročala težav. Zbranega je veliko pisnega gradiva tudi zbiranje pričevanj bo zagotovo zelo zanimivo. Predvsem pa vam polagam na srce, da naredite primerjave oz. analize, brez tega vam vsi zbrani podatki ne koristijo veliko. In najboljše so tiste raziskave, ki potekajo v znanem okolju.

Rok za oddajo nalog je tako kot vsako leto 31. marec, torej 31. marec 2020.

Verjamem, da bo prebiranje člankov tudi učencem razširilo znanje in jim dalo osnovo za pripravo na raziskovanje. Namen zbornika je prikazati širino in možnosti, ki nam jih nudi razpisana tema in morda hkrati tudi navdušiti za kakšen od predstavljenih poklicev.

Pravila za izdelavo naloge so objavljena v zborniku, tako kot vsako leto.

Člani komisije upamo, da boste uživali v zbiranju gradiva, proučevanju in pripravi naloge, da boste izvedeli veliko novega in koristnega, predvsem pa, da se boste družili in zabavali. Devetošolcem pa srečno pri izbiri poklica!

Dr. Monika Kokalj Kočever

muzejska svetnica, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

E: monika@muzej-nz.si **T:** 01 300 96 19

NA KRATKO O POKLICIH

Članek na podlagi virov opisuje razvoj izraza poklic in s tem v povezavi poklicne poti in skupine poklicev. Odgovarja tudi na vprašanje, kakšni bodo poklici v prihodnosti.

Ključne besede: poklici, izobrazba, poklicna pot.

UVOD

Definicija poklica po Standardni klasifikaciji poklicev Statističnega urada RS opredeljuje poklic kot »skupek del, katerih poglobitve naloge in dolžnosti so si po vsebini in zahtevnosti zelo podobne. Poklic posamezne osebe se lahko opredeli glede na glavno delo (oz. zaposlitev), ki ga oseba trenutno ima (»main job«), glede na njeno dodatno delo (»second job«), glede na delo (oz. zaposlitev), ki ga je imela v preteklosti, ali glede na delo (oz. zaposlitev), ki ga bo imela v prihodnost«.¹

Delo pa je v tesni povezavi s poklicem in je opredeljeno kot skupek nalog in dolžnosti, ki jih opravlja (jih je ali bi jih lahko opravljal) ena oseba, in sicer kot zaposlena ali kot samozaposlena oseba.

Poklica in izobrazbe ne smemo enačiti. Izobrazbo oseba pridobi z uspešnim šolanjem, poklic pa se nanaša na delo, ki ga oseba opravlja.

Po končanem izobraževalnem programu določene stopnje izobraževanja posameznik pridobi naziv poklicne oziroma strokovne izobrazbe in ne poklic. Po mednarodno primerljivem pojmovanju izobraževanje vodi do izobrazbe in daje posamezniku izobrazbeni naziv, njegov poklic pa je določen z delom, ki ga opravlja. Izobrazba je najpogosteje razumljena kot najvišja dosežena javno veljavna izobrazba, ki jo oseba praviloma pridobi z uspešnim končanjem javno veljavnega izobraževalnega oz. študijskega programa, s tem pa pridobi tudi javno listino.

RAZVRŠČANJE POKLICEV

Poklici se razvrščajo po klasifikaciji poklicev. Temeljna enota klasifikacije je delo, ki se opredeljuje kot skupek nalog in dolžnosti, ki jih (jih je ali bi jih lahko) opravlja ena oseba. Niz del, katerih poglobitve naloge in dol-

¹ E iskalnik SKP o8, <https://www.stat.si/skp/>, 12. 9. 2019.

žnosti so si zelo podobne, tvori poklic. V skladu s konceptom klasifikacije pa se posameznika razvrsti v poklic oziroma v skupino poklicev glede na zahtevnost, kompleksnost, vrsto in druge značilnosti nalog in dolžnosti, ki jih opravlja pri svojem delu.

Standardna klasifikacija poklicev je obvezen nacionalni standard, ki se uporablja za razvrščanje dela oziroma poklicev v skupine poklicev v uradnih oziroma administrativnih zbirkah podatkov v statističnih raziskovanjih in v statističnih registrih in tako omogoča, da se za statistično, analitično ter raziskovalno spremljanje poklicne strukture aktivnega prebivalstva ter povpraševanja po delu zagotavljajo podatki.

Skupino poklicev tvori poklic ali več poklicev, ki so si podobni po ravni znanja oziroma po vrsti znanja, ki je potrebno za kompetentno opravljanje nalog in dolžnosti v poklicu.²

Glavne skupine poklicev so: zakonodajalci/zakonodajalke, visoki uradniki/visoke uradnice, menedžerji/menedžerke, strokovnjaki/strokovnjakinje, tehniki in drugi strokovni sodelavci/tehnice in druge strokovne sodelavke, uradniki/uradnice, poklici za storitve, prodajalci/prodajalke, kmetovalci/kmetovalke, gozdarji/gozdarke, ribiči/ribičke, lovci/lovke, poklici za neindustrijski način dela, upravljavci/upravljavke strojev in naprav, industrijski izdelovalci/industrijske izdelovalke in sestavljalci/sestavljalke, poklici za preprosta dela, vojaški poklici.³

POKLIC SKOZI ČAS

Slovenski izraz *poklic* je novejšega datuma, prvič je bil zapisan med 17. in 18. stoletjem. Osnove za kasnejšo uvedbo izraza *poklic* so v slovensko besedišče vpeljali slovenski protestanti, med njimi Primož Trubar in Jurij Dalmatin. Uporabili so današnjemu izrazu *poklic* podoben izraz *poklicanje*.⁴ Trubar je med posvetne poklice že štel državne službe sodnikov, odvetnikov, pisarjev, vojakov in tudi učitelje. K poklicem pa niso šteli obrtniki, saj so bili tedaj v pretežni domeni mestnih cehov in domače obrti na kmetih in so imeli tedaj še druga poimenovanja, najpogosteje izraz *stan*. Izraz *poklic*, v širši obliki kot *poklicanje*, je nastal s prevzemanjem tujih prevedenih izrazov v 17. in 18. stoletju.⁵ Izraz *poklic* je nastal iz nemškega izraza "der Beruf" v drugi polovici 18. stoletja.⁶

Z rastjo industrije in trga dela se je pomen izraza poklic najbolj razširil v novejšem obdobju in se je uporabljal v vseh stanovih. Z izrazom poklic so se opredeljevale razne vrste dela ali dejavnosti, zlasti ročnih spretnosti in mojstrstva. Pojavljali so se tudi mlajši izrazi, kot so "rokodelstvo", "obrt", "industrija", "stroka" in "delavnica". Ko je izraz *poklic* nadomestil izraz *stan*, je prišel tudi v šolske sisteme. Strokovne šole so pripravljale vajence in učence za opravljanje posameznih poklicev, vendar jim s spričevali tedaj še niso podeljevale poklicnih, ampak strokovne nazive in naslove.

Izraz poklic se v obdobju med obema svetovnima vojnama pomensko uporablja kot izraz dogajanja na področju dela in zaposlitve.⁷ V obdobju socializma, po letu 1945, je v poklicnem načrtovanju izobraževanja pred-

2 Uredba o standardni klasifikaciji poklicev, 2008. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=201050&stevilka=2661>, 20. 8. 2019.

3 Skupine poklicev, <https://www.stat.si/skp/Default.aspx?id=12>, 20. 8. 2019.

4 Kramberger, str. 33.

5 Kramberger, str. 33.

6 Kramberger, str. 34.

7 Kramberger, str. 42.

videno, da bi to vodilo učence in študente iz šolskih klopi naravnost do delovnih mest. Poklicna šola je začela podeljevati poleg strokovnega naslova po končanem šolanju tudi poklic. Socialistične oblasti so podpirale proizvodno delo in so gradile na prepričanju, da samo določeno vrsto dela lahko štejejo za družbeno koristno delo.

Šifrant poklicev v agenciji za zaposlovanje je skušal vsak poklic vključiti kot del šolskega sistema in kot del panog. Popis *poklicev* v statističnem sistemu, ki je bil osnovan na pobudah iz leta 1958, je pretiraval z industrijskimi poklici, zanemarjal pa trgovinske in upravljavske poklice.⁸

Kako pa so opredeljeni poklici danes oziroma so bili pred desetletjem? Poklicne prostore povezujemo s poklici, ki jih običajno povezujemo s posebnim produkcijskim znanjem. Vendar v Sloveniji poklice opredeljujemo bolj v okviru (šolske) politike, ne pa trga ali trga dela. Prevladujoča dilema v Sloveniji je ali *poklic kot tak* pripada bolj človeku ali pa bolj delovnemu mestu.⁹ Izraz poklic je ob novejših tržnih in institucionalnih spremembah pomensko zelo zanihal med različnimi pomeni, ki se lepijo nanj zaradi njegovih vezanosti na obsežne, institucionalizirane poklicne prostore v Sloveniji. Zato je pomen izraza razpršen, večrelacijski, je ugotavljal sociolog Anton Kramberger.¹⁰

POKLICI MED SEBOJ

Poklicni sektorji so razdeljeni na primarne, sekundarne in terciarne poklice oz. na kmetijske, industrijske in storitvene dejavnosti. Upadanje v kmetijskih poklicih se je začelo že pred začetkom 20. stoletja. Leta 1910 je bilo v kmetijstvu zaposlenih 66 %, v industriji 12 % in storitveni dejavnosti 20 % ljudi. V 30. letih je padla zaposlenost v primarnih dejavnostih na 61 %, sekundarni je narasla na 21 % in terciarni 18 %. Iz kmetijstva so se preusmerili v obrtno-industrijske poklice. Trend upadanja kmetijstva se je nadaljeval do leta 1940, ko pride na 50 %, do leta 1975 pa pade na 25 %. V desetih letih se je ta odstotek še prepolovil. Leta 2002 jih je tako v kmetijstvu samo še 3 %. Sekundarni sektor doseže višek leta 1971 (32 %), nato upada, leta 1991 na 27 % in leta 2002 na 26 %. Terciarni sektor je leta 1971 pokrival že 40 %. Od 80. do 90. let 20. stoletja ni bilo razlike do leta 2002 pa se je dvignil na 71 %. Zanimivo, da je imela Slovenija že leta 1931 v terciarnem sektorju zaposlenih 32 %, Jugoslavija pa je ta odstotek dosegla šele leta 1971, ko je bila Slovenija že pri 40 %.¹¹

Ljudje, rojeni v prvi četrtini stoletja, so na trg dela prihajali v času do konca druge svetovne vojne in ga zapuščali najpozneje okrog 80. let 20. stoletja. V drugem sklopu so ljudje, ki so bili rojeni med obema vojnoma, na trg dela so prihajali vse do sredine sedemdesetih let in so nekateri še aktivna starejša generacija. Tretji skupini pripadajo ljudje, rojeni po drugi svetovni vojni in so vse njihove izobrazbene ter delovne izkušnje povezane z obdobjem socializma.¹²

V drugem obdobju socializma se je slovenski trg dela v primerjavi s prvim obdobjem precej spremenil. Izrazilo so se povečale možnosti za poklicno mobilnost ženskam.¹³ Pri moških je višja izobrazba postala tekmovalni element v dogajanju na trgih dela. Ženskam je večja možnost izobraževanja dvignila povprečno stopnjo izo-

8 Kramberger, str. 47.

9 Kramberger, str. 165.

10 Kramberger, str. 32.

11 Kramberger, str. 96.

12 Kramberger, str. 313.

13 Kramberger, str. 332.

brazbe, a prave tržne oziroma zaposlitvene vrednosti zanje to ni imelo. Višjo izobrazbo lahko vnovčijo le, ko so mlajše. Starejša kot je ženska, manjša se možnost, da bi njena izobrazba veljala kot človeški kapital.¹⁴

Ivan Svetlik opredeljuje poklicno segregacijo, kjer gre za koncentracijo žensk in moških, v različnih vrstah in na različnih ravneh dejavnosti in zaposlovanja, pri čemer so ženske omejene na ožjo izbiro poklicev (horizontalna segregacija) kot moški in na nižje položaje (vertikalna segregacija).¹⁵

V novem času se kariera povezuje tudi z družino in prostim časom. Pomembno je, da posameznik sam definira, kaj je zanj kariera. Zato je značilna samoidentifikacija z izbrano kariero.¹⁶ Izraz kariera ni več sinonim za zaposlenost v enem poklicu, ali eni organizaciji. Danes ljudje doživljajo multikarierne poti v karieri, ki vključujejo dva ali tri področja, in dve ali tri organizacije.¹⁷

Poklicna pot je sestavljena iz različnih stopenj poklicne kariere. Začne se z izobraževanjem, nadaljuje v pripravništvo, sledi začetek poklicne poti, srednja stopnja poklicne poti je v starostnih letih 28 do 45 let, v letih 35 do 45 je krizno obdobje, zadnje obdobje je pri starosti 50 do 55 let, sledi popuščanje in postopen umik pri 55 do 60 letih, upokožitev pa pri 60 do 65 letih.¹⁸ Karierna pot traja do konca življenja, poklicna pot pa se konča z upokojitvijo.

Javni razpisni pogoji o prostih delovnih mestih razredčijo kandidate že ob prijavljanju na prosta delovna mesta. Na izbiro vplivajo vrste izobrazbe, delovne izkušnje in dodatne želene ali določene osebne lastnosti kandidatov. Ob nazivu delovnih mest včasih sledi še podrobnejši opis dela. Upoštevajo pa se tudi druga selekcijska merila.

Tako sem povsem naključno odpirala časopise in iskala oglase, npr. leta 1999 išče podjetje E.M., d. o. o., ki se ukvarja z uvozom otroške hrane Hipp, mladega kreativnega in zagnanega sodelavca z diplomom medicine za področje zdravstva in farmacije. Njegove naloge bi bile organiziranje in spremljanje medicinskih kongresov, simpozijev, predstavitev na sejnih in razstavah, organiziranje in predavanje zdravnikom o direktnem oglaševanju, pismih in drugem materialu, ki je na voljo. Ponujali so zanimivo delo, dinamično vzdušje, dodatno izobraževanje in spodbudni zaslužek.¹⁹ Akademija za glasbo je v istem dnevu iskala bibliotekarja, z univerzitetno izobrazbo humanistične smeri in opravljenim bibliotekarskim izpitom. Služba je bila za nedoločen čas, medtem ko v podjetju E.M. o tem niso oglaševali. V istem času išče tudi francoska trgovska veriga Leclerc vodilne delavce stare 20 do 30 let z znanjem francoščine in z izobrazbo komercialne smeri. Zagotavljali so devetmesečno plačano dodatno izobraževanje v francoski šoli. Leta 1975 Delavska univerza Mozirje išče operativnega organizatorja izobraževanja, ekonomskega tehnika, ki bi moral izpolnjevati tudi moralnopolitične kvalitete.²⁰ Leta 1955 je Avtopodjetje Primorje z oglasom iskalo dva avtomehnika, dva avtokaroserista in dva šoferja. Plača je bila obljubljen po dogovoru, stanovanje pa je bilo preskrbljeno.²¹ Takrat je tudi Sora, Tovarna specialnih mizarških izdelkov, Medvode razpisala mesto računovodje. Pogoji za zasedenje delovnega mesta pa so bili zapisani zelo ohlapno – obvladanje ekonomsko finančnih problemov v industrijskem podjetju. Prek časopisa Slovenec je leta 1943 iskal Foto Rovšek fotografskega pomočnika, »prvovrstno moč za retušo in ko-

14 Kramberger, str. 336.

15 Rolih, str. 11. (Svetlik 2002, str. 497)

16 Koštrica, str. 5.

17 Koštrica, str. 18.

18 Koštrica, str. 10.

19 Delo, 5. 5. 1999, str. 16.

20 Dnevnik, 3. 11. 1975, str. 10.

21 Slovenski poročevalec, 3. 1. 1955, str. 3.

pirnico«, v Salonu Slavica na Miklošičevi cesti v Ljubljani pa bi sprejeli frizerko.²² Pravzaprav skozi presek let lahko ugotovimo, kaj je bilo v določenem obdobju zanimivo za pridobitev zelenih delavcev. Če v štiridesetih letih le zapišejo potrebe, delavcem v petdesetih letih poleg službe že nudijo dodatne ugodnosti. Namreč stanovanje, ki jih je v teh letih precej primanjkovalo. V devetdesetih letih pa privabljajo podjetja najboljši kader tudi z obljubljenimi zaslužki in dodatnimi ugodnostmi. Seveda ugotovimo, da je skozi leta veliko v določenem obdobju zelo znanih tovarn, firm in podjetij propadlo.

Trg dela se nenehno spreminja. Panoge se različno razvijajo. Nekatere organizacije imajo dolgo tradicijo, druge pa se samo pojavijo in izginejo. Ob tem moramo govoriti tudi o demografiji poklicev, ki spremlja poklice skozi čas. Nekateri poklici se ohranjajo desetletja, drugi izginjajo. Nekateri postajajo zanimivejši v posebnih razmerah, ko je po njih veliko povpraševanje. Šole in izobraževalne ustanove spreminjajo izobraževalne programe, tudi delodajalci spreminjajo izobrazbene zahteve za delavce, glede na zahteve dela in zaposlovanja.²³

Prehod iz prve v drugo polovico 20. stoletja je zaznamoval premik v zaposlovanju v storitvah. Družba je postala vedno bolj potrošniška, to pa je omogočilo nove zaposlitve. Razvijati se je začela tudi industrija, povezana s preživljanjem prostega časa.²⁴

Postindustrijska družba ima svoje specifičnosti. Pojavljajo se nove informacijsko komunikacijske inovacije (varnostne tehnike, avtomatizirane blagajne, avtomatski bančni terminali), na podlagi katerih se ustvarja nova mednarodna delitev. Rezultati teh sprememb pa so šele pričakovani.²⁵

Poklici so na trgu dela v hierarhičnem odnosu, nekateri imajo večji družbeni ugled, so bolje plačani, zagotavljajo večjo družbeno moč in prinašajo večjo socialno varnost.

TRG DELOVNE SILE – MILENIJCI

Seveda moramo omeniti tudi trg mlajše delovne sile. T. i. milenijci, torej tisti, ki so bili rojeni med leti 1980 in 2000, postajajo najpomembnejši del trga delovne sile. Milenijci so generacija z najvišjo izobrazbo, hkrati je med njimi najvišja stopnja brezposelnosti.

Prebivalstvo Slovenije šteje v letu 2019 okoli 2.084.301 prebivalcev. Število delovno aktivnih v Sloveniji je 991.000. 737.000 jih je zaposlenih za nedoločen čas. Brezposelnih je 43.000. Te številke pa so po podatkih skoraj enake kot pred 11 leti. Stopnja brezposelnosti je 4,2-odstotna.²⁶

Med mladimi zaposlenimi v starostni skupini 15 do 29 let jih je za nedoločen čas zaposlenih 54 %. Med mladimi iz te skupine je 9-odstotna brezposelnost.²⁷

22 Slovenec, 3. 7. 1943, Oglasi.

23 Štarkl, str. 13.

24 Kramberger in Pavlin, 2007, str. 18.

25 Prav tam, str. 19.

26 Aktivno in neaktivno prebivalstvo, Slovenija, 2. četrtletje 2019, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8326>, 10. 9. 2019.

27 Mednarodni dan mladih, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8070>, 10. 9. 2019.

NAPOVEDI

Zavod RS za zaposlovanje je izvedel raziskavo Poklicni barometer in ugotavljal, kakšno bo v letu 2019 razmerje med ponudbo in povpraševanjem po posameznih poklicih. Poklici, kjer primanjkuje kadra, so čistilci, farmacevti, fizioterapevti, frizerji, gasilci, gozdarji, gradbeni nadzorniki, inženirji in tehniki elektronike. V drugem četrtletju 2019 je bilo največ prostih delovnih mest v gradbeništvu in v predelovalni industriji in trgovini. Poklici, kjer je doseženo ravnovesje: biologi, blagajniki, finančni analitiki, nabavni referenti, referenti v turističnih agencijah ... in tudi učitelji v srednjih in visokih šolah. Ponudba pa presega povpraševanje pri poklicih: arhitekti, ekonomisti, filozofi, fotografi, novinarji ... sociologi, vzgojitelji idr.²⁸ Najbolj so v fazi izumiranja proizvodni poklici. Tako so med poklici, ki izumirajo, upravljalec strojev za beljenje, barvanje in obdelavo tekstilij, usnja in krzna, finomehanik, odčitovalec števec, uradnik za kopiranje dokumentov, knjigovez, strojepisec ...²⁹

Kakšni pa so poklici prihodnosti? Leta 2012/13 je bilo največ študentov vpisanih v družboslovne študijske smeri, kar 30 %, na smeri tehnika, tehnologija in gradbeništvo jih je bilo 20 %. Najmanj je študentov na področju kmetijstva, gozdarstva, ribištva in veterinarstva, samo 4 %. Slovenija je pri teh vpisih primerljiva z drugimi državami.³⁰ Ne glede na vpise študentov pa bodo z gotovostjo iskani poklici: programer, farmacevt, zdravnik, strojni inženir, poklici s področja transporta in logistike in zelena delovna mesta (varčna raba energije, lesarstvo ...).

ZAKLJUČEK

Strokovnjaki ugotavljajo, da približno 60 % poklicev za tiste, ki se bodo zaposlili v prihodnjih 20 letih, sploh še ni odkritih. Poklici, ki imajo v prihodnosti večjo prednost, so tisti, ki vključujejo več interdisciplinarnih znanj s kombinacijo znanja več svetovnih jezikov. V slovenskem gospodarstvu in s tem na trgu dela bodo gospodarske razmere nižale obseg predelovalne industrije in višale obseg storitev.³¹ Seveda je treba govoriti tudi o mednarodni mobilnosti trga delovne sile, pa tudi o brezposelnosti mladih, položaju starejših zaposlenih in vedno manjšem odstotku zaposlenih za nedoločen čas.

Razvoj robotike, umetne inteligence, genomike in drugih področij je povzročil, da se danes že opravljajo poklici, ki pred nekaj leti še niso obstajali, tako npr. piloti dronov, inženirji za samovozeče avtomobile in vlogerji na YouTubeu.

SUMMARY

A profession is a group of **occupations** whose principal tasks and duties are very similar in content and complexity. After completing an educational program to a specific level, an individual acquires a professional or vocational title. Professions are listed according to the classification of professions. The basic unit of the classification is an occupation, which is defined as a group of tasks and duties that (are or could be) performed by

28 Petra Kušar, Kateri poklici bodo najbolj iskani v letu 2019?, 12. 11. 2018, <https://mladipodjetnik.si/novice-in-dogodki/novice/kateri-poklici-bodo-najbolj-iskani-v-letu-2019>, 10. 9. 2019.

29 Rok Atelšek, To so poklici, ki izumirajo, <https://siol.net/posel-danes/moja-sluzba/tp-so-poklici-ki-izumirajo-435867>, 10. 9. 2019.

30 Poklici prihodnosti, <https://www.dijaski.svet.si/dijaski-os/clanki/poklici-prihodnosti/>, 5. 9. 2019.

31 Lužan, str. 54.

one person. The basis for the later term profession was introduced into the Slovenian vocabulary by Slovene Protestants. They used an etymologically similar word to today's term profession: calling. The term profession originated from the German term "der Beruf" in the second half of the 18th century. The meaning of the term profession has been explicitly expanded in recent years. Experts note that about 60% of occupations of those who will be employed in the next 20 years have not yet been discovered. Occupations of higher priority in the future are those that incorporate greater interdisciplinary knowledge combined with knowledge of multiple world languages.

Viri in literatura

Časopisni viri

- Delo, 5. 5. 1999, str. 16.
- Dnevnik, 3. 11. 1975, str. 10.
- Slovenski poročevalec, 3. 1. 1955, str. 3.
- Slovenec, 3. 7. 1943.

Spletni viri

- Kramberger, Anton: Poklici, trg dela in politika, Poklicni problemi socialne države, empirični primeri iz Slovenije, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1999. Dostopno na: <https://knjigarna.fdv.si/s/u/pdf/266.pdf>, 20. 8. 2019.
- Kramberger, Anton, Pavlin, Samo: Zaposljivost v Sloveniji, Ljubljana 2007. Dostopno na: [http://www.pef.uni-lj.si/ceps/dejavnosti/sp/CEPS%20predstavitev%20knjige%2011%2012%202007%20\(AK\).pdf](http://www.pef.uni-lj.si/ceps/dejavnosti/sp/CEPS%20predstavitev%20knjige%2011%2012%202007%20(AK).pdf), 20. 8. 2019
- Koštrica, Martina: Karierne poti diplomantov FDV, Ljubljana 2004, diplomska naloga. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Kostrica-Martina.pdf>, 20. 8. 2019.
- Lužan, Neža: Demografija umirajočih poklicev, Ljubljana 2010, diplomsko delo. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_luzan-neza.pdf, 20. 8. 2019.
- Rolih, Petra: Ženske na trgu dela v Sloveniji, Ljubljana 2009, diplomsko delo. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_rolih-petra.pdf, 20. 8. 2019.
- Štarkl, Darija: Poklicno izobraževanje in trg dela, Ljubljana 2007, magistrsko delo. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_Starkl-Darija.pdf, 20. 8. 2019.
- E iskalnik SKP o8, <https://www.stat.si/skp/>, 12. 9. 2019.
- Uredba o standardni klasifikaciji poklicev, 2008. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=201050&stevilka=2661>, 20. 8. 2019.
- Skupine poklicev, <https://www.stat.si/skp/Default.aspx?id=12>, 20. 8. 2019.
- Aktivno in neaktivno prebivalstvo, Slovenija, 2. četrletje 2019, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8326>, 10. 9. 2019.
- Mednarodni dan mladih, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8070>, 10. 9. 2019.
- Petra Kušar, Kateri poklici bodo najbolj iskani v letu 2019?, 12. 11. 2018, <https://mladipodjetnik.si/novice-in-dogodki/novice/kateri-poklici-bodo-najbolj-iskani-v-letu-2019>, 10. 9. 2019.
- Rok Atelšek, To so poklici, ki izumirajo, <https://siol.net/posel-danes/moja-sluzba/tp-so-poklici-ki-izumirajo-435867>, 10. 9. 2019.
- Poklici prihodnosti, <https://www.dijaski.svet.si/dijaski-os/clanki/poklici-prihodnosti/>, 5. 9. 2019.

Dr. Marija Počivavšek

muzejska svetnica, Muzej novejšje zgodovine Celje

E: marija.pocivavsek@mnzc.si T: 03 428 64 12

»SLUŽITI KUPCU, TO JE DANES GESLO TRGOVINE IN TOREJ PRODAJALCA«.

O POKLICU TRGOVCA NEKDAJ

Danes je v Sloveniji trgovski poklic dereguliran, zanj se ne zahteva posebna izobrazba. Odločujoči akterji so namreč presodili, da bo konkurenčen trg glede na zahtevnost in ozaveščenost porabnikov sam poskrbel, da se bo kakovost v trgovini nenehno nadgrajevala. A v preteklosti še zdaleč ni bilo tako. Starejši slovenski trgovci so se večinoma s samoizobraževanjem in s pridnostjo povzpeli do določenega blagostanja in ugleda. V moderni dobi, tu mislim na drugo polovico 19. in začetek 20. stoletja, v času postopnega oblikovanja potrošniške družbe, pa je delo v trgovini zahtevalo posebno in popolno teoretično in praktično izobrazbo, ki so ga kandidati dobili v razvejanem sistemu trgovskega šolstva, vseživljenjsko pa so se izobraževali s pomočjo strokovnega časopisja. Trgovci so (v času brez interneta) morali veliko vedeti o blagu, ki ga prodajajo, biti so morali široko razgledani, imeti pa so morali tudi določene intelektualne sposobnosti.

Ključne besede: trgovina, prodaja, trgovec, prodajalec, trgovski poklic, prva polovica 20. stoletja.

IDEAL DOBREGA TRGOVCA

»Prodajati zna vsakdo, bi rekel nestrokovnjak. Trgovci pa vemo, da je dobro prodajati neke vrste umetnost, ki jo med sto prodajalci zna komaj par. Zakaj dobro prodajati pomeni ne le kupovalca zadovoljiti, nego ga tudi na trgovino prikleniti ter ga pridobiti zase tako, da privablja še druge kupovalce.«¹ Prodajalčeva dolžnost ni bila samo, da pokaže svoje teoretično znanje, temveč tudi, da »s svojo prirojeno oz. pridobljeno sposobnostjo ustreže želji kupca, mu obrazloži kakovost in vrsto blaga, ki je kupcu všeč, in ga s tem nekako naveže na trgovino, da postane njegov stalen odjemalec. /.../ Poklic trgovca-prodajalca se prišteva med najlažje, češ »za pultom stati in ponuditi kupcu naročeno blago, ni nobena umetnost«. Ni to umetnost za onega, ki nima smisla in veselja za trgovski stan, ki se ne zna živeti v ta poklic, ki dela, ker je prisiljen, da si zasluži vsakdanji kruh.«²

Trgovski poklic zahteva v moderni dobi, so pisali v dvajsetih letih 20. stoletja, posebno in popolno teoretično in praktično izobrazbo, še več, posebne intelektualne sposobnosti, ki v drugih poklicih niso nujne, npr. dober spomin. V trgovini je bilo namreč treba – v času brez računalnikov – v spominu obdržati veliko različnih podat-

1 Šilec, Dobre prodajalne.

2 Predavanje o »Prodajni umetnosti v praksi« v Celju, Nova doba, št. 11, 12. 3. 1937.

kov, cen, obrazcev, datumov, naslovov, obrazov itd. In kakšen je moral biti dober prodajalec? Najprej prijazen, a ne osladen, zatem ustrežljiv, ni smel delati razlik med kupci, dobro je moral poznati blago, ki ga je prodajal. Blago je moral kupcu lepo pokazati in predstaviti, kupljeno pa lično zaviti. Od vsakega kupca (najsijajši je kaj kupil ali ne) se je prijazno poslovil. Dober prodajalec je moral izvrstno poznati blago, ki ga je prodajal in to znanje posredovati kupcu. Nekateri kupci so potrebovali tudi spodbudo, s pomočjo katere so se odločili za nakup določene stvari. Na podeželju so trgovci včasih uporabili takšno sugestijo, da so stoječ med vrati s primerno besedo vplivali na omahljivce, da stopijo v trgovino; v mestih je tak sugestivni vpliv lahko opravila pravilno aranžirana izložba. Prodajalca je pri prodaji vodila želja: *»Naj bo kupec kdor si bodi, naj kupi mnogo ali malo, postreži mu hočem tako, da bo njegova želja izpolnjena. Služiti kupcu, to je danes geslo trgovine in torej prodajalca.«* In po uspešno opravljenem nakupu je bil zadovoljen kupec najboljša reklama.³

Trgovcem so svetovali, naj prodajajo vedno le kakovostno blago. Priporočali so jim tudi, naj bodo vsi izdelki vidno opremljeni s ceno, tudi v izložbah. Zlasti podeželskim trgovcem z mešanim blagom so bili namenjeni nasveti, kako naj razvrščajo blago, ga hranijo in sortirajo. V trgovskem časopisju so poudarjali pomen hitre in točne postrežbe ter upoštevanje želja strank. Zanimivo, že med svetovnimi vojnami so poudarjali tudi geslo *»Kupujmo domače«*: *»Da podpiramo in pomagamo naši industriji in trgovini, kupujmo in razpečavajmo po možnosti le domače pridelke in izdelke. Ako prodajamo domače pridelke in izdelke, zasluži naš tovarnar, naš delavec, denar ostane doma in več se kupna moč vseh slojev naše zemlje.«*⁴

Dober trgovec je smel čim redkeje uporabljati besedo *»Nimamo!«*, temveč se je moral takoj odzvati na povpraševanje ter naročiti želeni artikel oz. vsaj povedati, kje se ga da dobiti. V naprednih krogih so po vzorih iz Amerike in zahodne Evrope poudarjali, da mora biti dober trgovec tudi dober psiholog. Menili so, da je tudi prodajni talent lahko prirojen, kot je lahko prirojen talent za muzikalnost, za umetniško ustvarjanje ipd. Prodajalec je moral znati prepoznati nakupovalčevo željo in mu jo izpolniti tako, da bo popolnoma zadovoljen. Kupec pogosto še sam ne ve, kaj si želi; zato je moral dober prodajalec znati razbrati njegove želje in mu jih pomagati izpolniti. Vrlina dobrega prodajalca je torej bila, da se je znal prilagajati vsakemu kupcu posebej in da ni ravnal enako v vseh situacijah. Nadalje so ugotavljali, da je še bolj kot ljubeznivost prodajalca pomembna *»ljubeznivo prodana roba«*: kjer bodo kupci našli blago, kakršnega so iskali, bodo zadovoljni tudi s prodajalcem.⁵

Inteligenten prodajalec je moral znati kupca opazovati. Blago je moral narediti zanimivo, moral ga je znati prepričati, da je nakup ne samo smiseln, temveč tudi nujen.

POKLICI V TRGOVINI

Kako je bilo mogoče postati idealen, ali pa vsaj dober trgovec? Poleg trgovskih šol so za izobrazbo trgovcev skrbeli strokovni časopisi in revije, ki so s teoretičnimi prispevki dopolnjevali praktična znanja trgovcev. *»Trgovec, ki se zanaša le na to, kar v praksi sam doživlja in se ne oklepa tudi strokovnega čtiva, ostane le polizobražen, ki so mu razmere v trgovini izven njegovega ožjega delokroga španska vas.«*⁶

3 Počivavšek, En gros & en detail, str. 299–300.

4 Z., Kako povečam promet?

5 Šilec, Prodajalec psiholog.

6 Jovan, Naša industrija in trgovina, str. 12.

Poklice v trgovini v preteklosti lahko v grobem razdelimo v dve skupini: v prodajno (trgovci, prodajalci) in v pisarniško (kontoristi) osebje. Prva skupina je imela opraviti z blagom, nakupom in prodajo ter s strankami, druga pa z dopisovanjem, vpisovanjem in računanjem. Omenjeni skupini sta si bili precej raznoliki, trgovsko šolstvo pa je bilo bolj orientirano na drugo skupino.⁷

V manjših trgovinah je bilo trgovanje družinski posel; s trgovino so se praviloma ukvarjali trgovci (lastniki) s svojo družino; v trgovini so pomagali tudi odraščajoči otroci trgovca. Večji trgovci so imeli vajence, včasih tudi pomočnike. Pomočniki in vajenci so morali biti v trgovini približno pol ure pred odprtjem, seveda pa tudi vsaj toliko časa po njenem zaprtju, da so postorili vse potrebno za naslednji nakupovalni dan. Na delovnem mestu so zaposleni nosili delovne halje, bodisi modre, črne, sive ali rjave. Trgovci so bili lepše oblečeni, po možnosti so nosili belo srnjco, preko nje telovnik.⁸ Če so bili od dlje, so pomočniki in vajenci tudi stanovali pri družini trgovca.⁹

Trgovec

»Od mladosti že navajen delovanja, je trgovec zgleden v vsakem oziru. ‚Barantati‘ je njegovo geslo; v njegovi slovnici je beseda ‚plačati‘ glavno ime; odstotki so *samoposebi razumljivi prilogi*; *dobiček je posnemek, pa tudi glagol, včasih celó negacija*; v *takem slučaju se mu pokaže* ‚konkurs‘. *Posebno navajen je trgovec gibati se med* ‚aktivom‘ in ‚pasivom‘; *če sta oba enaka, on nič ne tehta. Znanje latinskega jezika sega pri trgovcu le do besede* ‚kredit‘; ‚debet‘ kaj rad pozabi. *Bolj izurjen je pa večinoma vsak trgovec v laščini, tako da dobro pozna razloček med* ‚netto‘, ‚brutto‘, ‚sporco‘ itd. *Nemški in slovenski zna le toliko, da prodaja; če bi še tega ne znal, bi ne mogel govoriti. Sploh pa, kadar kupuje, govori trgovec rad nemški; če pa prodaja, zna dobro slovenski.*«¹⁰ Takole se je pisatelj Jakob Alešovec na prelomu iz 19. v 20. stoletje pošalil iz trgovskega poklica. Sicer pa je bil po določitih takrat veljavnega trgovskega zakonika trgovec vsak, ki se je ukvarjal s trgovskimi posli, torej, kdor je kupal in nato dalje prodajal blago, čeprav ga je vmes obdelal oz. predelal. Za razliko od trgovca pa je obrtnik obdeloval blago, ki mu ga je prinesla stranka.¹¹

Poslovodja

To je bilo eno izmed najodgovornejših delovnih mest, saj je bil poslovodja namestnik lastnika oz. zastopnik družabnikov ali delničarjev. Poslovodja je moral biti razgledan, izobražen, zelo dobro je moral poznati zakonitosti trgovine. Tako pri zaposlenih kot pri strankah – dobaviteljnih in odjemalcih – je moral vzbujati zaupanje. Dnevno je moral biti v stiku z nameščenci, da je bil na tekočem glede zalog blaga, stanja blagajne ipd. Njegovo glavno opravilo je bilo seveda nakup in prodaja blaga, pa vzgoja nameščencev, saj je »*najboljše premoženje podjetja dober in stalen odjemalec.*«¹²

Pomočnik/prodajalec

Trgovski pomočnik, nekdanj poimenovan *komí*, je bil nameščeneč,¹³ zaposlen pretežno s trgovskimi opravili v trgovskih in drugih obrteh, ki so spadale pod obrtni zakon.

7 Več o strokovnem trgovskem šolstvu gl. Počivavšek, *Izobraževanje trgovskega naraščaja*, str. 22–38.

8 Prim.: Počivavšek, *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?*, str. 83.

9 Več o skupnem bivanju trgovcev oz. mojstrov s pomočniki in vajenci, zlasti v 19. stoletju: Studen, *Svetovi socialne neenakosti spalnic in spanja*, str. 320–323.

10 Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 7.

11 Vrančič, *Trgovski sotrudniki so vendarle dobili svoje zavarovanje!*

12 Urbančič, *Osobje trgovskih podjetij*, št. 6.

13 Kdor je v delovnem razmerju z vnaprej določenim, stalnim (mesečnim) dohodkom, plačo, navadno za opravljanje nefizičnega dela.

Trgovski pomočniki so bili prisotni v vseh večjih trgovinah, v katerih je poleg lastnika in njegove družine delalo tudi zaposleno osebje; njihovo delo je bilo velikokrat ključno za dobro poslovanje trgovine oziroma trgovskega podjetja. Dober prodajalec je moral biti urejen in primerne obnašanja.

Vajenec

Vajenci so bili tisti, ki so se pri trgovcih praktično usposabljal za delo v trgovini. V uk so jih sprejemali po dopolnjenem 12. letu starosti, dodatni pogoj je bilo opravljenih šest razredov ljudske šole ali dveh razredov srednje šole. Takole je mati svetovala mlademu Seliškarju, česa se naj oprime, da bo imel v življenju vsega dovolj: »Fant, pazi se! Že mnogo ljudi je znorelo, ker so se preveč gnali z učenjem, a trgovcu se ni treba nič učiti iz knjig; blago kupi, blago proda, a dobiček v mošnjiček, to je vsa njegova učenost. Poglej trgovca Peternela! Še podpisati se ni znal, ko je prišel v Ljubljano, danes pa ima celo rajdo hiš, kočijo, konjičke, denarja pa toliko, da ne ve, kam z njim, hčere pa moži v najvišje vrhe.«¹⁴ V pisni pogodbi, ki jo je trgovec sklenil z vajencem in ki jo je moral potrditi trgovski gremij, so bila zapisna medsebojna razmerja, tudi morebitno plačevanje učnine vajencu, določila glede hrane, obleke, stanovanja, učnine v šoli in predvsem, do kdaj traja učna doba. Vajenci so pogosto stanovali pri svojih delodajalcih, kjer so imeli poleg stanovanja na voljo tudi hrano, včasih tudi obleko. V teh primerih običajno niso bili deležni nagrade. Vajenci so bili ob delu v trgovini dolžni obiskovati trgovsko nadaljevalno šolo. Ob koncu učne dobe je trgovec vajencu izdal učno spričevalo o zaključeni učni dobi, o njegovem vedenju in pridobljeni strokovni izobrazbi, šola pa odhodno spričevalo. Trgovski gremij je nato vajencu izdal učno pismo.¹⁵

Trgovski knjigovodja

V majhnem podjetju je običajno knjige in račune vodil trgovec sam; če pa ni bil več knjigovodstva ali pa če je bilo podjetje večje, je zaposlil knjigovodjo (*bilančnika*). Pri manjših podjetjih so običajno knjigovodjo najeli za nekaj ur dnevno ali tedensko.¹⁶

Aranžer

Ali bi trgovina lahko živela brez reklame? Najbrž brez priporočanja in hvaljenja ne bi preživela v nobenem zgodovinskem obdobju, še zlasti pa ne v modernem času, ko je konkurenca postajala vse močnejša. Tudi v slovenskih razmerah so se zavedali, da je treba vzgajati in s pomenom reklame ozaveščati domače trgovstvo, ker »vsak dober trgovec, vsak dober trgovski sotrudnik mora sam znati, kako se dela pravilna reklama, biti mora tudi sam izložbeni aranžer.«¹⁷

Tudi v Sloveniji so pri Zbornici za trgovino, obrt in industrijo sledeč zgledom iz tujine v začetku leta 1931 organizirali strokovni tečaj za trgovske aranžerje in dekoraterje, ki je potekal v večernih urah in na katerem so se udeleženci seznanjali s teoretičnim in praktičnim delom aranžerja.¹⁸ Leto kasneje so v Ljubljani ustanovili prvo strokovno društvo izložbenih aranžerjev, z območjem delovanja po vsej Sloveniji, ki je zavzeto začelo z delom. V Ljubljani je o harmoniji barv, razsvetljavi, splošni estetski teoriji in modernem dekorju na aranžerskih tečajih med drugim predaval slikar Ivan Vavpotič.¹⁹

14 Seliškar, Fantu so zrasla ušesa, str. 125–126.

15 Šilec, Vajenci in gospodarji.

16 Urbančič, Osebnosti trgovskih podjetij, št. 2.

17 Počivavšek, »Brez reklame ni trgovine, ni prometa, ne življenja in ne večjega dobička«, str. 100.

18 Strokovni tečaj za aranžerje in dekoraterje. Nova doba, št. 96, 2. 12. 1930.

19 Podgoršek, Gospodarska reklama.

Trgovski potnik

Večja podjetja so svoje blago prodajala preko trgovskih potnikov. In kakšen je bil idealen potnik? Predvsem naj ne bi bil premlad, ampak izkušen. Naloga trgovskega potnika je bila, da je iskal naročila, se pogajal z odjemalci, jih pripravljaj na sklenitev kupčije ter – če je imel pooblastilo – kupčijo tudi sklenil. Trgovski potniki so morali nositi s sabo uradno legitimacijo, izdano od pristojnega obrtnega oblastva. Niso pa smeli s sabo nositi blaga, temveč samo vzorce blaga.²⁰

Samo po sebi pa se razume, da se je moral potnik dobro spoznati na stroko, ki jo je zastopal. Zlasti tisti, ki so jih naša podjetja pošiljala v tujino, so morali biti še posebej sposobni, seveda so morali obvladati tuj jezik, za uspešno delo pa so morali imeti tudi dovolj pooblastil. Od tujih potnikov, ki so prihajali v Jugoslavijo, pa se je pričakovalo, da so obvladali jezik, kar pa v praksi sicer ni bil običaj.

Trgovski agent

Delo trgovskega agenta se je na neki način navezovalo na delo trgovskega potnika, le da je imel trgovski agent svoj obrtni list, torej je svojo obrt opravljal samostojno. Lahko je imel zastopstvo tudi za več podjetij. Ta profil zaposlenih v trgovini je imel tudi svoje društvo – Društvo trgovskih potnikov in zastopnikov za Slovenijo v Ljubljani,²¹ ki je med drugim vodilo tudi akcijo, naj bodo trgovski potniki oz. zastopniki le tisti, ki so uspešno zaključili trgovsko šolo.²²

Nakupovalec

V velikih trgovinskih podjetjih so imeli nakupovalne oddelke oz. vsaj nakupovalca. Le-ta se je ukvarjal z nakupi blaga za trgovinsko podjetje, torej je moral dobro poznati vrste in kakovost blaga (blagoznanstvo) ter želje kupcev, povezane z želenim blagom.²³

Korespondent

Večja podjetja so imela med svojim osebjem tudi dopisovalca, pri manjših pa je to delo opravljal knjigovodja ali pa podjetnik sam. Korespondenca se je seveda prilagajala vsakemu naslovniku posebej, zato je bilo dobro, če je dopisovalec (osebno) poznal te ljudi. Najpomembnejša pri delu korespondenta je bila *»dostojnost napram odjemalcu kot tudi napram dobavitelju«*.²⁴

Skladiščnik

Podjetja, ki so se ukvarjala s trgovino na debelo, so imele običajno tudi skladiščnika. Le-tega so ponekod šteli za *»boljšega hlapca«*, kar je bilo seveda zgrešeno, čeprav je bil obenem pogosto tudi vzdrževalec prostorov. Skladiščnik je namreč moral voditi knjigo zalog ter sproti beležiti prispetje in odhod blaga. Poznati je moral tudi občutljivost/pokvarljivost blaga, da ga je lahko hranil v ustreznih pogojih.²⁵

20 W[indischer], Določila o trgovskih potnikih.

21 Društvo slovenskih trgovskih potnikov je bilo v Ljubljani ustanovljeno že leta 1909.

22 Urbančič, Osobje trgovskih podjetij, št. 10.

23 Prav tam.

24 Prav tam.

25 Prav tam.

ZA KONEC

Iz podatkov Zbornice za trgovino, obrt in industrijo je razvidno, da je bilo med (samo)zaposlenimi v trgovini konec tridesetih let kar 62 % samostojnih trgovcev, 26 % je bilo pomočnikov, 12 % pa je bilo vajencev. Število ženskega osebja je le malo zaostajalo za moškim (za 9 % pri pomočnikih in 17 % pri vajencih). Če primerjamo samo razmerje med trgovci in vajenci, vidimo, da je en vajenec prišel na 8,3 trgovca; to pomeni, da je velika večina trgovcev poslovala brez vajeniškega osebja.

Ideal trgovca nove dobe, tj. v času med svetovnima vojnama, je bila široka razgledanost in permanentno izobraževanje, da ne bi zaostajali za konkurenco: *»To, kar znam in vem, je imetek, ki ga ne morem nikoli izgubiti. Zato pa potrebuje trgovina le odprtih, svežih glav, talentov, energičnih mož bistrh možganov, ustaljenih značajev, ljudi trdne volje in živahnega temperamenta.«*²⁶

SUMMARY

The profession of merchant is deregulated in Slovenia today and requires no special education. This was far from the case in the past, though. Earlier Slovenian merchants for the most part achieved a certain prosperity and reputation through self-education and dedication. In the modern age, by which I mean the second half of the 19th and beginning of the 20th century, and during the gradual formation of a consumer society, working in commerce required a specific, complete theoretical and practical education, which was given to candidates in a broad system of trade schools, and they continued learning throughout their lives through a trade journal. Merchants (at a time without the internet) needed to know a lot about the goods they were selling; they had to have a broad view. The merchant profession also required specific intellectual capacities that were not required in other professions.

And what did contemporaries think made a good salesperson? First of all, friendly but not over-friendly; then helpful, he or she should not differentiate between customers and must be very familiar with the goods on sale. The goods must be displayed and presented nicely to the customer and neatly wrapped. Every customer (whether or not they bought something) should be bade farewell in a friendly manner. The salesperson should always be kind, attentive and considerate to customers, and should look after the interests of the company as if it was their own. They should not of course neglect on-going education. It was stressed in progressive circles, on the model of America and Western Europe, that a modern salesperson must also be a good psychologist. Moral qualities were a virtue in a good merchant: he must deliver to customers the goods for which they had contracted, and at a reasonable price. Furthermore, he had to warn the customer of any defects in the article. An intelligent salesperson must be good observer of customers. He must make the goods interesting; he must be able to persuade the customer that the purchase is not only sensible but also necessary. In terms of competition, merchants considered it wise to study the tactics and methods of their competitors, imitate them and be even better themselves.

How was it possible to become an ideal, or at least a good merchant? In addition to trade schools, merchants' education was provided by professional papers and journals, which supplemented their practical knowledge with theoretical contributions. A great deal of self-education also contributed to their knowledge.

²⁶ Šilec, Pazite, koga namenjate trgovstvu!

Viri in literatura

Literatura

- Alešovec, Jakob: *Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom*. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1911.
- Jovan, Janko: Naša industrija in trgovina. V: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik. Register trgovine, obrti in industrije: Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj, Novo mesto*. Ljubljana, 1931.
- Počivavšek, Marija: »Brez reklame ni trgovine, ni prometa, ne življenja in ne večjega dobička«. V: *Od prvih oglasov do interneta*, Ljubljana, 2016, str. 99-115 (zbirka Vpogledi 13).
- Počivavšek, Marija: *En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje (Zgodovini.ce 13), 2012.
- Počivavšek, Marija: Izobraževanje trgovskega naraščaja. V: *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2018, št. 3, str. 22–38.
- Počivavšek, Marija: *Zakaj lodn v Muzeju na prostem?* V: *Muzejska poletna delavnica Rogatec, 93*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje & Ljubljana: ZOTKS, 1993, str. 79–88.
- Seliškar, Tone: *Fantu so zrasla ušesa*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.
- Studen, Andrej: *Svetovi socialne neenakosti spalnic in spanja*. V: Pascal Dibie, *Etnologija spalnice*. Ljubljana: Založba /*cf., 1999, str. 291–340.

Časopisni viri

- Podgoršek Anton, *Gospodarska reklama, Trgovski tovariš*, št. 11, 1927.
- Predavanje o »Prodajni umetnosti v praksi« v Celju, *Nova doba*, št. 11, 12. 3. 1937.
- Strokovni tečaj za aranžerje in dekoraterje. *Nova doba*, št. 96, 2. 12. 1930.
- Šilec Peter, *Dobre prodajalne in dobri prodajalci, Trgovski tovariš*, št. 5, 1927.
- Šilec Peter, *Pazite, koga namenjate trgovstvu! Trgovski tovariš*, št. 6, 1927.
- Šilec Peter, *Prodajalec psiholog, Trgovski tovariš*, št. 12, 1925.
- Šilec Peter, *Vajenci in gospodarji, Trgovski tovariš*, št. 8, 1927.
- Urbančič Val. A., *Osobje trgovskih podjetij, Trgovski tovariš*, št. 2, 6, 10, 1924.
- Vrančič Janko, *Trgovski sotrudniki so vendarle dobili svoje zavarovanje! Trgovski tovariš*, št. 5-6, 1940.
- W[indischer Fran], *Določila o trgovskih potnikih, Slovenski trgovski vestnik*, št. 6, 1913.
- Z., *Kako povečam promet? Trgovski tovariš*, št. 11, 1928.

Mag. Marjetka Balkovec Debevec

muzejska svetnica, Slovenski šolski muzej

E: marjetka.balkovec@guest.arnes.si T: 01 251 31 27

»KAKRŠEN UČITELJ, TAKŠNA ŠOLA«¹ O UČITELJSKEM POKLICU SKOZI ČAS

Prispevek podaja pogled v razvoj učiteljskega poklica. Pred prvim osnovnošolskim zakonom so na slovenskih tleh poučevali duhovniki, cerkovniki in organisti ter redovnice v samostanih. Splošna šolska naredba (1774) pa je z zakonsko uvedbo osnovne šole prinesla tudi poklic učitelja, za katerega je bila potrebna izobrazba. Sprva so bili to pedagoški tečajji, nato je razvoj prinesel učiteljska, višje šole in pedagoške fakultete. Učiteljevo poslanstvo je bilo še zlasti pomembno na prelomu 19. v 20. stoletje in v prvi polovici 20. stoletja, ko učitelj ni opravljal le svojih pedagoških nalog v šoli, pač pa je pomembno vplival na gospodarski, kulturni in splošni družbeni razvoj okolja, v katerem je deloval. Od prvih redkih laičnih učiteljic po letu 1870 se je poklic že po prvi svetovni vojni vedno bolj feminiziral. Vloga učitelja ni le pri prenašanju znanja, pač pa ima pomemben vpliv na osebni razvoj učencev.

Ključne besede: poklic učitelja, učiteljstvo, feminizacija, zgodovina šolstva, izobraževanje.

UVOD

»Lep in vzvišen je naš stan: biti vzgojitelj in učitelj naroda, postavljati mu temelje prihodnje sreče in blaginje ...«² S temi besedami so svoj poklic opisovali učitelji v letu 1899, pred 120 leti, ko je imel učiteljski poklic pomembno veljavo v družbi. Še zlasti je to veljalo v manjših krajih, kjer je učitelj sodil v skupino redkih izobražencev, skupaj s sodniki, zdravniki, lekarnarji, uradniki, duhovniki. Hkrati je bil to čas, ko številni učitelji niso opravljali le vzgojno-izobraževalnega dela v šoli, pač pa so pomembno skrbeli za kmetijski, gospodarski, kulturni, društveni in širši družbeni razvoj okolja, v katerem so delovali. Temeljni elementi učiteljskega poklica ostajajo nespremenjeni do današnjih dni, čeprav se pogoji dela, številnost učiteljskega kadra, feminizacija poklica in drugi dejavniki bistveno razlikujejo od začetnih obdobj.

¹ Popotnik, 1925, str. 197, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-3R0TWZ4R>, 24. 8. 2019.

² Popotnik, 1899, str. 13, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-4KPOAJT0>, 24. 8. 2019.

UČITELJSTVO, ŠOLNIKI, PROSVETNI DELAVCI, PEDAGOŠKI KADER

Učiteljstvo je poklicna skupina izobražencev, ki opravlja izobraževalno in vzgojno delo kot posredovanje znanja in kulture mlademu rodu. Za učiteljstvo se uporablja tudi izraz pedagoški delavci, prosvetni delavci. V širšem pomenu so to vsi, od vzgojiteljic v vrtcih, vzgojiteljev v dijaških domovih do srednješolskih in univerzitetnih profesorjev. V ožjem pomenu besede pa gre predvsem za osnovnošolske (ljudskošolske, meščanskošolske) učitelje in učiteljice.³ Za učitelja so v preteklosti veljali tudi drugi izrazi: (ludi) magister, scolasticus, Schulmeister, šolnik, školnik, šolmošter, učenik, tudi učna moč,⁴ prosvetar, v desetletjih po drugi svetovni vojni se je za učitelja uveljavil izraz tovariš, za učiteljico tovarišica, v samostojni Sloveniji je v uporabi izraz učitelj/učiteljica. V pričujočem prispevku bomo namenili pozornost predvsem razvoju poklica osnovnošolskega učitelja.

RAZVOJNA POT UČITELJSKEGA POKLICA

»Kogar bogovi sovražijo, ga naredijo za učitelja.«

Antika je dala velike učitelje: Sokrata, Platona, Aristotela (živeli so v 5. in 4. stol. pr. n. št.) in druge. Sokrat je bil Platonov učitelj, Platon Aristotelov, ta pa je znan kot učitelj kralja Aleksandra Velikega. V tem času pa se niso izobraževali le bodoči kralji, pač pa tudi otroci, predvsem dečki nekoliko premožnejših staršev. V Atenah je tako deček pri sedmih letih dobil posebnega nadzornika, imenovanega pedagog (detovod), ki ga je spremljal povsod, še posebej k učitelju, v gledališče, k javnim slovesnostim. Pedagogi so največkrat postali zvesti stari sužnji, ki niso več mogli opravljati težkih del. Tako Grki kot Rimljani niso imeli obveznih državnih šol, pač pa so v mestih delovali učitelji, ki so širili osnovno izobrazbo. Pri Rimljanih so bili učitelji največkrat grški sužnji ali pa t. i. osvobodenci. Nekaj uspešnejših učiteljev je imelo svoj šolski prostor, nekateri so poučevali otroke na njihovem domu, pogosto pa je bila šola kar na ulicah in trgih. Šola je bila nekakšna igra duha, imenovana »ludi«, v njih pa so poučevali učitelji imenovani »magistri« ali »ludi magistri«. Plačilo za učitelje so prispevali starši učencev, zaslužek je bil slab in učitelji niso imeli veljave v družbi. Morda je ravno zato nastala antična misel: »Kogar bogovi sovražijo, ga naredijo za učitelja.« (*Quem di odere, paedagogum fecere.*)⁵

*Vključitev današnjega slovenskega ozemlja v rimsko svetovno civilizacijo okrog leta 15 pr. n. št. je prinesla temu ozemlju globoke spremembe. Hitro se je širilo poznavanje pisave in raba latinščine. Načrtno šolsko izobrazbo je v tem času treba pojmovati kot nekaj vsakodnevnega in samorazumljivega, čeprav so v večjih rimskih mestih na slovenskih tleh verjetno delovali manj znameniti in večinoma siromašni učitelji.*⁶

Z razpadom zahodnorimskega cesarstva (476 n. št.) je zamrlo področje antične šolske vzgoje, hkrati pa je vzpon krščanstva prinašal nov razvoj krščanske izobrazbe. Angleški teolog in učenjak Alkuin (735–804) je bil svetovalec Karla Velikega na področju izobraževanja, izdal pa je tudi navodila za pokristjanjevanje Slovencev in s tem vplival na razvoj izobraževanja na slovenskih tleh. V srednjeveških latinskih samostanskih, stolnih (škofijskih) in župnijskih šolah je poučevala duhovščina. Prve na Slovenskem izpričane srednjeveške šole so stolne šole, višje šole na sedežih škofij (v 12. in 13. stol. pri koprski škofiji, v Krki na Koroškem). Na njih je poučeval učitelj, imenovan *scholasticus*, ki je plemiške otroke poučeval bolj zahtevne snovi, revnejši učenci pa so dobivali pouk

3 Več: Šuštar, Učiteljstvo, ES, št. 14, str. 13–14.

4 Več: Fran, slovarji, ZRC SAZU: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=u%C4%8Ditelj>, 24. 8. 2019.

5 Zgodovina pedagogije, *Učiteljski tovariš*, 1887, št. 3, str. 34–36 in št. 4, str. 50–53.

6 Ciperle, Vovko, Šolstvo na Slovenskem, katalog, 1988, str. 6–7.

predvsem iz verskih nauk, branja in petja. Z razvojem mest so se od 13. stoletja naprej razvile tudi mestne šole, s potrebo po novih znanjih o praktičnih življenjskih nalogah. Začeli so poučevati laični učitelji. Ponekod so meščani sami najeli in plačevali učitelja, drugje se je mestna šola razvila iz župnijske šole v mestu, tu je mesto prevzelo učitelja na svoj plačilni seznam in je bil njegov položaj vsaj malo boljši.⁷

Trubar velja za očeta ideje o razvoju osnovnega šolstva na naših tleh. V *Cerkovni ordningi* (1564) je podal svoje videnje ureditve šolstva v deželi, ki naj bi bila namenjena otrokom vseh stanov, dečkom in deklicam, učili bi se branja, pisanja, verouka in petja v materinščini. Protestanti so najprej uredili šolstvo učenosti, tj. sekundarno šolstvo, ki bi izšolalo predikante in učitelje. Stanovska šola v Ljubljani je začela delovati 1563, imela je stopnjo gimnazije, učence je pripravljala za vpis na univerzo. Na teh šolah so delovali izobraženi učitelji, vodili so jih slavni protestantsko-humanistični možje tistega časa (npr. Bohorič, Megiser, Frischlin).⁸

V dobi protireformacije in katoliške obnove so šolstvo prevzeli jezuiti, ki so elementarno šolstvo prepuščali nižji duhovščini, sami pa so imeli nadzor nad večino (v današnjem pomenu) srednjih in visokih šol v katoliških državah. V Ljubljani so leta 1597 ustanovili kolegij z dvema stopnjama študija. Glavni cilj jezuitskega gimnazijskega pouka je bil – v skladu s splošno prakso 16.–18. stoletja – pouk latinščine.⁹ V elementarnih župnijskih in mestnih šolah je deželni knez določal le, da na njih ne smejo poučevati nekatoliški učitelji in da morajo uporabljati predpisani katekizem. Tako so bile te šole prepuščene same sebi; učiteljev položaj, vsebine in raven učnega dela v njih so se ravnali po krajevnih razmerah in po željah posameznih staršev. V 17. in 18. stoletju je bilo značilno pri nas veliko število zakotnih (zasebnih) šol in zakotnih učiteljev. Kljub stalnim pritožbam rednih, javnih učiteljev proti njim, so se te šole obdržale. To delo je za postranski zaslužek opravljal cerkovnik, organist, pisar, neuspešni študent, obrtnik. Na splošno je bil položaj učitelje v 17. in 18. stoletju zelo slab, za učenje so prejeli skromno šolnino. Zlasti na podeželju je učitelj hkrati opravljal službo organista ali cerkovnika, saj mu je le cerkvena služba omogočila nekaj zaslužka, povečini zbranega z bero in tudi s šolnino. Kot dobre šole so izstopale le posamezne zasebne župnijske šole, npr. Raspova v Kamniku in Glavarjeva v Komendi. Drugače pa je bilo v Prekmurju, kjer so se protestanti ohranili in so imeli od 1610 posebno cerkveno in šolsko organizacijo in šole, ki so delovale v ideji protestantov kot edine slovenske šole v tem času.¹⁰ Redovnice uršulinke so v Ljubljani 2. julija 1703 odprle prvo javno šolo za žensko mladino.

TEREZIJANSKO – JOŽEFINSKE REFORME IN UČITELJSTVO KOT POKLIC

Splošna šolska obveznost je bila uvedena s šolsko reformo Marije Terezije in Jožefa II. Šola je postala stvar države ali »politicum«. *Splošna šolska naredba* (1774, slovenski prevod 1777) je temeljni zakon, ki je uvedel splošno šolsko obveznost za vse otroke od 6. do 12. leta starosti ne glede na stan, vero ali spol. Zahtevnost šole se je delila na tri stopnje, najbolj osnovne so bile *trivialke* na podeželju, pomembnejše so bile *glavne šole* v mestih, najpomembnejše pa *normalke* v deželnih glavnih mestih. Na normalkah, nekaj časa tudi na glavnih šolah v okrožnih središčih, so potekali tudi pedagoški tečaji za učitelje, pri katerih se je začela osnovnošolska reforma. Ker brez strokovno usposobljenih in prizadevnih učiteljev sprememb ni bilo mogoče pričakovati, se je centralna državna oblast po dunajski normalki najprej zavzela prav za ustanovitev in delovanje normalk

7 Po: Ciperle, Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, 1987, str. 8–11.

8 Več: Vidmar, »Obena deshela ...«, *Šolska kronika*, 2000, št. 1, str. 9–27.

9 Po: Gabrič, *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*, str. 12–13; Ciperle, Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, 1988, str. 23–24.

10 Ciperle, Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, 1987, str. 29–30; Šuštar, *Učiteljstvo*, ES, str. 13.

v deželnih središčih, ki so bile za delovanje celotnega sistema tudi najbolj pomembne. Vse šole na osnovnošolski ravni so dobile državni nadzor, učitelji pa so se morali za svoje delo po učnem načrtu usposobiti in pridobiti državno dovoljenje.¹¹ Tako je terezijansko-jožefinska šolska reforma uveljavila učiteljstvo kot poklic, za katerega je bila potrebna pedagoška izobrazba. Še vedno pa so se učitelji srečevali s finančnimi težavami, saj je država breme vzdrževanja učiteljev in delovanja šol preložila na ramena krajevnih oblasti.

Splošna šolska naredba je določala vsebino pedagoških tečajev, in sicer, da je treba v normalkah predstaviti in razložiti tudi tisto, kar morajo vedeti in upoštevati bodoči učitelji: Zadeve, o katerih bodo učili / Znanje metodologije / Praksa v poučevanju / Vse, kar morajo vedeti o šolski disciplini / Kako se vodijo katalogi / Kako se šolarje sprašuje.¹²

Poleg temeljnega zakona so leta 1777 izdali tudi slovenski prevod izvlečka *Metodne knjige* (»Sern ali vonusetek teh metodnih buqvi« – Jedro Metodne knjige), priročnika za učitelje, ki je bil namenjen izobraževanju učiteljev, poučevanju in izvedbi pouka. Čeprav prevoda nista bila najbolj kvalitetna, gre tako v Splošni šolski naredbi kot v Metodni knjigi tako za prvo pedagoško zakonodajno kot za prvo pedagoško strokovno literaturo v slovenščini. Med drugim so bili v Metodni knjigi tudi napotki za učenje pisanja, kjer mora »učitelj učence iz navodil za lepopisje naučiti eno pravilo za drugim o pravilni drži telesa, rok in držanju peresa, in sicer tako, da mora učitelj najprej na sebi pokazati, kako naj vsak učenec sledi tem pravilom, pred učenci se mora v pravilni drži usesti za mizo in prikazati, kako se mora pri pisanju sedeti, nato pa mora trup in roke učenca popraviti glede na to, kako se drži«. V priročniku niso izostala tudi navodila za kaznovanje učencev, pri čemer je kot nepogrešljivo vzgojno sredstvo služila šiba.¹³

PRVI SLOVENSKI UČBENIKI

Leta 1804 je izšel nov šolski zakon, Politična šolska ustava, s katerim je država šolsko nadzorstvo na nižji in srednji stopnji prenesla na Cerkev in na njene organe, središčni šolski predmet je postal verouk, poudarjen je bil pomen vzgoje. Nato je kratko obdobje Ilirskih provinc (1809–1813) omogočilo slovenski jezik kot zakonsko priznan učni jezik v šolah. V Ljubljani pa je začela delovati visoka šola francoskega tipa, ki je dobila tudi pravico podeljevanja akademskih naslovov. Pomembno vlogo je v tej dobi odigral slovenski prosvetljenec Valentin Vodnik, ki je bil med drugim ravnatelj ljubljanskih šol, posebej pa se je posvetil pisanju prvih slovenskih učbenikov, med njimi prvo osnovnošolsko slovensko slovnico Pismenost ali gramatika (1811). Vendar pa je bila v tem obdobju, kljub napredku, denarna stiska v šolstvu še večja kot prej, zato se je število podeželskih osnovnih šol zmanjšalo, učitelji pa so zapuščali svoj poklic.¹⁴

PRELOMNI KORAKI V RAZVOJU UČITELJSKEGA POKLICA

Pomladne revolucionarne zahteve v letu 1848 so se med drugim pokazale v velikih prizadevanjih za jezikovno enakopravnost v staroavstrijskem šolstvu. Revolucija je segla na vsa področja in radikalno prelomila s starim

11 Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, 2008, str. 43, 46.

12 *Splošna šolska naredba*, 1777 (prevod Urban Šrimf, 2017).

13 Jedro metodne knjige, posebej za podeželske šolnike v cesarsko-kraljevih državah, prevedeno v kranjščino, 1777 (prevod Urban Šrimpf, 2017).

14 Okoliš, Nav. d., str. 51; Ciperle, Vovko, *Šolstvo*, 1988, str. 31–33.

sistemom. Z odpravo podložništva in sprejetjem ustave se je spremenil položaj državljana tudi v šolskem sistemu.¹⁵

Splošni gospodarski in tehnični napredek je bil povezan s potrebami po novih znanjih in izobrazbi ljudi. Ideje in načrti o temeljnih spremembah v osnovnem šolstvu, ki so se oblikovali v revolucionarnem letu 1848, so v naslednjih dvajsetih letih dozorela do oblikovanja in sprejetja pomembnega tretjega državnega ljudskošolskega zakona za avstrijske dežele, ki ga je cesar Franc Jožef podpisal in razglasil 14. maja 1869. Tako je zakon, ki je nastal pred 150 leti, postavil temelje sodobni osnovni šoli. Šolski zakon je vnesel številne spremembe in postavil bistvena načela za ureditev osnovnih šol, uvedel je laično šolsko upravo in nadzorstvo, podaljšal šolsko obveznost od šest na osem let (čeprav so imele posamezne dežele različne oblike), prinesel je tudi povečano mrežo šol in nove šolske predmete. Vsebina pouka je bila razširjena z najpomembnejšimi spoznanji naravoslovja, zemljepisa, zgodovine in materinščine, dodali so še nauk o geometričnih likih, poleg petja pa so uvedli tudi telovadbo, ki je bila sprva za dečke obvezna, za deklice neobvezna, saj jim je bilo namenjeno poučevanje ženskih ročnih del.¹⁶

Prenovljena šola ni bila najbolje sprejeta, še posebej ne na podeželju. Učitelji so kar nekaj let zapovrstjo predstavljali in argumentirali prednosti prenovljene šole ter starše prosili za podporo, razumevanje in pomoč. Opozarjali so na primer na pomen zemljepisa, saj je veliko ljudi iz teh krajev odhajalo v tujino, tudi v Ameriko. Risanje je prav tako koristno tudi za kmeta, ki si sam pripravlja kakšno orodje ter za različne rokodelce. Telovadba je koristna za vsakega, še posebej za fante, ki so kasneje vojaki. Posebej uporabno je tudi znanje, ki ga v šoli pridobijo učenci o poljedelstvu, živinoreji, sadjarstvu in sviloreji. Koristen je tudi pouk nemškega jezika, saj gre, kot so učitelji opozarjali, marsikdo na Nemško in lahko potem osnove izpopolni.¹⁷

Zakon iz leta 1869 je pomembno vplival tudi na nov razvoj učiteljskega poklica. Razširitev učnega programa in načrtovan dvig kakovosti pouka v ljudskih šolah sta zahtevala tudi bolj izobražene učitelje. Za njihovo izobraževanje so po sprejemu novega zakona ustanovili štiriletna učiteljišča, ki so po svoji organizacijski strukturi in kurikulu veljala za srednje šole. Z ustanavljanjem ločenih ženskih učiteljišč so vzpostavili enakopravnost med spoloma, hkrati pa se je delež učiteljic v šoli začel naglo večati. Absolventi učiteljišč so morali po najmanj dveletni šolski praksi opraviti še sposobnostni izpit za učitelja, če so želeli pridobiti stalno učiteljsko nastavitev.

Učitelji so postali podobni drugim državnim nameščencem. Po novi ureditvi plač so se lahko z vso energijo posvetili učiteljskemu poklicu. Vsi stalno nastavljeni učitelji v ljudskih šolah so bili upravičeni do pokojnine, po njihovi smrti pa so smele tudi vdove zahtevati starostno oskrbo. Učiteljski poklic je postal javni poklic. Občine so smele učitelje predlagati in jih plačevati, njihova nastavitev pa je bila v pristojnosti deželnega šolskega sveta. Učitelje so še vedno šteli v posebno kategorijo; niso bili niti v občinski niti v deželni ali državni službi.¹⁸ Učiteljstvo se je od druge polovice 19. stoletja naprej povezovalo v strokovna društva, ki so skrbela za dodatna izobraževanja in za uveljavljanje sindikalnih interesov. Prvo učiteljsko društvo na Slovenskem je bilo Društvo za pomoč učiteljskim vdovam in sirotam na Kranjskem (1860–1918), nastalo zaradi slabega socialnega položaja učiteljstva. V večini okrajev so delovala okrajna učiteljska društva. V Ljubljani je leta 1889 nastala skupna slovenska učiteljska zveza: Zaveza slovenskih učiteljskih društev, po 1920 preoblikovana v Udruženje jugoslovskega učiteljstva, poverjeništvu v Ljubljani.¹⁹

15 Okoliš, Nav. d., str. 66.

16 Schmidt, *Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja*, 1970, str. 9–31.

17 *Letno sporočilo četverorazredne ljudske šole v Črnomlji*, 1872.

18 Okoliš, Nav. d., str. 80–81.

19 Več: Šuštar, *Učiteljska društva in organizacije*, *ES*, št. 14, str. 8–9.

POSTATI UČITELJICA

Prve učiteljice so bile redovnice, ki so učile v samostanskih in zasebnih šolah. Prve laične učiteljice so bile največkrat žene učiteljev, ki so učile pouk ročnih del. Krepitev in razširjanje javnega šolstva, zlasti po tretjem avstrijskem šolskem zakonu (1869), sta prinesla potrebo po novih učiteljskih kadrih, tako so bila poleg moških učiteljskih ustanovljena tudi ženska učiteljska, na katerih je bila izobrazba učiteljic izenačena z izobrazbo moških kolegov. Vendar pa so nameščanje žensk na javnih šolah močno ovirali nazadnjaški moralistični predsodki in splošna neenakopravnost žensk, sprva naj bi učiteljice še vedno praviloma učile ženska ročna dela. Druge predmete v ljudski šoli naj bi najprej poučevale samo tam, kjer je primanjkovalo moških učiteljev, a se je nameščenost učiteljic po letu 1875 večala, pred prvo svetovno vojno se je delež učiteljic v razmerju do učiteljev že prevesil na stran žensk.²⁰

Tako je na primer med prvimi učiteljicami, ki so končale ljubljansko žensko učiteljsko, na svoje prvo delovno mesto v prvi razred v šolo v Kostanjevici na Krki prišla mlada, devetnajstletna Ljubljančanka, gospodična Marija Wessner. Kot številne druge, se je tudi ona predano posvetila svojemu učiteljskemu poslanstvu in kasneje med drugim postala zelo pomembna učiteljica, profesorica in t. i. nadzorovalna dama na ljubljanskem ženskem liceju.²¹

Učiteljice so bile sprva v poklicnem življenju v podrejenem položaju. Ob enakih pogojih dela so dobivale 80 odstotkov plače učitelja, kar so učitelji utemeljevali s tem, da pač potrebujejo več. Večina jih je namreč imela svoje družine in jih je morala vzdrževati. Učiteljice svojih družin v tem obdobju niso imele, saj so se ob poroki »prostovoljno« odrekle svojemu poklicu, torej je zanje veljal celibat (dokončno je bil ukinjen leta 1938). To določbo so najprej na Štajerskem, potem pa tudi drugod omilili, učiteljica je svoj poklic lahko opravljala še naprej, če se je poročila z učiteljem oziroma, če je njeno prošnjo uradno odobril šolski odbor. Tovrstna praksa je sprva v takratni družbi veljala za naravno, tudi na prve pobude moških učiteljskih kolegov o odpravi celibata za kolegice, so nekatere med njimi zapisale, da je ta »kar na mestu, saj dvema gospodarjema ni mogoče služiti. Učiteljica, ki se poroči in ima otroke, naj pusti poklic in se posveti družini.«²²

Hkrati pa so se prav v krogu učiteljic širile pomembne napredne ideje, tako je bilo leta 1898 ustanovljeno Društvo slovenskih učiteljic, eno izmed prvih profesionalnih združenj žensk, katerega osnovni nameni so bili zagovarjanje enakopravnosti učiteljic, dosegle so izenačitev plač z moškimi kolegi, izpostavljale so zahteve po ženski volilni pravici, prirejale so zborovanja, poudarjale pomen izobraževanja idr.

Poklic učiteljice je postal eden izmed prvih ženskih poklicev v naši družbi, kjer je učiteljica vendarle imela svoj lastni zaslužek, bila zato neodvisna, imela pa je tudi določeno avtoriteto, kar je še zlasti veljalo v podeželskih okoljih. Zato je ta poklic postal sanje številnih deklic in tako je skupaj z boljšimi možnostmi izobraževanja število učiteljic hitro naraščalo.²³ Vendar pa so za učiteljice še dolgo veljala stroga merila v okolju, tako glede obleke kot obnašanja, pod drobnogledom javnosti je bilo tudi njihovo zasebno življenje. Rojevale so se ljubezni, ki pa so se jim morale učiteljice, če se niso želele odpovedati poklicu, odrekati ali pa so bili za to še drugačni razlogi. Ko je učiteljica prišla na svoje prvo delovno mesto v neko slovensko vas, ji je upravitelj šole med drugim dejal: »Ljudje učiteljic ne cenijo preveč, nekatere so šle od tu z nezakonskim otrokom. Naj gle-

20 Več: Hojan, *Žensko šolstvo*, str. 69, 130.

21 Več: Balkovec Debevec, *Šolstvo v Kostanjevici na Krki*, 2006, str. 63–64.

22 Povzeto po: Hojan, *Žensko šolstvo ...*, str. 130.

23 Več o učiteljicah in njihovem delovanju glej v člankih Tatjane Hojan, Mateje Ribarič, *Izobraževanje žensk in v knjigi: Mirjam Milharčič Hladnik, Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*.

dam, da tudi jaz ne bom med njimi.«²⁴ Poznane so nekatere nesrečne ljubezenske zgodbe, na primer osebna vez med pesnikom Simonom Gregorčičem in učiteljico Dragojilo Milekovo, znana je ljubezen med učiteljico Anico Lušin in Ivanom Cankarjem, ohranjena so njuna ljubezenska pisma, ki so ena izmed najlepših ljubezenskih pisem v slovenski literaturi.²⁵

POMEMBNA VLOGA UČITELJSTVA NA PRELOMU IZ 19. V 20. STOLETJE IN V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Učitelji in učiteljice so v obdobju na prelomu iz 19. v 20. stoletje in v prvi polovici 20. stoletja odigrali zelo pomembno vlogo ne le v šoli, pač pa so opravili izjemno delo pri napredku družbe na splošno. Skrbeli so za razvoj kraja in tudi širšega področja, kjer so delovali tako pri pospeševanju in izboljšanju kmetijstva, pri gospodarskem napredku, pri splošnem družbenem napredku. Številni učitelji so krajanom pomagali pri urejanju raznih upravnih zadev, pri pisanju dopisov, nudili so osnovne zdravstvene napotke, pomagali s kmetijskimi nasveti, tudi med starši svojih učencev so širili znanje za izboljšanje sadjarstva, vinogradništva, čebelarstva. Dejavnost učiteljev skozi čas lahko spoznamo preko raznih virov, tako šolske kronike in arhiva posamezne šole, iz krajevnih arhivov, iz časopisja, spominskih zapisov. Zanimive zapise najdemo tudi v tiskanih letnih poročilih šol, ki so jih osnovne šole na Slovenskem začele izdajati po letu 1850, objave pedagoških in strokovnih razprav v njih pa so se razmahnile po letu 1860 in jim sledimo do okrog leta 1920. Poleg raznih zanimivih podatkov lahko iz objavljenih pedagoških razprav razberemo, katerim temam so učitelji posvečali največ pozornosti v navezovanju z okolico. Trudili so se, da bi starši sprejeli šolo s podaljšanjem pouka in z novimi šolskimi predmeti. Starše so seznanjali s pedagoškimi nasveti pri vzgoji otrok, jih ozaveščali o pomenu šole in si želeli tesnejšega sodelovanja šole in doma. Skrbeli so za domovinsko vzgojo, učence so vzgajali v spoštovanje vladarjev, posebej obširno so pisali ob osebnih in vladarskih jubilejih cesarja Franca Jožefa I., po prvi svetovni vojni pa so v novi državi, Kraljevini SHS (nato Jugoslaviji), slavili novo vladarsko hišo Karadžordževićev. Učitelji, ki so bili pogosto tudi raziskovalci krajevine zgodovine, so v letnih poročilih šol objavljali zapise o zgodovini kraja in o razvoju šolstva. Zdelo se jim je primerno, da ljudje spoznajo, kako se je razvijalo šolstvo v njihovem kraju in koliko truda je bilo vložena v njegov napredek. Na podeželju so bili učitelji ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja pomembni pospeševalci kmetijstva in gospodarstva. Prepričevali so starše, kako koristno je, da svoje otroke pošiljajo v šolo, saj se bodo tu naučili tudi koristnih stvari za napredek kmetijstva, ne le teoretično, temveč tudi praktično z delom v šolskem vrtu,²⁶ tako so pridobili nova znanja o sadjarstvu, vinogradništvu, živinoreji, trudili so se, da so v članke spretno vnesli različne koristne nasvete, uporabne za vsakega kmetovalca.²⁷

Zelo pomembno vlogo so učitelji odigrali pri razvoju kulturnega in društvenega življenja v kraju. Tako so številni učitelji postali tudi vodje in režiserji različnih igralskih skupin, kulturnih društev, godbenikov in drugih glasbenih zasedb, pevskih zborov. Najdemo jih tudi med ustanovnimi člani gasilskih društev, športnih društev, posojilnic. Številni učitelji so prepoznali tudi bogato dediščino ljudskega izročila v okolju, kjer so poučevali, zato so to dediščino zapisovali, zbirali in skrbeli za njeno ohranjanje. Svoje delo so resnično jemali kot poslanstvo, ne le na ožjem šolskem polju, pač pa tudi širše na različnih področjih razvoja kraja, ali kot najdemo

24 Dimec – Žerdin, Iz dnevnika mlade učiteljice, Šolska kronika, 2008/2, str. 422.

25 Več: *Pozabljena polovica*, 2007; Kolšek, *Reci tvoji roki ...*, 2018.

26 *Letno sporočilo Črnomelj*, 1867.

27 *Letno sporočilo Črnomelj*, 1884.

zapisano v eni od šolskih kronik: »Učiteljstvo je hodilo vedno z vnemo na izvenšolsko delo, stavilo svoje moči na razpolago narodu v njegov procvit in podvig, za kar mu je bilo ljudstvo hvaležno.«²⁸

UČITELJSTVO PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

V obdobju po drugi svetovni vojni se je šolstvo znašlo pred številnimi težavami, številne šolske stavbe so bile požgane, porušene, poškodovane, učni pripomočki so bili borni, ali pa jih sploh ni bilo, primanjkovalo je učbenikov, zvezkov, pisal. Primanjkovalo je učiteljskega kadra, zato so na osvobojenih ozemljih že pred koncem vojne pripravljali pedagoške tečaje in na njih usposobili nove učitelje. Tako je bila stopnja izobrazbe učiteljev in učiteljic ali kot so jim zdaj rekli, tovarišev in tovarišic, zelo različna. V novem idejno-političnem sistemu je tudi v šolstvu veljala nova ideologija: »Vzgoja in izobraževanje v šolah morata biti prežeta s socialistično ideologijo, šola mora vzgajati mladega človeka socialistične miselnosti, pedagoški kader mora biti ideološko zgrajen!« Tako je bila za učiteljstvo obvezna udeležba na raznih političnih sestankih, nošenje verskih simbolov in druge verske aktivnosti pa so bile preganjane. Vsekakor je bilo delo prosvetnih delavcev ali prosvetarjev (kot so učiteljstvo v tem obdobju tudi pogosto imenovali) zahtevno, raznovrstno in razgibano. Poleg rednega šolskega dela so se dodatno izobraževali, sledili novostim v šolstvu, tako tudi šolski reformi leta 1958, ki je uzakonila enotno osemletno osnovno šolo kot edino obliko obveznega šolanja. Reformne spremembe do leta 1963 so sploh pomenile največjo in najbolj celovito šolsko reformo. Pedagoški kader se ni ukvarjal le z intelektualnim delom, pogosto so tudi s fizičnim delom sodelovali pri obnovi in gradnji šol ter pri drugih delih v kraju. Poleg rednega dela v šoli so poučevali na tečajih, v večernih šolah, z mladino so pripravljali igre in proslave ter so bili tako poleg pedagoških znanj tudi gospodarski strokovnjaki, svetovalci, režiserji in še kaj.

Vsak učitelj, vsaka učiteljica ima svoje spomine na delo v šoli. Nekaj spominov na šolstvo v prvem povojnem obdobju smo v Slovenskem šolskem muzeju zbrali ob razstavi: *Učitelj v novi družbeni stvarnosti med 1945 in 1963* in jih objavili v posebni tematski številki revije *Šolska kronika* 2008, št. 2. Med njimi je tudi naslednji utrinek iz spominov učiteljice na njene pedagoške začetke: »Učiteljevanje je imelo v povojnem času poseben čar. Po eni strani so bili pogoji dela neizmerno slabi. Po drugi strani so bili učenci željni znanja, starši pa so si zelo želeli, da se njihovi otroci primerno izšolajo in pridejo do zelenega poklica /.../ Ko smo stopali na svojo poklicno pot, smo čutili, kako smo iskani, potrebni otrokom, ljudem, še posebej staršem ter državi. Imeli smo ugled in bili smo spoštovani. Sebi pa smo izpolnjevali sanje. Začeli smo delati to, kar smo si želeli. Postali smo izpolnjeni v svojih željah in materialno neodvisni. Bili smo potrebni in pomembni. Ta občutek so v nas potrjevale tudi slovesne zaprisege pred okrajnimi državnimi uradniki, ali na šolah pred ravnateljji. Doživljali smo jih tudi kot posebno čast in naklonjenost. Začutili smo spoštovanje do sebe in kot poudarek pomembnosti dela, ki ga bomo opravljali. Nestrpno smo pričakovali dekrete, poslane z ministrstva. To nas je razvrščalo po različnih krajih, odročnih šolah /.../ le redki so imeli srečo, da so bili razporejeni v večje kraje, središča ali mesta.«²⁹

Okoli leta 1960 so bili dekreti ukinjeni, odslej so se lahko tudi mladi učitelji prijavi na razpisana prosta delovna mesta, medtem ko so prej lahko izbirali šole po nekaj letih delovnih izkušenj. Tudi razmere v šolstvu so se iz leta v leto izboljševale. Povsod je bil zaznan višji standard in napredek. V osemdesetih letih so ugotavljali, kako inovativni in ustvarjalni so bili šolski kolektivi pri pedagoškem delu, ker so se počutili neodvisni in spodbujeni pri svojem delu. Hkrati pa je začel izginjati učiteljski idealizem, vedno bolj pomembne so postajale materialne dobrine. Sčasoma so se vrednote prevrednotile, kar je bilo prej, ni imelo več vrednosti, vse se je

²⁸ Slovenski šolski muzej, Dokumentacijska zbirka, Mapa šole Podzemelj.

²⁹ Kunstelj, Iz prgišča spominov, *Šolska kronika* 2008/2, str. 368.

začelo odkrivati na novo.³⁰ Ena izmed vidnejših novosti v šolstvu tega obdobja je bila celodnevna osnovna šola, ki so jo začeli uvajati leta 1975. Zakon o osnovni šoli (1980) je določal, da temelji delo vsake posamezne šole na programu življenja in dela osnovne šole. Nova vloga šole je zahtevala drugačnega, ustvarjalnega, inovativnega učitelja. Ob koncu osemdesetih let 20. stoletja je bilo šolstvo na pragu sprememb, razpeto med starimi, klasičnimi oblikami in med številnimi novostmi, zahtevami sodobnega časa. Na dogajanje v šolstvu so vplivale tudi širše družbene razmere, z nastankom samostojne države Slovenije so nastale v šolstvu nove spremembe, zlasti še s sprejemom novih šolskih zakonov leta 1996.³¹

Nekaj statističnih podatkov:

šolsko leto 1945/46: 1.244 šol, 150.418 učencev, 4.375 učiteljev
1970/71: 1.017 šol, 217.874 učencev, 10.690 učiteljev
1990/91: 824 šol, 225.640 učencev, 14.655 učiteljev³²

Feminizacija tega poklica je značilnost že od obdobja po prvi svetovni vojni naprej. To zgovorno potrjujejo tudi statistični podatki za minulo šolsko leto. V osnovnošolskem izobraževanju je bilo v šolskem letu 2018/19 zaposlenih 20.900 oseb, od tega 2.684 moških in 18.216 žensk. Med vsemi zaposlenimi na tej ravni izobraževanja je bilo moških malo manj kot 13 %, med vodstvenimi delavci pa več kot četrtina.³³

OD PREPARANDIJ DO PEDAGOŠKE FAKULTETE

V pričujočem prispevku poleg navedenega podajamo še kratek pregled izobraževanja učiteljstva. Do prvega osnovnošolskega zakona, Splošne šolske naredbe (1774) ni bilo posebej za ta poklic izobraženih učiteljev. Otroke so poučevali duhovniki, cerkovniki in organisti. Na Kranjskem je pedagoško izobraževanje spodbudil Blaž Kumerdej, ravnatelj ljubljanske normalke, ki je od leta 1777 prirejala za učitelje pedagoške tečaje (imeno-vane tudi preparandije), ki so trajali 3 do 6 mesecev. Nekaj časa so bili pedagoški tečaji tudi na glavnih šolah v okrožnih središčih. V času Ilirskih provinc pedagoških tečajev ni bilo, znova so bili uvedeni po letu 1813. Po 1848 so se tečaji podaljševali, v Ljubljani in Mariboru je že pred 1870 šolanje trajalo dve leti. Tretji državni avstrijski osnovnošolski zakon (1869) je vpeljal štiriletna samostojna državna moška in ženska ter zasebna ženska učiteljišča. Nastala so v Ljubljani, Mariboru, Celovcu, Trstu, Kopru, Gorici, od 1919 v Tolminu. Šolanje se je končalo z zrelostnim izpitom in izpitom usposobljenosti (strokovni izpit) – navadno po petih letih.

Leta 1851 so postala zakonsko predpisana tudi zborovanja učiteljev. Izhajati so začeli prvi učiteljski časopisi za stalno izpopolnjevanje učiteljev. Leta 1861 je začel izhajati Učiteljski tovariš, prvi slovenski učiteljski časopis (do 1941), za strokovno izpopolnjevanje so bile uvedene tudi učiteljske knjižnice, učiteljske konference, različni tečaji. Položaj slovenščine kot učnega jezika se je na učiteljiščih šele postopoma uveljavljal, razen na koprskem in goriškem učiteljišču, kjer so že do 1886 in kasneje več predmetov poučevali tudi v slovenskem jeziku. Leta 1929 je bil sprejet nov jugoslovanski zakon o učiteljiščih in učiteljski izobrazbi, slovenska učiteljišča so bila dve moški in dve ženski učiteljišči v Ljubljani in Mariboru, tri zasebna ženska učiteljišča. Po letu 1945 je bilo v učiteljskem izobraževanju več sistemskih sprememb. Pomanjkanje učiteljev ob koncu vojne je

30 Več: Kunstelj, Nav. d., str. 367–374.

31 Okoliš, Ribarič, Balkovec Debevec, Šolstvo, katalog III., 2002, str. 115–120.

32 Okoliš, Ribarič, Balkovec Debevec, Nav. d., str. 117.

33 Svetlin Kastelic, Tuš, Zaposleni v formalnem izobraževanju: <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/7858>, 26. 8. 2019.

oblast reševala s krajšimi učiteljskimi tečaji. Odprta so bila še učiteljišča v Celju, Murski Soboti, Novem mestu, Tolminu in pozneje v Kopru. Sprva so bila štiriletna, od 1950 do ukinitve 1968 pa petletna. Na učiteljiščih so usposabljali učitelje za delo v osnovni šoli. Leta 1947 je bila ustanovljena Višja pedagoška šola v Ljubljani (od 1964 Pedagoška akademija), usposabljala je predmetne učitelje in specialne pedagoge z višješolsko stopnjo, visoko stopnjo izobrazbe za predmetni pouk je omogočal študij na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V Mariboru je bila 1961 ustanovljena Pedagoška akademija. Obe pedagoški akademiji sta se leta 1985 preimenovali v pedagoški fakulteti z visokošolskim študijem, od leta 1974 je kot oddelek ljubljanske pedagoške akademije deloval tudi v Kopru, ki je od 2003 samostojna pedagoška fakulteta v okviru Univerze na Primorskem. V obdobju usmerjenega izobraževanja (1981–1987) so delovale pedagoške gimnazije, iz katerih je bilo mogoče nadaljevati pedagoški študij na univerzitetni ravni. Poleg rednih oblik izobraževanja obstajajo še številne oblike dopolnilnega izobraževanja učiteljev.³⁴

KAKŠEN JE DOBER UČITELJ?

V 245 letih, odkar se je učiteljstvo uveljavilo kot poklic, je delovalo veliko pomembnih učiteljev in učiteljic, ki so tako ali drugače zaznamovali razvoj šolstva na Slovenskem. *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem* je v posebni knjigi predstavila nekdanja direktorica Slovenskega šolskega muzeja Slavica Pavlič.³⁵

V vsem tem obdobju so se porajala različna vprašanja o kvaliteti opravljanja učiteljskega poklica, med drugim tudi o avtonomiji njihovega dela.³⁶ Vsekakor pa skozi vsa obdobja ostaja večno vprašanje, kakšen je dober učitelj. Odgovor na to vprašanje je delno pogojen z družbenim razvojem in splošnimi razmerami, ki vplivajo na šolstvo, delno pa gre za temeljne človeške lastnosti, ki učitelja oblikujejo kot osebnost.

Že pred več kot 150 leti je učitelj v Učiteljskem tovarišu objavil svoje dnevniške zapise, z razmišljanji o tem, kako biti dober učitelj. V prispevku predstavljamo izbor misli, saj so primerne tudi za sodobni čas. »Vsak učitelj mora spoznati, da poprej, preden postane kdo učitelj in hoče ljudi izobraževati, mora biti sam dober človek, t. j. pravi izgled in ogledalo za svoje učence. Učitelj mora svojim učencem podariti ves svoj čas, ves svoj trud, vso svojo skerb, ljubezen in vsega. Otroci se ne dajo tako hitro oslepiti, kakor kdo misli. Otroci so ojstri sodniki naših besed in djanj. Dober duh ali hudoben, kterega učitelj diha, se kaže v vsem, kar učitelj stori, in z njim diha ravnó tako tudi učenci. Potrebno si mi zdi, da si zapišem dvoje vprašanj, kterih ne smem nikoli pozabiti, in jih moram vsaki dan imeti pred očmi. Te so: 1) Kaj se uče tvoji učenci od tebe, in 2) Kaj se učiš ti od učencev?«³⁷

Učitelj je za novo leto 1883 objavil voščilo kolegom učiteljem, ki prinaša številne resnice o učiteljskem poklicu, med njimi naslednje: »Voščim, da bi ne imel vedno zdravih čutov, da bi ne slišal, kako nekateri ljudje slabo govoré o šoli in učiteljih, da bi ne videl, kako marsikdo jé boljši kruh, pa ima polovico manj dela in potú, kakor učitelj mučitelj. Voščim, da bi po drugi strani imel dobre čute in ude, kakor sicer noben človek na svetu: 50 oči, da bi videl, 50 ušes, da bi slišal, kaj vse se godí pri Tebi, in kaj otroci počnó v najzadnjem kotu. Voščim, da bi bil čarovnik, da bi svoje učence vselej veliko naučil, naj imajo dobro glavo, ali slamo v glavi ...«³⁸

34 Povzeto po: Strmčnik, Tancer, Učiteljsko izobraževanje, *ES*, št. 14, str. 11–13.

35 Pavlič, *Sto znamenitih osebnosti*, 2000.

36 Glej: Peček, *Avtonomnost učiteljev nekdanj in sedaj*, 1998.

37 Učiteljski tovariš, 1863 (1. 4.), št. 3, str. 109–110 in 1865 (1. 5.), št. 9, str. 137.

38 Učiteljski tovariš, 1883 (1.1.), št. 1, str. 2.

Prav tako so že pred več kot poldrugim stoletjem zapisali, da dober učitelj natanko pozna imenitnost svojega poklica, saj dobro ve, da so mu dragoceni biseri izročeni v skrb in varstvo in da mu je z njimi izročen najdražji zaklad staršev in hkrati usoda prihodnjega naroda.³⁹

Ta temeljna odgovornost in temeljno izročilo ostaja izziv za vsakega dobrega učitelja tudi v sodobnem času.

SKLEP

Kot kaže pogled v zgodovino učiteljskega poklica, je to imeniten poklic, poznan najširši javnosti, saj ima prav vsakdo v življenju izkušnje z učitelji. Najbrž bi težko našli človeka, v katerem ne bi kdo od učiteljic ali učiteljev na njegovi poti pustil prav posebne sledi. Poteka 245 let od takrat, ko je šolska zakonodaja predpisala laičnega, izobraženega učitelja. V tem obdobju se je učiteljski poklic razvijal, spreminjal, ohranja pa se bistvo – dober učitelj je tisti, ki svoj poklic ne dojema le kot delovno obveznost, pač pa kot poslanstvo.

SUMMARY

The paper outlines the development of the teaching profession, with a focus on primary school teachers. Teachers form a professional group of pedagogues who perform educational work as a means of imparting knowledge and culture to young people. The term pedagogue, formerly also magister, scolasticus, Schulmeister or tovariš (comrade), was also used for a teacher.

There were already great teachers in ancient times: Socrates, Plato, Aristotle and others; and with the inclusion of present-day Slovene territory in the civilised Roman world, less famous and, for the most part, poor teachers probably worked here. The rise of Christianity brought about the new development of Christian education. Divinity was taught in medieval Latin monastery, cathedral (diocesan) and parish schools. With the development of cities after the 13th century, urban schools also evolved, in which lay teachers began to teach. Trubar is considered to have fathered the idea of developing elementary education on Slovene soil; trained teachers worked in Protestant boarding schools. In the era of the Counter-reformation and Catholic revival, education was taken over by the Jesuits, who left primary education to the lower clergy while they were active in secondary and higher education. In the 17th and 18th centuries, a large number of private schools opened, with private teachers; their status was poor and their payment the modest tuition fees. Particularly in the countryside, a teacher simultaneously served as organist or sexton.

The first primary school law (General Educational Order, 1774) also created the profession of teacher, for which training was required; and significant changes in the development of the teaching profession were brought about by education legislation in 1869. Teachers gained their first teacher training at pedagogic courses, then development brought in teacher training schools, colleges and teaching faculties. The teacher's mission was especially important at the turn of the 19th and 20th centuries, when a teacher not only performed his teaching duties in school, but also had a significant impact on the economic, cultural and general social development of the environment in which he worked. From the first rare female lay teachers after 1870, the profession was increasingly feminized after the First World War. Teaching was also embedded in the socio-political circumstances, with each authority expecting loyalty from it. The deployment of teachers to posts by decree

³⁹ Učiteljski tovariš, 1861 (1. 9.), št. 9, str. 143–145 in 1861 (1. 4.), str. 63.

ceased around 1960. Teachers often described their state as beautiful and elevated, aware that they were educators of the nation, that their work also provided the foundation for people's happiness and prosperity. The paper presents some reflections on the question of what made a good teacher, which was common to all periods. The teacher's role is important not only in terms of imparting knowledge but also in developing the personality of students. The basic elements of the teaching profession remain unchanged to this day, although working conditions, the number of teaching staff, feminization of the profession and other factors differ significantly from the early periods. In addition to education, the teacher's character, which often leaves a mark on generations of their students, is always important. The work and character of a teacher shapes a school, so the saying goes: "The kind of teacher shows the kind of school".

Viri in literatura

Arhivski viri:

- Slovenski šolski muzej, Dokumentacijska zbirka, Mapa šole Podzemelj.

Elektronski viri:

- Fran, slovarji Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=u%C4%8Ditelj>, 24. 8. 2019.
- Gabrič, Aleš: Sledi šolskega razvoja na Slovenskem. Pedagoški inštitut, 2009. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DTSOBLO1>, 26. 8. 2019.
- Svetlin Kastelic, Nadja, Tuš, Jadranka: Zaposleni v formalnem izobraževanju: <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/7858>, 26. 8. 2019.
- Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko. Jugoslovansko učiteljsko društvo, 1899, str. 13, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-4KPOAJT0>, 24. 8. 2019.
- Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko. Jugoslovansko učiteljsko društvo, 1925, str. 197, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-3R0TWZ4R>, 24. 8. 2019.

Tiskani viri:

- *Jedro metodne knjige, posebej za podeželske šolnike v cesarsko-kraljevih državah, prevedeno v kranjščino*, 1777.
- *Letno sporočilo očitne glavne šole v Črnomlji*, 1867.
- *Letno sporočilo čveterorazredne ljudske šole v Črnomlji*, 1872.
- *Letno sporočilo štirirazredne deške in dvorazredne dekliške šole v Črnomlji*, 1884.
- *Splošna šolska naredba*, 1777.
- *Učiteljski tovariš*, 1861 (1. 9.), št. 9, str. 143–145.
- *Učiteljski tovariš*, 1861 (1. 4.), str. 63.
- *Učiteljski tovariš*, 1863 (1. 4.), št. 3, str. 109–110.
- *Učiteljski tovariš*, 1865 (1. 5.), št. 9, str. 137.
- *Učiteljski tovariš*, 1883 (1.1.), št. 1, str. 2.
- *Zgodovina pedagogije, Učiteljski tovariš*, 1887, (1. 2.), letnik 27, št. 3, str. 34–36 in 1887, (15. 2.), št. 4, str. 50–53.

Literatura:

- Balkovec Debevec, Šolstvo v Kostanjevici na Krki med 1875 in 1940. *Ničesar tu ne bodo vzela leta --- : zgodovina šolstva in začetki galerijske dejavnosti v Kostanjevici na Krki*. Kostanjevica na Krki: Osnovna šola Jožeta Gorjupa: Galerija Božidar Jakac, 2006, str. 59–144.

- Balkovec Debevec, Marjetka: Razmere v šolstvu od druge polovice 19. do začetka 20. stoletja. *Josipina Hočvar – Radovljčanka v Krškem: zbornik prispevkov in predstavitev Josipinega leta (7. oktober 2010–7. oktober 2011)*, ur.: Alenka Černelič Krošelj, Tita Porenta. Krško: Kulturni dom: Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 2012, str. 49–64.
- Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
- Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I. (do 1848), katalog stalne razstave. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1988.
- Dimec – Žerdin, Cilka: Iz dnevnika mlade učiteljice – Leto upanja in ljubezni, Šolska kronika, 2008, št. 2. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, str. 420–435.
- Hojan, Tatjana: Žensko šolstvo in učiteljstvo na Slovenskem v preteklih stoletjih, Vzgoja učiteljic. *Zbornik za historiju školstva i prosvjete 1968 in 1969–1970*. Zagreb 1968–1970.
- Milharčič Hladnik, Mirjam: Šolstvo in učiteljice na Slovenskem, Ljubljana 1995, Znanstveno in publicistično središče (Zbirka Sophia 5/95).
- Kolšek, Peter: Reci tvoji roki, da jo poljubljam: Ivan Cankar in ženske. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018.
- Kunstelj, Angelca: Iz prgišča spominov, Šolska kronika, 2008, št. 2. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, str. 367–374.
- Okoliš, Stane, Ribarič, Mateja, Balkovec Debevec Marjetka: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja III. (1918–1991), katalog stalne razstave. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2002.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2008.
- Pavlič, Slavica: *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2000.
- Peček, Mojca: *Avtonomnost učiteljev nekdaj in sedaj*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.
- Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Zbrale in uredile Alenka Šelih ... [et al.]. Ljubljana: Tuma: SAZU, 2007.
- Ribarič, Mateja: Izobraževanje žensk in vloga žensk v šolstvu v preteklosti. V: *Vloga žensk v preteklosti: zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2010, str. 35–46.
- Schmidt, Vlado: Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I.–III. del*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1963–1966.
- Strmčnik, France, Tancer, Mladen: Učiteljsko izobraževanje, *Enciklopedija Slovenije*, št. 14, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 11–13.
- Šuštar, Branko: Učiteljska društva in organizacije, *Enciklopedija Slovenije*, št. 14, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 8–9.
- Šuštar, Branko: Učiteljstvo, *Enciklopedija Slovenije*, št. 14, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 13–14.
- Tancer, Mladen: Učiteljsko izobraževanje (geslo), *Enciklopedija Slovenije*, št. 14, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 11–13.
- Vidmar, Tadej: »Obena deshela ne meisto ne gmaina, ne mogo pres shul« – Usoda protestantskih deželniš šol v Ljubljani, Celovcu in Gradcu. Šolska kronika, 2000, št. 1. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, str. 9–27.

Irena Lačen Benedičič

muzejska svetnica, direktorica, Gornjesavski muzej Jesenice

E: irena.benedicic@gmail.com G: 040 428 854

(PO)KLICI ŽELEZARSKIH JESENIC

V pričujočem prispevku predstavljamo poklice oziroma delovna mesta z železarskih Jesenic. Vse od delavcev pri rudnikih pod Golico, opravil v domačih kovačnicah do posameznih obratov železarne. Vsako podjetje (fužina, rudniki) je imelo svoj službeni red, pravila za zaposlene nameščence in delavce ter delovni čas za posamezna delovna mesta. Predstavljamo delo rudarjev konec 19. stoletja in dela, ki so jih v jeseniški železarni najpogosteje opravljale ženske, ter poklice v valjarni, pri plavžu in elektro peči. Ne nazadnje izpostavljam prvo izobraženo medicinsko sestro Angelo Boškin, ki je na Jesenicah začela delati leta 1919. Opišemo delovne obveznosti bolničarke in medicinske sestre sredi petdesetih let 20. stoletja. Neprecenljiv pa je tudi spomin železarja, ki je dopolnil več kot 50 let delovne dobe.

Ključne besede: fužine, rudniki, železarna, delo in delovni čas, Angela Boškin.

Poklici in delo se zadnje stoletje ali celo desetletje močno spreminjajo. Napredek tehnike zahteva prilagajanje tudi na področju del oziroma poklicev, ki jih opravljamo.

Predhodnica jeseniške železarne, Kranjska industrijska družba (dalje KID), je imela poleg obratov tudi rudnike in tako zaposlene rudarje. Konec 19. stoletja jih je bilo 210, leta 1905 pa le še 43. Pri rudnikih so delali rudarji, kovači, tesarji od 12 do 16 ur dnevno z enournim odmorom za kosilo. Med tednom so spali pri jamah, ob sobotah so šli domov po hrano in se vračali v nedeljo. Za hrano in orodje je skrbel vsak sam. Kuhali so si v skupni kuhinji (žgance, krompirjevo ali ovseno mešto z malo zabele). Novinci so začeli kot laufarji in vozili rudo v huntih (vozičkih). Kopači so s smodnikom razstreljevali skale, odmetavali rudo in napredovali v kopanju po navodilih delovodje. Uporabljali so preprosta orodja šlegel (kladivo), koničaste lopate, pikelj (kramp tudi pikon), železne palice (štange) in si svetili z leščerbami – oljenkami.¹

Vloga kovačnice kot pomožnega objekta ali obrata je dandanes skoraj povsem izumrla. Vse do konca sedemdesetih let 20. stoletja je bilo kovaštvo pomembna dejavnost. Kmetje v gorskih vaseh so namreč za prevoz lesa, sena in drugega uporabljali izključno vole ali konje, saj traktorjev še ni bilo. Tako je vsaka večja kmetija imela svojo kovačnico ali fržino². Vsak kmet je znal opravljati kovaška dela, saj so sami izdelovali podkve za volovsko vprego, medtem ko so jih za konje kupovali pri kovaču. Pred podkovanjem so previdno obrezali parklje oziroma kopita, nato pa podkev prilagodili kopitu oziroma parklju. Vsaka podkev je imela prednje grife in zadnje štole, ki so jih privarili v kovaškem ognjišču. Po namestitvi pa še pribili s kovaškimi

¹ Torkar Tahir, Zdenka: Planina pod Golico skozi čas, Jesenice 2003, str. 7–9.

² Tako so jo poimenovali prebivalci Plavškega Rovta.

žebli. Z uporabo kmetijske mehanizacije in sodobnejših naprav za varjenje so kmečke kovačnice začele izgubljati svojo vlogo.³

Vrste poklicev in dela navajajo tudi službeni redi, ki so jih imeli tudi za fužine na Gorenjskem. Pravila za službeni red in bratovsko skladnico v rudnikih in fužinah barona Zoisa na Gorenjskem so bila izdana v knjižici leta 1866, potem ko jih je pregledalo in potrdilo cesarsko kraljevo rudarsko poglavarstvo v Ljubljani. Osnovni namen reda je podlaga za obstoj in redno napredovanje imenovanih rudnikov in plavžev, hkrati pa varuje delavca v težkem in nevarnem poklicu. Razdeljen je bil na tri poglavja. Splošna pravila, ki so določala postopek sprejemanja, plače, ravnanja s podrejenimi, podatke za delavsko knjižico, prispevke za bratovsko skladnico (socialno zavarovanje), pritožbe, kazni, posebna odločila za ogledništvo. Drugi del je določal posebna določila za ogledništvo – služabnik, (uslužbenca). Opisuje pojem uslužbenca, določitev plače odpovedi, obnašanja, ravnanja z delavci, določila glede nošenja rudarske obleke, s katero ob posebnih dogodkih izkazuje častne pravice in predstavlja stan, pomen in tudi kazni za uslužbenca. V posebnih določilih za delavce najprej opredeli, kdo so delavci.⁴ Kako jih ločimo na stalne in občasne, kdaj pride do odpovedi, nagrad ali kaznovanj. Navedena so⁵ pravila o rudarski obleki, ki jo smejo nositi le redno zaposleni, ter delovni čas⁶: »Čas dela je za navadne podzemeljske dela - podnevi vstanovljen na osem ur; za nadzemeljske dela pa podnevi – na dvanajst ur. Kadar je delo za odvernjenje kake nevarnosti itd. v jami in pri jami, v topilnici in pri nji, pri vodnih delih itd. in stanovanjih, pri otevanji⁷ ljudi, takrat ni določenega časa ...« Zanimive so dolžnosti delavcev in obnašanje do nadrejenih ter kaznovanja za posamezne prekrške.⁸

Kranjska industrijska družba je 20. 11. 1873 izdala Pravilnik službenega reda za rudnike in plavže, ki se bistveno ne razlikuje od predhodnega (izdanega 1866). Zanimivo je odstopanje o trajanju dela⁹. Običajna podzemna dela podnevi se opravljajo 8 ur brez prekinitve. Običajna dnevna dela pa po 12 ur. Pri napravah, ki delujejo neprekinjeno, kot so plavž, pudlovka ..., se dela brez prekinitve. Pri drugih napravah in za tovarniške rokodelce, ki delajo v zaprtih prostorih, se dela od 5. do 19. ure s prekinitvijo od 8. do 9. ure za zajtrk in od 12. do 13. ure za kosilo. Za rokodelce in dnevno plačane delavce, ki delajo na prostem, je delovni čas enak od začetka aprila do konca septembra. V zimskem času, oktobra in marca odpade odmor za zajtrk, delo pa poteka od 6. do 18. ure. Novembra in februarja se dela od 6.30 do 17.30, decembra in januarja pa od 7. do 17. ure z enourno prekinitvijo za kosilo. Dela prosti dnevi¹⁰ so zapovedani cerkveni prazniki in nedelje. Za rudarje praznik sv. Barbare (4. december) in za druge delavce praznik sv. Florijana (4. maj).¹¹

Delavski red za fužine KID na Jesenicah in Javorniku z leta 1909 vsebuje 17 členov. Četrty določa delovne dneve, delovni čas in odmore med delom. Posebej navaja, da pomožni delavci, ki delajo v martinarni, žebljarni, valjarni in žičarni, delajo v dveh izmenah (ponoči in podnevi). Dnevni delovnik traja od 6. do 18. ure, nočni pa od 18. do 6. ure zjutraj. Kurjači in pomočniki pri generatorjih, martinovih in varilnih pečeh ter pri parnih kotlih

3 Vesek, Janez: Kovaštvo v Plavškem Rovtu in v Planini pod Golico, Kako so v vaseh pod Golico včasih živeli?, uredili Kokošinek Nataša, Torkar Tahir Zdenka, Jesenice, 2008, str. 28, 29.

4 »Z besedo „delavci“ se – z mojstri vred – zaznamujejo vse tiste osebe, ki s telesnimi močmi ali s priučeno izurjenostjo kaj koristnega opravljajo. Delavci so tedaj vsi rudokopi in plavžnji z vsimi zadevnimi rokodelci, vozniki najetimi rokodelci, ženskimi, otroci, ki imajo čez 12 let in so šole opravili ...«.

5 Paragraf 42.

6 Paragraf 45.

7 Reševanju.

8 GMJ, Službeni red v rudnikih in plavžih bron Cojza na Gorenjskem, izdan 15. 2. 1866 na Javorniku.

9 Opredeljeno v paragrafu 42.

10 Paragraf 44.

11 GMJ, arhiv KID, Pravilnik službenega reda za rudnike in plavže Kranjske industrijske družbe, potrdil cesarsko kraljevi rudarski komisionar in revirski rudarski uradnik, Ljubljana 20. 11. 1873.

se menjujejo ob nedeljah ob 12. uri in delajo v dveh turnusih po 18 ur. Določa počitek med delom za pomožne delavce pri plavžih, napravah za koks, skladiščih oglja, rudnih sušilnicah, pudlovkah, cevni jeklarni ter železo in kovinsko livarnah. Dnevni počitek zanje zanaša najmanj uro in pol. Enako velja za druge nepretrgoma delujoče delavce v žebljarni, žičarni, mizarni, ključavničarske delavnice ter za kovače, zidarje ter opekarje. Odmor za počitek traja dopoldne od 8. do 8.30 ter opoldne od 12. do 13. ure. V nočni izmeni pa od 20. do 20.30 ter od 24. do 1. ure. Za pomožne delavce, ki delajo samo v dnevni izmenah (tesarji, mestni delavci, razkladalci), je delovni počitek enak. Začetek in konec delovnega časa se naznanja s parnim žvižgom ali zvoncem. Izostajanje ni dopuščeno, podaljševanje delovnega časa pa le največ 3 ure nad 11 ur dnevno. Ob praznikih se dela po potrebi. Sicer se delavcem omogoči prosto, da gredo k dopoldanski maši njihove veroizpovedi.

Natančneje pa za posamezne obrate določa, kdaj in v katerem času ter kakšna dela lahko opravljajo ob nedeljah. Prevladuje čiščenje in pripravlanje (dovoz in odvoz materiala, tudi razkladanje z vagonov). Druga poglavja opredeljujejo še pravice in dolžnosti nadzornega osebja, kazni, odpoved delovnega razmerja vzdrževanje delovnih strojev in orodja.¹²

Jože Klinar se je leta 1929 na Jesenicah učil za ključavničarja. V skupini 20 fantov so delali od 7. ure zjutraj do 7. ure zvečer, ko je sledilo še polurno pospravljanje delavnice. S šolanjem je zaključil leta 1932, a dela zaradi gospodarske krize ni bilo. Še v KID so delali le po 4 dni in po 4 ure. Kot nezaposleni je opravljal javna dela pri gradnji Sokolskega (1929) in Krekovega (1931) doma. Potem je dobil delo v veliki kovinsko-galanterijski delavnici. Ključavničarji so delali v delavnici od 8. do 12. in od 14. do 18. ure, kjer je delal kot pokarca. V železarni je začel delati leta 1936, nehal pa leta 1987 in tako dopolnil 51 let delovne dobe.¹³

Po spominu Francija Fona, ki je delal v valjarni na fajhoplehu (valjarna tanke pločevine, kjer so jo valjali na širino 1300 mm), so konec 50. let v delali bolcarji, šmelcarji, šlosarji, lufarji, štromarji, lužilci, cinkarji, škarjarji, prebiralke, pokarce ... Delo je potekalo 24 ur dnevno, delavci pa so opravljali od 230 do 278 delovnih ur mesečno, večkrat pa še nadure.¹⁴

Delovne naloge posameznega poklica ali delovnega mesta so hkrati odraz tehnološkega postopka. Na Jesenicah sta od leta 1939 delovala prvi plavž in od 1939 vse do konca leta 1987 še drugi plavž, v katerih so iz železove rude pridobivali surovo železo ali grodelj s stranskim produktom žlindro. Tako so najožjo izmeno (dnino) pri plavžih sestavljali: dninski ali izmenski delovodja – majster, trije talilci (topilec, šmelcar) in dva delavca na livnem polju (helferja, pomočnika). Opazovanje, priprava in natančen postopek izpusta žlindre in za tem grodlja so narekovale usklajeno timsko delo ekipe.¹⁵

Podobno delo so opravljali pri elektroobločni peči ASEA, kjer so talili visoko legirana jekla in kjer je bil tempo dela v primerjavi z martinarno bistveno hitrejši. Ko je bila peč založena z grodljem in starim železom, se je začelo taljenje s tremi elektrodami. Potem je sledila oksidacija (dovajanje kisika po 6-metrski cevi, ki se je hitro odgorevala). Skoraj sočasno so z grebljo (na katere ročaja sta bili priklopljeni cevi s hladilno vodo) odstranjevali žlindro na vrhu taline. Sledilo je legiranje, ko so pred pečjo nasuli različne legure. Samokolnica feromangana je tehtala 250 do 300 kg, medtem ko je bil ferokrom sto kilogramov težji. Feroniklja ali ferovanadija niso nikoli naložili do vrha samokolnice. Legure so v peč metali ročno in medtem, ko so čakali na analizo podatkov iz laboratorija nemalo-

12 GMJ, Delavski red za fužine kranjske industrijske družbe na Jesenicah in Javorniku, 1. marca 1909 po odobritvi (videl) c. kraljevega okrajnega glavarstva v Radovljici Carel Noot in Trappen.

13 Klinar, Jože – Burjovc: Moji spomini, Kako so v Planini pod Golico včasih živeli?, uredili Kokošinek Nataša, Torkar Tahir Zdenka, Jesenice, 2007, str. 60–65.

14 Fon, Franci: Moja železarska pot, Kako so na železarskih Jesenicah včasih živeli?, Uredili Nataša Kokošinek in Zdenka Torkar Tahir, Jesenice 2015, str. 20, 21.

15 Lačen Benedičič, Irena: Slovensko plavžarstvo 20. stoletja *Jeseniški plavži*, Jesenice 1998, opis poklicev str. 48–58.

krat modrovali. Tudi o tem, da na Švedskem šmelcarji pri pečeh nosijo ročne ure. Mlajši so se čudili, da se jim ne stopijo. Starejši, ki so že bili v tujini, pa so le povedali, da vso tako ročno delo tam opravljajo stroji.¹⁶

Med evidenco zaposlenih je najzgodnejši vpis delavke Jere Zupančič, rojene 1845, po poklicu razbijalke žlindre – „Schlacken Pocherin“.¹⁷ Med vsemi nameščenci KID je bilo le okoli 10 odstotkov žensk. Delež zaposlenih žensk se je med drugo svetovno vojno močno povečal. Med 50 nameščenkami, ki so vstopale v službo med letoma 1935 in 1944, je bilo največ uradnic in poduradnic, delavk v pisarni, tajnice, stenotipistke in laborantke.¹⁸ Leta 1949 je bilo med 816 udarniki s širšega območja Jesenic kar 80 udarnic, od tega 52 iz obratov železarne. Delale so v opekarni kot oblikovalke opeke, oblikovalke šamotne opeke, delavke pri strojnem oblikovanju opeke, delavke pri stiskalnici opeke, pri ročni stiskalnici opeke, pri peči, delavki na rezalni mizi in pri stiskalnici v mlinu. V žičarni so delale kot navijalke knjigovezne žice, rezalke tračnega železa v šibike, v žebljarni kot nasipalke žičnikov, v zavijalnici ročne in strojne zavijalke žičnikov. V valjarni kot prebiralke, krmilke valjčne mize, donašalke platin. Z gradbenega obrata so bile priučene pleskarke, v cevarni rezalke cevi in iz martinarne avtogenske rezalke.¹⁹

Ana Razinger je ob začetku dela v opekarni že prvi dan naredila 56 opek, kasneje 65, običajno pa 75 ali celo 77 opek dnevno.²⁰

Klavdija Klepič je v železarni delala kot tekačica od svojega 17. leta. Vsaka je dobila svoj rajon, ki ga je v ponedeljek določila mojstrica. Zjutraj so iz glavne pisarne prinesli pošto, ki so jo porazdelile po predalih z oznakami obratov. Po kavici so se otovorjene odpravile iz pisarne. V oddaljene obrate jih je peljal šofer, kadar avto ni bil pokvarjen, sicer pa so šle na mestni avtobus. Po obratih so šle peš ob vsakem vremenu. Vso pošto so nosile v rokah, navadno v kupu, ki je zrastlel od pasu do brade in tehtal tudi po 15 kg. Po prvem obhodu – rundi je sledila pavza, potem pa ponovno med obrate. Na pokojninski urad, kamor so nosile težke šihne knjige, so hodile tudi po šestkrat ali sedemkrat na dan. Posebej naporno je bilo ob četrtkih, ko so raznašale tovarniški tednik *Železar*.²¹

Ana Čimžar pomni, da je ob njenem prihodu leta 1969 v šamotarni delalo 20 pečarjev in okoli 20 žensk, večinoma modelark. Od leta 1972 je delala v elektrodah, kjer je bilo prav tako skoraj polovico žensk. Delavci so bili večinoma rezalci elektrod, delavke pa po štiri ob tekočem traku. Ena je elektrode prebiralna in tiste slabše kakovosti izločila, druga jih je zgrabila v kup in stehala, tretja je 4-kilogramsko količino dala v manjšo škatlo, četrta (glavna etiketarka) je etikete lepila na manjše škatle in z njimi polnila večje škatle, na katere so tudi nalepili etikete s podatki. Viličar jih je dal na paleto in odpeljal. Tako so štiri delavke na dan dvignile skupaj sedem ton elektrod. Ob običajni delovni obleki so morale nositi še zaščitne rokavice.²²

Na Jesenicah je z delom začela prva izobražena medicinska sestra Angela Boškin. Po šolanju na Dunaju in delu v vojaški bolnici se je vrnila v Ljubljano. Narodna vlada Slovenije jo je poslala na Jesenice z nalogo pomagati ljudem v težkih socialnih razmerah. V bolnišnici bratovske skladnice je leta 1919 organizirala prvo posvetovalnico za matere in dojenčke na Slovenskem.²³ V sklopu svojega poklica je hodila na hišne obiske družin z

16 Voga, France: Krotili smo ogenj bruhajoče zveri, Kako so na železarskih Jesenicah včasih živeli?, uredili Nataša Kokošinek in Zdenka Torkar Tahir, Jesenice 2015, str. 35–37.

17 Mugerli, Marko, Torkar Tahir, Zdenka: Delavke v fužinarskih krajih, Delavke železarne, Jesenice 2015, str. 14.

18 Mugerli, Marko, Torkar Tahir, Zdenka: Delavke Kranjske industrijske družbe, Delavke železarne, Jesenice 2015, str. 28–29.

19 Mugerli, Marko, Torkar Tahir, Zdenka: Delavke Železarne Jesenice, Delavke železarne, Jesenice 2015, str. 37–39.

20 Mugerli, Marko, Torkar Tahir, Zdenka: Delavke Kranjske industrijske družbe, Delavke železarne, Jesenice 2015, str. 26–28.

21 Mugerli, Marko, Torkar Tahir, Zdenka: Povedale so nam, Delavke železarne, Jesenice 2015, str. 57–58.

22 Mugerli, Marko, Torkar Tahir, Zdenka: Povedale so nam, Delavke železarne, Jesenice 2015, str. 50.

23 Mugerli, Marko: Zgodovina zdravstva na Jesenicah, Jesenice 2015, str. 25.

novorojenci, poučevala mlade matere glede nege otroka, širila zdravstveno vzgojo med prebivalci, usmerjala socialno pomoč in pomagala ljudem, ki so potrebovali zdravniško pomoč. Leta 1922 je Boškinova z Jesenic odšla v Ljubljano, kjer je v prenapolnjeni in zanemarjeni sirotišnici uredila zavetišče.²⁴

Vse od ustanovitve Bolnišnice Jesenice leta 1948 je deloval interni oddelek. Tam je sprva kot bolničarka, kasneje pa kot sestra delala Alba Koselj. V Ljubljani je obiskovala bolničarsko šolo in še pred zaključkom šolanja dobila službo na Jesenicah, saj je bila potreba po bolničarkah zelo velika. Pred prepovedjo oblasti so ta dela v zdravstvenih ustanovah opravljale tudi redovnice. Zaradi pomanjkanja osebja je bil delovnik naporen. Na internem oddelku so bile le tri sestre, dve dopoldne, ena popoldne, vsak tretji dan pa dežurstvo, ki je trajalo od 13. do 7. ure zjutraj. Hkrati je več kot leto in pol morala biti v stalni pripravljenosti, saj so jo klicali ob nujnih primerih. V službi je skrbela za nego bolnikov, dajanje zdravil, injekcij in infuzije, punkcije ob vnetju rebrne mreže. Izvajala je EKG in dežurala v laboratoriju, kjer je določala krvno skupino in merila hemoglobin. Ker so igle uporabljali večkrat, so jih podobno kot druge instrumente, sterilizirali – prekuhali v kromiranih posodah.²⁵

Jeseniška železarna, ki zaposluje kar 24 odstotkov vseh zaposlenih v občini Jesenice, se povečuje delež bolj izobraženih sodelavcev ter nudi zaposlitev široki paleti poklicev, tudi novim. Dejstvo je, da razvoj jekel na globalni ravni poteka tako hitro, da 75 odstotkov vrst jekel, ki jih danes uporabljamo, pred dvajsetimi leti še sploh ni obstajalo.

A veliko počasneje se vračajo poklici, ki so v našem območju že imeli pomembno vlogo. Gorsko vodništvo je klic gora, ki vse številnejšim pod vznožjem Julijcev in Karavank predstavlja poklic tudi v tujini.

Panta rei.

SUMMARY

In addition to factories, the precursor of the Jesenice ironworks had mines below Golica. Miners, blacksmiths and carpenters worked for 12 to 16 hours a day, with a one-hour lunch break. Blacksmiths worked not only in forges, though. Until the end of the 1970s, blacksmithing was an important activity, since every farmer knew how to do a smith's work. Farmers in the mountain villages used only oxen or horses for transportation, which they shod themselves.

Vocational qualifications, or particular job tasks, are at the same time a reflection of the changing technological process. The types of occupations and work were also stated in terms of service, which they also had for forges in the Gorenjska region. Rules for the Terms of Service and Solidarity Funds (an early form of health and pension insurance) in Baron Zois' mines and forges in the Gorenjska region were published in a booklet in 1866, with the aim of the regular operation and advancement of mines and blast furnaces. It was divided into three parts. In Part Two, it laid down rules for employees and defined the type of work and employment, rules on miners' clothing and duties, and penalties for violations. The Regulation of Terms of Service of 1873 distinguishes daily work between underground and ordinary and determines holidays for miners and other workers.

We present the career of a locksmith who completed 51 years of service in the ironworks, the memories of Jesenice people about work in the rolling mill and the daily shift in the blast furnaces, which no longer operate

²⁴ <http://www.gorenjci.si/osebe/bo%C5%A1kin-angela/1198/>, 7. 9. 2019.

²⁵ Mugerli, Marko: Zgodovina zdravstva na Jesenicah, Jesenice 2015, str. 17, 18.

in Slovenia. We show jobs similar to those that had already been replaced by machines abroad, according to the memory of a metallurgical technician at an electric arc furnace, and jobs often occupied by women. Work in brickworks, the chimneys, the electrode department, parts of the supply unit, where cleaners and runners (couriers) were located, and the work of a nurse. Last but not least, the first trained nurse, Angela Boškin, began work precisely in Jesenice in 1919.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- GMJ fond KID, t.e. 33, a.e. 251, Službeni red v rudnikih in plavžih barona Cojza na Gorenjskem, 1866.
- GMJ; Arhiv KID, t.e. 33, a.e. 252, Pravilnik službenega reda za rudnike in plavže KID, 1873.

Literatura:

- Boškin, Angela, <http://www.gorenjci.si/osebe/bo%C5%A1kin-angela/1198/>, 7. 9. 2019.
- Delavski red za fužine kranjske industrijske družbe na Jesenicah in Javorniku, 1909.
- Fon, Franci: Moja železarska pot, Kako so na železarskih Jesenicah včasih živeli?, uredili Kokošinek Nataša in Torkar Tahir Zdenka, Jesenice 2015, str. 20–27.
- Klinar, Jože – Burjovc: Moji spomini, Kako so v Planini pod Golico včasih živeli?, uredili Kokošinek Nataša, Torkar Tahir Zdenka, Jesenice, 2007, str. 60–65.
- Lačen Benedičič, Irena: Slovensko plavžarstvo 20. stoletja *Jeseniški plavži*, Jesenice 1998, str. 48–59.
- Mugerli, Marko: Zgodovina zdravstva na Jesenicah, Jesenice 2015, str. 17, 18, 25.
- Mugerli, Marko, Torkar Tahir, Zdenka, Smolej Milat, Špela, Lačen Benedičič, Irena: Delavke železarne, Jesenice 2015.
- Torkar Tahir, Zdenka: Planina pod Golico skozi čas, Jesenice 2003, str. 7–9.
- Vesek, Janez: Kovaštvo v Plavškem Rovtu in v Planini pod Golico, Kako so v vaseh pod Golico včasih živeli?, uredili Kokošinek Nataša in Torkar Tahir Zdenka, Jesenice 2008, str. 28, 29.
- Voga, Franc: Krotili smo ogenj bruhajoče zveri, Kako so na železarskih Jesenicah včasih živeli?, uredili Kokošinek Nataša in Torkar Tahir Zdenka, Jesenice 2015, str. 30–57 (35–37).

Bogdana Marinac

muzejska svetnica, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran

E: bogdana.marinac@guest.arnes.si T: 05 671 00 40

PODMORNIČARJI IZ NAŠIH KRAJEV

Med redkimi in nenavadnimi poklicnimi skupinami, med katerimi so bili ljudje iz različnih delov slovenskega ozemlja, najdemo tudi podmorničarje. Zanje so se Slovenci odločali od začetka 20. stoletja dalje, ko je začela podmornice graditi in kupovati Avstro-Ogrska. Skupaj s pripadniki drugih narodnosti takratnih držav so pozneje služili na podmornicah kraljeve in socialistične Jugoslavije.

Podmorničarji so bili ena od skupin vojne mornarice. Njeni člani niso opravljali le enega poklica. Izšolali so se za različne stroke in si pridobili različne čine. Vsem pa je bila skupna podmornica, kot delovni in življenjski prostor. Za podmorničarje je bilo značilno, da so poklic opravljali v ekstremnih življenjskih in delovnih razmerah. Življenje in delo na podmornici je bilo popolnoma podrejeno značilnostim podmornice in izvrševanju zastavljenih nalog. Spreminjalo se je v skladu z razvojem podmornic. Prispevek se osredotoča na tiste značilnosti, ki so podmorničarje določali kot posebno poklicno skupino in po katerih so se ločili od drugih pomorščakov vojne mornarice.

Ključne besede: podmorničarji, način življenja podmorničarjev, podmornice, Jugoslovanska vojna mornarica, avstro-ogrška vojna mornarica.

Med nami živijo ali so živeli ljudje s posebnimi in redkimi poklici. Nekateri od teh svojega poklica niso opravljali v domačem kraju, zato vemo o njih le malo. A če jih spoznamo, nam radi pripovedujejo o tem, kako in zakaj so si poklic pridobili, kaj so posebnosti njihovega poklica in kaj jim je poklic pomenil. Med temi so tudi podmorničarji. Raziskava o slovenskih podmorničarjih je nastala na podlagi literature, pisnih, slikovnih in materialnih virov ter še posebej na podlagi intervjujev s podmorničarji in njihovimi sorodniki. Intervjuji so potekali kot kombinacija prostega pripovedovanja informatorjev in zelo natančnih vprašalnic, ki so bile napisane na podlagi objavljenih vprašalnic Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja.¹ Rezultat raziskav je bilo več občasnih razstav in člankov o podmorničarjih ter stalna razstava v Parku vojake zgodovine v Pivki.

PODMORNIČARJI

Ljudje iz slovenskih krajev so bili s podmornicami povezani, odkar so začeli na vzhodni jadranski obali graditi in uporabljati podmornice. Zaposleni so bili v ladjedelnih, kjer so gradili podmornice in v podjetjih, ki so proizvajala dele ali material zanje. Najbolj pa so podmornice zaznamovale podmorničarje. Podmornice

¹ Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnice; Vprašalnice v 11 zvezkih, so pripomoček pri raziskovanju različnih segmentov načina življenja ljudi (materialne, socialne in duhovne kulture). Napisali so jih vodilni strokovnjaki za posamezna področja.

so uporabljali le v vojaške namene, zato so bili podmorničarji posebna poklicna skupina vojne mornarice. To so bili pomorščaki, ki so bili zaposleni na podmornici, kjer so opravljali različne poklice. Bili so častniki in podčastniki različnih činov in strok, ki so se specializirali za podmorničarje. Navadnih mornarjev je bilo na podmornici le nekaj.

Zaradi nevarnega in tveganega dela in življenja ter zaradi posebnih življenjskih razmer, ki jim ni mogel biti vsak kos, so morali biti popolnoma zdravi, psihično stabilni, zelo zanesljivi, dobro usposobljeni in fizično pripravljene. Zaradi tega in ker so se vodilni zavedali, da ljudje, ki bi bili prisiljeni služiti na podmornici, ne bi bili zanesljivi, so bili vsi podmorničarji prostovoljci. Skoraj vsi so bili izobraženi in specializirani.

Podmorničarji so postali zlasti fantje, ki jih je privlačilo morje, morsko prostranstvo in njegove globine. Podmornica je v njih vzbujala radovednost in jim pomenila izziv. Želeli so si nenavadnih in nevarnih doživetij, avantur, dela in življenja v ekstremnih pogojih, kjer so svoje sposobnosti dokazovali sebi in drugim. Številne so pritegnile tudi ugodnosti podmorničarjev, močna medsebojna povezanost, dobri odnosi in prijateljske vezi ter ugled enote. Podmorničarji, zlasti častniki, so bili v preteklosti zaradi svojega poklica in zaradi široke izobrazbe zelo spoštovani, še bolj kot drugi pomorščaki. Nekateri so si že od otroštva želeli spoznati podmornico, drugi so se zanjo odločili šele po končani šoli vojne mornarice, kamor je številne privabila želja po pomorskem in vojaškem poklicu, po obrambi domovine, pa tudi brezplačno šolstvo in dobra plača.²

Ena od značilnosti podmorničarjev v vseh obdobjih, ki so jo tudi sami vedno poudarjali, je bila močna medsebojna povezanost in odvisnost. Za to je bila kriva podmornica, kot poseben delovni in življenjski prostor s specifičnimi življenjskimi razmerami. Življenje na podmornici je bilo nevarno, tvegano in popolnoma podrejeno taktično-tehničnim značilnostim podmornice ter delu in posebnostim pri izvrševanju borbenih nalog, zlasti med potopitvijo. V podmornici je bilo zagotavljanje primarnih človekovih potreb drugotnega pomena.³ Zaprti v podmornici, ki so jo številni šaljivo poimenovali *konzerva pod vodo*, so bili podmorničarji kot zaporniki, ki prostora niso mogli zapustiti, kadarkoli bi si želeli. Na njej so morali biti v dobrem in slabem. Postali so velika družina, prijatelji, ki se slednjič niso družili le na podmornici, temveč tudi na kopnem, v prostem času. Podmorničarje je povezovalo tudi delo, ki je moralo biti strogo načrtovano in usklajeno. Od dela vsakega posameznika je bila odvisna varnost vseh.

Na podmornici so možje delali in bivali na majhnem, omejenem, na mnogih mestih prenizkem ali preozkem in popolnoma zaprtem prostoru, zaradi česar so se morali za več dni sprijazniti z omejenim gibanjem, dolgotrajno izolacijo in se posloviti od zasebnosti. Delu, skupnosti in pravilom so se morali popolnoma podrežati podnevi in ponoči. Upoštevati so morali urnike dela, prehranjevanja in spanja. V podmornici so vladali slab zrak, smrad, neprimerna temperatura, slaba umetna svetloba, nenehen hrup ... Hrup in urnik dela so vplivali na pomanjkanje počitka in spanja. Življenje na podmornici pa so oteževale še nezadostna sanitarna oprema in slaba higiena, posebnosti v načinu prehranjevanja in spanja, spremenjen dnevno-nočni ritem ter stres, ki je bil zelo izrazit, še posebej v času potopa. Kot so nekateri povedali, niso bili nikoli povsem prepričani, da se bo podmornica varno vrnila na površino. Podmorničarjem so pretili tudi velika možnost onesnaženja in poškodb. Ker se je večina podmorničarjev zaradi dela preselila v drug kraj in so morali večino tedna preživeti v oporišču, so bili ločeni od družin. Številni so imeli domotožje. Take razmere so bile krive, da so nekateri, kljub temu da so med podmorničarje sprejeli le prostovoljce, izkušene in popolnoma zdrave pomorščake, šele po vkrcanju na podmornico ugotovili, da tako težkim življenjskim in delovnim razmeram ne bodo kos, in so podmornico zapustili.⁴

Kljub številnim značilnostim so se delo in življenjske razmere na podmornici z razvojem podmornic spremi-

2 Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

3 Kuzevski, Podmorničarstvo.

4 Marinac, Podmorničar, str. 66–67, 82–87; Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

njale. Vsaka podmornica je bila drugačna. A na novejših in sodobnejših podmornicah razmere niso bile nujno boljše. Včasih je bilo ravno obratno. Razvoj podmornic pa je vplival tudi na nastanek novih poklicev podmorničarjev.

PODMORNIČARJI AVSTRO-OGRSKE

Morske globine so že od nekdaj privlačile človeka in vzbujale domišljijo. A kljub starejšim poskusom so začeli zares uporabne podmornice graditi šele proti koncu 19. stoletja, ko se je razširila tudi gradnja železnih ladij. Tedaj so začele nekatere industrijsko in pomorsko najbolj razvite države uvrščati podmornice v vojne mornarice in jih uporabljati v vojaške namene.⁵ Na začetku 20. stoletja jim je v pričakovanju vojne med drugimi sledila tudi Avstro-Ogrska, ki je leta 1907 v redni sestav vojske vključila prve podmornice. Leta 1909 so v Pulju, kjer je imela Avstro-Ogrska glavno vojno-pomorsko oporišče, osnovala podmorničarsko bazo. Podmornice so, razen v tujini, gradili tudi v Pulju, na Reki in v Tržaških ladjedelnicah. Do konca vojne je imela Avstro-Ogrska skupno 27 podmornic, ki so večinoma merile okoli 30 ali 40 m, potopile pa so se lahko do globine 50 m. Ker so imele podmornice iz tega obdobja slabše podvodne plovne in bojne lastnosti in so se morale pogosto zadrževati na površju, so jih uporabljali za plovbo in bojevanje pod vodno gladino in nad njo.⁶ Tovrstne podmornice so zato po 2. svetovni vojni uvrstili med neprave podmornice. V srbohrvaškem jeziku so jim rekli *ronilice*.

Posadke avstro-ogrskih podmornic so štejele 17 do 21 mož, med katerimi so bili najpogosteje po trije častniki.⁷ Večino so predstavljali podčastniki različnih strok. Mladi častniki (poročniki fregate), ki so se izšolali na Pomorski vojni akademiji na Reki in so želeli postati podmorničarji, so morali uspešno opraviti poseben zdravniški pregled, nato pa so jih uvrstili v rezervno posadko podmornic kot 2. častnike. V času šolanja so morali opraviti plovbo z vsemi tipi avstro-ogrskih podmornic, imeli pa so tudi teoretični pouk. Po opravljeni specializaciji so postali 2. častniki, po naslednjem napredovanju pa poveljniki. Pri izobraževanju podčastnikov je bil teoretični in praktični del šolanja združen. Med vojno so izobraževanje skrajšali in poenostavili.⁸

Zaradi bližine vojaških oporišč je bilo med podmorničarji že v tistem času kar nekaj Slovencev. Na najvišjem položaju je bil Vladimir Pfeifer iz Leskovca pri Krškem, ki je med prvo svetovno vojno poveljeval na podmornicah U 11, U 17 in U 14.⁹ Častnik je bil tudi Miroslav Štumberger iz Šmarij pri Jelšah. Podčastniki na podmornicah pa so bili Adolf Čižmek iz Novega mesta, Anton Čepin iz Griž pri Celju, Jožef Režek iz Škofije Loke in številni drugi.¹⁰

Ob izbruhu prve svetovne vojne je postal poklic še nevarnejši kot dotlej. Avstro-ogrške podmornice so napadale nasprotnikove transportne in vojaške ladje ter blokirale nasprotnikova oporišča. Pri tem pa se jih je potopilo kar osem.¹¹

5 Tomšič, Podmornica, str. 758-783; Kuzevski, Podmorničarstvo, str. 11-19.

6 Pawlik, S.M. Unterseeboote, str. 9-114.

7 Pawlik, S.M. Unterseeboote, str. 9-112.

8 Pawlik, S.M. Unterseeboote, str. 5-6.

9 Pawlik, S.M. Unterseeboote, str. 119.

10 Dokumentacija PMSMP, Kartoteka pomorščakov avstro-ogrške vojne mornarice.

11 Bubnov, Istorija pomorske ratne veštine III: Svetski rat, str. 104-107, 115-120.

PODMORNIČARJI KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske je Pulj z glavnim avstro-ogrskim vojaškim oporiščem pripadel Italiji. A čeprav je Italija tam osnovala svoje vojaško oporišče, kjer je imela tudi podmornice, je bil med italijanskimi podmorničarji delež Slovencev zanemarljiv. Veliko pa jih je bilo med podmorničarji Kraljevine Jugoslavije, in to kljub temu, da je imela Jugoslavija štiri petine vojaškega ladjevja skupaj s podmornicami na jugu Jadrana v Boki Kotorski. Med častniki s podmorničarsko specializacijo je bilo okoli 40 odstotkov Slovencev, veliko pa jih je bilo tudi med podčastniki.¹² Nekateri so zasedali vodilne položaje (Vladimir Pfeifer, Miroslav Štumberger, Mirko Pleiweis, Boris Pirc, Josip Černy, Hinko Draksler, Anton Javoršek, Josip Saksida, Alojzije Škufca ...).¹³ Vzrok za visok delež Slovencev med podmorničarji je, razen velikega zanimanja za podmorničarstvo, tudi sorazmerno razvito šolstvo v Dravski banovini, kar je bila dediščina Avstro-Ogrske. Zaradi tega so bili ti fantje uspešnejši na sprejemnih izpitih za pomorske šole, prav tako pa tudi med šolanjem in v službi.¹⁴

Kraljevina SHS kljub pričakovanjem od Avstro-Ogrske ni podedovala podmornic. Svoje edine štiri podmornice je naročila v tujini. Podmornici Nebojša in Hrabri, ki sta bili zastareli že ob svojem nastanku, so zgradili leta 1928 v Newcastlu v Veliki Britaniji, nekoliko sodobnejši podmornici Smeli in Osvetnik pa leta 1929 v Nantesu v Franciji.¹⁵

ŠOLANJE PODMORNIČARJEV

Prvi jugoslovanski podmorničarji so skupaj s številnimi drugimi pomorščaki v vojno mornarico Kraljevine SHS prestopili iz avstro-ogrške vojne mornarice in posebej častniki v novi mornarici zasedli vodilne položaje. Postali so učitelji in prvi poveljniki. A kmalu je nova država vzpostavila lastno pomorsko šolstvo. Pomorski častniki so se od leta 1923 šolali na triletni Pomorski vojni akademiji v Dubrovniku, podčastniki pa na Brodarski šoli v Šibeniku, Strojni šoli mornarice v Kumborju, Artilerijski šoli v Meljinah in na Pomorski letalski šoli v Divuljah. Podčastniške šole vojne mornarice so sprva trajale dve leti, pozneje pa tri. Ker mornarica na akademiji ni imela tehničnih oddelkov, so častniki tehnične stroke izhajali iz vrst podčastnikov. Izšolali so se na strojni šoli in postopno napredovali do častniškega čina.¹⁶

Na Pomorsko vojno akademijo so se lahko vpisali fantje s končano realno gimnazijo ali drugo srednjo šolo. Zato so častniki izhajali pretežno iz srednjega sloja, večinoma iz mest. Najpogosteje so bili otroci učiteljev in uradnikov. Za vpis na podčastniške šole pa je zadostovalo, da so fantje končali vsaj štiri razrede ljudske šole in opravili dve leti vajeništva. Zato so na podčastniških šolah prevladovali fantje iz nižjega sloja.¹⁷ A za vpis na vse šole vojne mornarice je bilo tudi zaradi brezplačnega šolanja veliko povpraševanje. Nanje so pogosto sprejeli le četrtno kandidatov. Fantje so morali uspešno opraviti zdravniški pregled, še večja selekcija pa je bila pri

12 Podhorsky, Ranglista ukaznog osobja Kraljevske mornarice na dan 6. aprila 1941 godine, str. 1–36; Podhorsky, Ukazno osoblje Kraljevske mornarice koje na dan 6. aprila 1941 nije više bilo u aktivnoj službi, str. 1–29.

13 Dokumentacija PMSMP, Kartoteka pomorščakov Jugoslovanske kraljeve mornarice; Podhorsky, Ranglista ukaznog osobja Kraljevske mornarice na dan 6. aprila 1941 godine, str. 1–36; Podhorsky, Ukazno osoblje Kraljevske mornarice koje na dan 6. aprila 1941 nije više bilo u aktivnoj službi, str. 1–29.; Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 47–56.

14 Marinac, Med valovi in oblaki, str. 13–16.

15 Vasiljević, Vojno pomorstvo, str. 133–136.

16 Vasiljević, Vojno pomorstvo, str. 133–136.

17 Mašinska podoficirska škola; Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

sprejemnih izpitih. Mornarica je veljala kot elitna vojska, pomorščaki, zlasti častniki pa so bili zelo spoštovani tudi zaradi svoje široke izobrazbe in razgledanosti. Ker so se srečevali s tujci, je bil zlasti na Pomorski vojni akademiji velik poudarek na znanju tujih jezikov.¹⁸

Po končani šoli so lahko mladi častniki ali podčastniki opravili različne specializacije. Nekateri so jih opravili celo več. Tisti, ki so se odločili za podmorničarsko, so morali pred sprejemom na tečaj uspešno opraviti specialni zdravniški pregled. Prvi podmorničarji vojne mornarice Kraljevine SHS so se izobraževali v tujini, kjer so gradili podmornice.¹⁹ Pozneje so potekali šestmesečni tečaji za podmorničarje na matični ladji za podmorničarje Hvar. To je bil 36500-tonski parnik, ki je skupaj z ladjo Sitnica in štirimi podmornicami sodil k podmorničarski floti. Stalno je bil zasidran v Tivtu, kjer je bil sedež podmorničarske flote.²⁰ Sicer pa so bodoči častniki in podčastniki spoznali osnove podmorničarstva že na pomorskih šolah. Na Pomorski vojni akademiji je bilo podmorničarstvo obvezen predmet. Pozneje so lahko pomorščaki postopno napredovali s pomočjo uspešno opravljenih izpitov za višji čin in tako postopoma zasedali višje položaje.²¹

Ker podmornice niso nudile primernih pogojev za daljše bivanje, so na ladji Hvar poleg tečajnikov bivali tudi podmorničarji, ko so bile podmornice privezane v pristanišču in niso bili dežurni oziroma v službi na podmornici. Na ladji Hvar je lahko spalo okoli 250 podčastnikov in 30 mornarjev, ki so večinoma spali na visečih posteljah v prenatrpanem prostoru. Le višji podčastniki so spali na preklopnih posteljah. Na ladji je bil tudi štab podmorničarske flote.²²

ŽIVLJENJE IN DELO PODMORNIČARJEV

Jugoslovanske podmornice so bile precej večje od avstro-ogrskih. Starejši podmornici Nebojša in Hrabri sta bili dolgi 72 m in sta se lahko potopili 50–60 m globoko.²³ Modernejši podmornici Smeli in Osvetnik pa sta v dolžino merili 66,5 m. Potopili sta se lahko do 80–90 m globine. Na površju sta ju poganjala dva dizelska motorja, za plovbo pod vodo pa sta imeli dva elektromotorja.²⁴ Nebojša in Hrabri sta imeli 45-člansko posadko, med katero je bilo šest častnikov pomorske in tehnične stroke ter pet navadnih mornarjev – nabornikov, ki so pomagali kuharju, stregli in opravljali manj zahtevna dela. Večino posadke so predstavljali podčastniki pomorske, strojne, elektrotehnične, torpedne, radiotelegrafske in kuharske stroke. Smeli in Osvetnik pa sta imeli 42-člansko posadko, med katero so bili štirje častniki. Najvišji položaj je imel na podmornici poveljnik, ki je izhajal iz vrst častnikov pomorske stroke. Med častniki tehnične stroke pa je imel najvišji položaj upravitelj stroja oziroma komandir pogonskega ladijskega odreda.

Podmornice iz tega obdobja so še vedno uporabljali za plovbo in bojevanje pod vodno gladino in nad njo. Poleg šestih torpednih cevi so imele za bojevanje še večji top na krovu. Smeli in Osvetnik pa poleg tega še en manjši top.²⁵ Potopi podmornic so trajali do 12 ur. Preostali čas so bile podmornice na površju ali v tako imenovani *šnorkelj* vožnji. Posadke so po navadi odplule na krajše plovbe, ki so trajale le nekaj dni. Redko pa

18 Marinac, Med valovi in oblaki, str. 13–16, 26–36.

19 Naši prvi podmorničarji.

20 Vasiljević, Vojno pomorstvo, str. 133–136.

21 Arhiv PMSMP, Fond Jugoslovanska kraljeva mornarica, škatla Dokumenti, spričevala.

22 Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 46.

23 Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 383.

24 Porinuče treće jugoslovanske podmornice; Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 383.

25 Porinuče treće jugoslovanske podmornice; Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 383.

tudi za teden dni ali dva. Zadrževale so se v domačih vodah, nekajkrat pa so odplule na prijateljska srečanja v tujino.

Posadka je praviloma delala v treh izmenah, tako da se je pri delu menjala na štiri ure. Pogosto pa so morali možje zaradi posebnih opravil ali vaj, pri katerih je bila zaposlena vsa posadka, prekiniti počitek ali podaljšati delo.²⁶

Notranjost podmornic je bila razdeljena na več prostorov, vendar bivalni prostori pogosto niso bili ločeni od delovnih. Podmorničarji so spali in počivali večinoma na pogradih, ki so bili praviloma čim bližje njihovem delovnemu mestu. Ker si je moralo več podmorničarjev izmenično deliti isto posteljo in so bile zaradi tega vedno zasedene, so jim rekli *vroče postelje*.²⁷ Velike razlike so bile med bivalnimi razmerami častnikov in podčastnikov. Podmornica Smeli je imela šest prostorov. V prvem prostoru s štirimi torpednimi cevmi in baterijo za komprimiran zrak je bil prostor za 15 podčastnikov. 14 podčastnikov je spalo v zadnjem prostoru, kjer so bili rezervoar za vodo, dve torpedni cevi in električni motorji. Oddelek za podčastnike ter električna kuhinja in stranišče so bili še nad prostorom z baterijami električnih akumulatorjev ter rezervoarjem za vodo in pijačo. V tretjem delu je bila ločena kabina za dva častnika, centralno poveljstvo za potapljanje, kompas, mali salon za dve osebi, poveljnikova kabina ter radiotelegrafska in signalizacijska kabina. Nad centralnim delom podmornice je bil *kiosk* (komandni del) z dvema periskopoma in različnimi aparati za poveljstvo. Na podmornici so bili še prostor za dizelske motorje ter rezervoar za olje in mazivo ter prostor za električne motorje.²⁸ Če je bilo na podmornicah Smeli in Osvetnik dovolj pogradov za vso posadko, pa so si morali na podmornicah Nebojša in Hrabri nekateri podčastniki in mornarji viseče postelje položili na rezervna torpeda ali na tla, kjer so našli primerno mesto. Največ se jih je nagnetlo v torpednem prostoru, kjer so bila tla iz linoleja. Častniki in poveljnik so spali v posebnih majhnih kabinah, nekaj višjih podčastnikov pa je spalo na pogradih v krmarskem prostoru.²⁹

Kljub temu, da so se podmornice iz tega obdobja pogosto zadrževale na površju, na njih ni bilo mogoče zagotoviti normalnih razmer za življenje in delo. Eno največjih težav je v podvodni vožnji predstavljalo pomanjkanje kisika. Zraka niso prečiščevali, temveč so ga dodajali (navadno na dve uri). Da bi ga porabili čim manj, so se morali podmorničarji čim manj gibati. Nezaposleni so morali biti na svojih ležiščih. Dokler je bila podmornica pod vodo, je bilo prepovedano kakršnokoli razvedrilo, tudi družabne igre, kot so kartanje in kockanje. Podmorničarji so se lahko sprostili šele, ko je podmornica prišla na površje in so lahko odšli na krov. Kadilci so prižgali cigareto ali pipo, vendar so potegnili le dim ali dva. Ker jih je zapeklo v pljučih, so jo hitro odvrgli. Ob toplih dneh so se na krovu sončili in osvežili z morsko vodo. Sladka voda v podmornici je bila namenjena le za pitje in kuhanje.

Slab zrak in smrad sta bila podmorniški vsakdanjik. Motorji so povzročali močan hrup in visoko temperaturo, ki je zlasti v bližini motorjev znašala tudi 50 °C in več, ob tem pa je lahko zaradi slabe izolacije globoko pod morsko gladino posadko zeblo. Težko je bilo tudi med spuščanjem podmornice. Zaradi lažje izenačitve pritiska v pljučih in ušesih so morali imeti tedaj podmorničarji odprta usta. Na slabo razpoloženje in počutje v podmornici pa je pogosto vplivalo tudi nihanje podmornice zaradi valovanja.

Ker so podmornice pogosto plule na površini, je bila v njih majhna električna kuhinja, v kateri so kuharji med površinsko plovbo pogrevali konzerve in kuhali preproste jedi iz svežih sestavin (na primer krompir). Takrat so vsi člani posadke dobili enako hrano, častniki pa še dodatek. Slabša hrana je bila le tedaj, ko je bila podmor-

26 Marinac, Podmorničar, str. 73–76; Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

27 Marinac, Podmorničar, str. 73–76; Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

28 Porinuče treće jugoslovanske podmornice »Smeli«, str. 3–6.

29 Leontić, Ukleta podmornica, str. 53.

nica na daljši podvodni plovbi. Tedaj je bila na jedilniku le konzervirana hrana in prepečenec. Te so se hitro naveličali tudi častniki, ki so sicer dobili boljše konzerve. Včasih so možje na podmornico pretihotapili pršut, vino ali kakšen drug priboljšek ter ga skrili v torpedne cevi. Marsikdaj pa ga niso mogli razdeliti med posadko in pojesti, saj se je hrana, medtem ko so čakali na trenutek, ko jih nadrejeni ne bi opazili, pokvarila ali jo je odneslo morje.

V vojni mornarici je veljala stroga vojaška hierarhija, ki je prepovedovala druženje med častniki in podčastniki. S tem so zagotavljali red in disciplino ter preprečevali usodne napake. Takšni odnosi so bili tudi v skladu s kapitalističnim družbenim redom. Toda čeprav se je marsikateri podčastnik pritoževal nad nadrejenimi, ki so jih zlasti v času šolanja in v prvih letih službovanja trpinčili, ter jim onemogočali napredovanje, so bili odnosi po pripovedovanju podmorničarjev med njimi veliko boljši kot v drugih enotah mornarice. Odvisni so bili od posameznikov, zlasti od poveljnika in častnikov. Po pripovedovanju častnik Bojana Maroka so bili pogosto prijateljski. Ker je na podmornici vladala velika medsebojna odvisnost in je bila skupna usoda v rokah vsakega posameznika, so se kljub očitnim in nujnim hierarhičnim odnosom počutili kot ena sama družina, kar je bilo na podmornicah veliko bolj očitno kot na drugih plovilih. Skupne stiske in usode so jih povezovala. Številni častniki so menili, da bo tudi delo bolje opravljeno, če bodo odnosi med podmorničarji vzdržni in korektni.³⁰

Čin in stroka vsakega posameznika sta bila na zunaj vidna s pomočjo uniforme. Podmorničarji so nosili uniforme vojne mornarice, ki so bile pozimi temno modre, poleti pa bele. Obleka častnikov se je že po kroju oblačil in kape očitno ločila od uniforme podčastnikov in mornarjev. Oznake na uniformah so določale čin in stroko vsakega posameznika. Podmorničarje je od drugih pomorščakov ločila podmorničarska značka, ki so jo ob slovesnih priložnostih nosili na levi strani prsi. Da bi zaščitili uniforme, so podčastniki na podmornicah nosili delovna oblačila, navadno kombinezone.³¹

Zaradi slabih življenjskih razmer, predvsem velike vlažnosti, so podmorničarji pogosteje obolevali. Med hujšimi boleznimi sta bili pljučna in kostna tuberkuloza. Številni podmorničarji so imeli tudi psihične težave, ki so bile posledica velikih psihičnih pritiskov. Med podmorničarji so se dogajali tudi samomori in smrti zaradi nesreč pri delu ali zaradi nepazljivosti. Nekateri so ob padcu v vodo utonili. Kljub obveznemu kratkemu plavalnemu tečaju številni niso bili dobri plavalci. Najbolj pa so se podmorničarjem vtisnile v spomin nesreče podmornic. Posadka podmornice Nebojša jih je doživela več. Leta 1930 je trčila v tovorni parnik Pracat. V bojne namene pa Kraljevina Jugoslavije svojih podmornic skorajda ni izkoristila, niti med drugo svetovno vojno, ko so se podmornice izkazale kot najnevarnejše napadalke na morju.³²

Štab flote vojne mornarice Kraljevine Jugoslavije je po enajstdnevem boju 16. aprila 1941 pristal na brezpogojno kapitulacijo. Posadka podmornice Nebojša je takrat z nekoliko zamenjano posadko prebegla v severno Afriko, kjer se je pridružila zavezniškim silam.³³ Preostale tri podmornice je prevzela italijanska vojna mornarica in niso dočakale konca druge svetovne vojne.³⁴ Številni pomorščaki in podmorničarji razpadle mornarice pa so se pozneje pridružili Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije. Josip Černy je postal poveljnik mornarice NOVJ.³⁵

30 Leontić, Ukleta podmornica; Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

31 Marinac, V modrem in belem, str. 25–38, Fototeka PMSMP.

32 Marinac, Podmorničar, str. 78.

33 Arhiv PMSMP, Fond Jugoslovanska kraljeva mornarica, škatla Aprilska vojna.

34 Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 383.

35 Dokumentacija PMSMP, Kartoteka pomorščakov NOVJ.

PODMORNIČARJI SOCIALISTIČNE JUGOSLAVIJE

Po drugi svetovni vojni je imela podmornice tudi nova socialistična Jugoslavija. Podlaga za uspešen razvoj podmorničarstva je bila kontinuiteta v razvoju na vzhodni jadranski obali in vključitev številnih podmorničarjev Kraljevine Jugoslavije v mornarico nove države. Slednji so postali prvi učitelji, inštruktorji ter prvi vodilni kader na podmornicah in v podmorniških enotah (Bojan Marok, Josip Černy, Bruno Vidmar ...). Slovenci so bili znova nadpovprečno zastopani med podmorničarji. Med skupno 663 podmorničarji socialistične Jugoslavije je bilo 73 Slovencev.³⁶ Na nekaterih podmornicah jih je bilo po ustnih virih celo tretjina. Med poveljniki enote podmornic je treba omeniti kapitane bojne ladje Bojana Maroka, Živka Kosmino in Vojka Gorupa, kapitana korvete Ljubomirja Kranjca in kontraadmirala Marjana Pogačnika, ki je bil nazadnje poveljnik vojno-pomorskega sektorja v Pulju. Poleg njih so bili poveljniki podmornic kapitan fregate Tomaž Bertonec, Marjan Gostič in drugi. Nekateri so bili tudi predavatelji na pomorskih šolah, akademijah in tečajih (Bojan Marok, Marjan Gostič, Boris Žmavec ...).³⁷

Podmornica Nebojša, ki se je po drugi svetovni vojni vrnila v Jugoslavijo, ni bila več primerna za potapljanje, zato so jo do leta 1956 v Pulju uporabljali za izobraževanje. Kmalu po vojni pa so usposobili dve potopljeni italijanski podmornici. Podmornica Mališan je bila majhna, žepna podmornica. Sava, ki so jo uporabljali do leta 1968, pa je imela na krovu top in težko strojnico, ni pa imela šnorkla (dušnika). Sodobnejši sta bili podmornici Sutjeska in Neretva, ki so ju leta 1960 in 1961 zgradili v ladjedelnici Uljanik po vzoru italijanskih podmornic. Stare načrte so posodobili tako, da so dodali šnorkl in radar, opustili top ter poenostavili trup. Podmornici sta bili dolgi 60 m, potopili sta se lahko do globine 80 m. Njuna avtonomija (bivanje v podmornici) je bila 27 dni. Posadki sta šteli okoli 37 mož.³⁸ V letih 1968–1970 so zgradili podmornice Heroj, Junak in Uskok, ki so jih projektirali v Zagrebu. Z njimi se je Jugoslavija uvrstila med deset držav na svetu, ki so same projektirale in gradile podmornice. Te podmornice so bile dolge 50 m, potopile so se lahko do globine 210 m, njihova avtonomija pa je znašala 46 dni. Za bojevanje so imele 4 torpedne cevi, 6 torpedov ali 12 min. Posadka je štela okoli 28 članov. Imele so boljše pomorske in manevrske lastnosti kot starejše podmornice in so bile bolj avtomatizirane. Še sodobnejši sta bili torpedni podmornici P-831 Sava in P-832 Drava, zgrajeni leta 1978 in 1982, ki sta se lahko potopili do globine 300 m in sta imeli avtonomijo 32 dni, ter šest diverzantskih podmornic tipa Tisa, ki so bile dolge okoli 19 m in so bile namenjene za polaganje min ali za prevoz podvodnih diverzantov. Imele so 4-člansko posadko (poveljnik, njegov pomočnik, električar in strojnik). Nanje pa se je lahko vkrcalo še šest pomorskih diverzantov z opremo.³⁹

ŠOLANJE PODMORNIČARJEV

Častniki pomorske stroke so se sprva izobraževali na Vojno-pomorski akademiji v Divuljah, tehnične pa v Pulju. Po letu 1972 so se oboji šolali na Mornariški akademiji v Splitu. Program je zajemal splošne, strokovne in ideološko-politične predmete. Podčastniki so se šolali na različnih šolah za podčastnike vojne mornarice, ki so jih šteli med srednje šole (Brodarska, Artilerijska, Torpedno-minerska, Administrativna, Šola za zveze ...). Akademija in šole za podčastnike so sprva trajale tri leta, nato pa štiri.⁴⁰ Pogoji za sprejem na akademijo je bila

36 Arhiv PMSMP, Fond Jugoslovanska vojna mornarica, škatla Podmorničarji, Sezname Društva podmorničarjev Slovenije.

37 Kranjec, Slovenska vojaška inteligenca, str. 269–275.

38 Ryšlavy, Pula brodogradilište podmornica, str. 23–45.

39 Arhiv PMSMP, fond Jugoslovanska vojna mornarica, škatla Podmorničarji; Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 384–388; Marinac, Podmorničar, str. 80–81.

40 Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 79.

končana višja gimnazija ali druga srednja šola. Ker je država spodbujala izobraževanje, so se nanje vpisovali fantje iz vseh družbenih slojev, a morali so biti politično neoporečni. Po končani šoli in opravljeni praksi na vojaški ladji so lahko častniki in podčastniki izbrali specializacijo. V poveljstvu podmorniške flote v Splitu so bili tečaji za poveljnike podmornic, za častnike pomorske, strojne in elektrotehnične specializacije ter tečaji za dopolnilno specializacijo podčastnikov strojne, elektrotehnične stroke in vseh orožarskih specializacij za službo na podmornicah.⁴¹ Pogoji za sprejem na trimesečni tečaj za podmorničarje je bil uspešno opravljen zdravniški pregled, ki je bil veliko bolj natančen, kot v obdobju Kraljevine Jugoslavije. Pomemben je bil pregled psihofizičnih sposobnosti in psihološki test. Podmorničarji so morali imeti med drugim popoln vid, sluh, krvni tlak in zdrave zobe. Pomemben je bil preizkus v barokomorah.⁴² Na tečajih, h katerim je sodil tudi praktični del šolanja, so se pomorski častniki izšolali za poveljnike podmornic, poveljnike odreda podvodnega orožja in poveljnike odreda navigacije in vez. Častniki mornariško tehnične stroke so postali poveljniki oddelka elektronike in hidravlike ali poveljniki pogonskega ladijskega odreda (upravitelji stroja). Podčastniki so se izšolali za strežnike naprav in poveljnike torpedno-minerskega, motornega, elektro oddelka in oddelka za elektroniko.⁴³ Nekateri podmorničarji so se specializirali tudi v tujini, zlasti v Sovjetski zvezi. Pred prvim vkrcanjem na podmornico pa so morali vsi podpisati izjavo, da so na podmornici na lastno odgovornost.

ŽIVLJENJE IN DELO PODMORNIČARJEV

Predvsem zaradi razvoja podmornic in nove družbenopolitične ureditve so se življenjske in delovne razmere po drugi svetovni vojni na jugoslovanskih podmornicah precej spremenile. Tehnološki razvoj pa je vplival tudi na spremembe v poklicni sestavi posadke.

Velike razlike so bile med starejšimi podmornicami, ki so bile narejene po zgledu predvojnih in so morale pogosteje pluti na površju, ter sodobnejšimi, ki so lahko vse svoje naloge izvrševale pod vodo in so bile bolj avtomatizirane. Uporaba šnorkla je omogočila ventilacijo prostorov in pogon dizelskih motorjev med plovbo pod morsko gladino, zato so bile skoraj ves čas plovbe pod gladino.

Starejše podmornice so imele številnejšo posadko, na novejših pa je bilo zaradi avtomatizacije manj zaposlenih. Na številnost posadke je vplivala tudi velikost podmornice. Povprečno so posadke novejših podmornic štejele okoli 30 članov, med katerimi je bilo 5 do 7 častnikov (poveljnik, pomočnik poveljnika, komandir odreda navigacije in zvez, komandir odreda podvodnega orožja, upravitelj stroja in njegov pomočnik). Skoraj vsi drugi so bili podčastniki. Poleg podčastnikov ladijske stroke, torpedistov, strojnikov, električarjev in radio-telegrafistov so imele sodobnejše podmornice tudi elektronike. Na podmornice so občasno poleg posadke vkrcali še pripravnike, toda zanje ni bilo predvidenega prostora za spanje in bivanje, zato so se morali znajti, kakor so vedeli in znali.

Na starejših jugoslovanskih podmornicah (Sutjeska, Neretva) so imeli poleg poveljnika tudi častniki svoj skupni prostor s štirimi toplimi posteljami. V njem je bila tudi delovna miza. Na sodobnejših podmornicah pa je imel svojo majhno kabino (4 m²) le poveljnik. V njej so bili zaklenjeni šifra, vžigalniki za torpeda in mine ter ročno orožje. Vsa druga posadka je spala na toplih posteljah – pogradih v različnih prostorih, navadno v bližini delovnega mesta posameznikov. Postelje so bile zložljive, a so jih dvignili le takrat, ko so po podmornici premikali torpeda.

41 Vekarić, Mornaričke škole i kursevi, str. 594–600.

42 Marinac, Podmorničar, str. 82-83; Arhiv PMSMP, fond Jugoslovanska vojna mornarica, škatla Podmorničarji.

43 Podmorničarstvo Jugoslavije, str. 389–393.

Posadka je delala v treh izmenah, ki so se menjale na štiri ure. Ko je bila ena izmena v službi, sta bili drugi dve v posteljah oziroma prosti. Le krmarji so se menjali na dve uri. Toda pri nekaterih delih (potapljanju, dviganju na površje, različnih vajah, *uzbunah* ...), je bila zaposlena vsa posadka. Takrat so nekateri delali tudi več ur nepretrgoma.

Podmornice so pogosto odplule na krajše, večdnevne plovbe. Na podvodni vožnji so bili navadno 2 do 3 dni v tednu. Enkrat do dvakrat letno so bile tudi na daljši plovbi oziroma križarjenju, ki je trajalo 10 do 16 dni. Starejše podmornice so na teh plovbah noč prebile na površini, novejše pa so bile skoraj ves čas pod gladino. Dolgotrajno bivanje pod morsko gladino so med drugim omogočali regeneracija (prečiščevanje) zraka in ventilacija. Kljub temu so bile na podmornici težke razmere, ki jih je podaljšan čas plovbe pod vodo še poslabšal. V podmornicah so kljub sodobnim napravam prevladovali slab zrak in smrad ter neprimerna temperatura. Zaradi dolgotrajnejše plovbe pod vodo pa so bili podmorničarji še bolj podvrženi stresu kot nekoč. Po nekaj dneh plovbe so imeli vsi krizo. Zaprli so se vase, postali živčni in razdražljivi. Nato so se pomirili in postali ravnodušni. K sreči na jugoslovanskih podmornicah ni bilo veliko nesreč.

Če so na *ronilicah* občasno še jedli svežo hrano, je bila na novejših podmornicah na razpolago le še konzervirana. Sortirana je bila v različnih paketih. Za zajtrk so podmorničarjem razdelili sladek prepečenec in marmelado. Dobili so tudi tablico črne čokolade, ki je pripomogla k zaprtju prebave. Zaradi pogostega potenja in velike izgube soli, je moral vsak zaužiti tudi tableto soli. Za kosilo so običajno jedli instant juhe, kot glavno jed pa konzervirano hrano iz pločevink (piščančje meso v želatini, paštete, mesne narezke, testenine s klobaso, pasulj in podobno). Solate so nadomestili s pretlačeno kuhano zelenjavo iz pločevink (grah, korenček ...), namesto kruha pa sta vsakemu pripadala po dva kosa dvopeka (prepečenca). Podobna hrana je bila tudi za večerjo, ko so iz paketov potegnili tudi kompot v konzervi. Včasih so nekatere konzerve vrgli v vročo vodo in pojedli toplo hrano, pogosto pa so jedli hladno. Podmorničarji so lahko ves dan pili redko kavo, ki so ji rekli *crnački znoj* (črnski znoj), čaj in koncentrirani sadni sok, v določenem obdobju pa so na dan dobili tudi 0,5 dcl ruma.⁴⁴ Posebna pozornost je bila namenjena shranjevanju ostankov embalaže. Zaradi neprimernega odmetavanja bi lahko podmornico odkrili.⁴⁵

Posadka je jedla v treh izmenah po deset minut, vendar čas obrokov ni bil natančno določen, saj se je prilagajal urniku dela. Za zločljivo mizo so skupaj sedeli vsi člani izmene s poveljnikom vred. Nekateri so sedeli na zločljivi klopi, drugi pa na rezervnem torpedu. Prehranjevanje podmorničarjev različnih činov in strok za isto mizo je bilo posledica nove socialistične ureditve. Tudi podmorničarje so vzgajali v slogu jugoslovanskega načela bratstva in enotnosti, kar je bilo na podmornicah veliko bolj opazno kot na drugih ladjah. Kljub temu pa je na podmornicah vladala stroga disciplina. Povelja nadrejenih so morali vsi strogo upoštevati, saj je bila od tega odvisna varnost posadke in uspešnost opravljanja nalog. Za napake in neubogljivost so veljale stroge kazni, nekatere so obravnavali celo na vojaškem sodišču.

Podmorničarji so v starejšem obdobju dobili vsak dan zavojček cigaret in vžigalice. A kajenje je bilo v podmornici dovoljeno le pri sesalni rešetki motorja v času *šnorkele vožnje*, pozneje pa niti tam. Ko je bila podmornica na površini, so lahko kadili na krovu.

V podmornici je bilo težko skrbeti za osebno higieno, saj je bila voda namenjena le kuhanju in pitju. Vsak dan so podmorničarji dobili po 2 dl vode, ki so jo lahko popili ali si z njo umili zobe. Kljub temu da so se zaradi vročine v podmornici veliko potili, so si obraz in telo umivali le z dišečimi robčki. Med plovbo, čeprav je trajala

44 Marinac, Podmorničar, str. 83–87.

45 Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

10 dni ali več, se niso ne preoblačili ne brili. Tudi to je pripomoglo k slabemu zraku in smradu v podmornici. Na podmornici je bila le ena straniščna školjka, ki se je ni smelo vedno uporabljati in ni bila ločena od drugih prostorov. Podmorničarji se spominjajo, da so jih o načinu uporabe natančno poučili. Kljub temu pa je ob prvi uporabi vanje pljusnila vsebina iz školjke.

Ko je bila podmornica v oporišču, so podmorničarji živeli in spali v bazi na kopnem. Matično pristanišče za podmornice je bilo sprva v Pulju, nato pa v Splitu. Večina jih je imela v Splitu svoje stanovanje, ki jim ga je dodelila mornarica. Toda iz oporišča so lahko odšli le vsak drugi dan ob 13. uri. Naslednje jutro so se morali vrniti. Ker je morala biti na podmornici vedno vsaj dežurna posadka, so pogosto v podmornici ostali tudi čez noč. Vsaka podmornica je imela na kopnem tudi rezervno posadko. Podmornice so bile po tri mesece na leto v remontu v ladjedelnici. Redkeje so bile na generalnem remontu, ki je trajal tudi dve leti. Tudi takrat je bila na podmornici zaposlena vsa posadka, ki je sodelovala z drugimi delavci v remontnih delavnicah.⁴⁶

Zaradi težkega in tveganega dela so imeli podmorničarji več ugodnosti kot drugi pomorščaki. Prednost so imeli pri dodeljevanju stanovanj, imeli so višjo plačo in beneficiran staž, na kopnem pa so dobivali boljšo hrano kot drugi. Vsako leto so skupaj odšli tudi na zimske počitnice. Najpogosteje so bili na smučanju v Sloveniji.⁴⁷

KONEC JUGOSLOVANSKEGA PODMORNIČARSTVA

Jugoslovanske podmornice niso nikoli sodelovale v resničnih vojaških spopadih. Po razglasitvi samostojne Slovenije in Hrvaške leta 1991 so začeli zlasti Slovenci in Hrvatje zapuščati mornarico. Nekateri so se upokojili, drugi so nadaljevali kariero v Slovenski vojski (Ljubo Kranjc, Vojko Gorup, Boris Geršak ...), tretji so se zaposlili na trgovskih ladjah ali drugod. Brigada podmornic je razpadla in danes na vzhodni jadranski obali ni več podmornic. Močne prijateljske vezi med podmorničarji različnih činov in strok ter različnih narodnosti pa so ostale kljub vojnem, v katerih so se znašli na različnih okopih, ter različnim pogledom na razpad Jugoslavije. V novih državah so ustanovili podmorničarska društva, ki se povezujejo in organizirajo skupna srečanja. Društvo podmorničarjev Slovenije, ki je bilo ustanovljeno leta 2007, šteje 65 članov.⁴⁸ Plod njihovega dela in sodelovanja s podmorničarji iz drugih republik in drugimi ustanovami je prihod Podmornice P 913 v Slovenijo in njena prezentacija v Parku vojaške zgodovine Pivki. Tam organizirajo letna srečanja in ob dnevih podmorničarstva približajo obiskovalcem podmornico in življenje podmorničarjev. Rezultat sodelovanja jugoslovanskih podmorničarjev je tudi knjiga Podmorničarstvo Jugoslavije.

SUMMARY

Men from Slovene ethnic areas were among submariners from the beginning of the 20th century, when Austro-Hungary also acquired their submarines. They later served on board the submarines of both the Kingdom of Yugoslavia and Socialist Yugoslavia. Today, there are no more submarines in the eastern Adriatic. Submariners formed one of the Navy groups. They were Navy seamen who had completed submarine specialisation training and were posted to serve on board submarines. Submariners were not of a single profession. They were officers and non-commissioned officers of various ranks and professions (seamen, engineers, elec-

⁴⁶ Marinac, Podmorničar, 82–88.

⁴⁷ Marinac, Podmorničar, str. 86–88; Marinac, Intervjuji s podmorničarji.

⁴⁸ Arhiv PMSMP, Fond Jugoslovanska vojna mornarica, škatla Podmorničarji.

tricians, torpedo specialists, radio-telegraphers and cooks, and later electronics specialists). There were only a few ordinary sailors - recruits. Because of the hazardous, risky life, they were all volunteers who had passed the demanding medical and psychophysical examinations.

Submariners performed their role in extreme living and working conditions. Life and work in a submarine was entirely subordinated to the characteristics of the submarine and the assigned tasks. This changed with the development of submarines. Older submarines, which were later considered 'not proper' submarines (Serbo-Croatian 'underwater vehicles'), often had to sail on the surface due to their poor underwater properties, so they were used for navigation and warfare both above and below the sea surface and they also had weapons on deck. Oxygen was added every two hours during underwater voyage on these submarines. Due to the limited amount of oxygen, submariners had to move as little as possible. Fresh food was only occasionally cooked in them. More modern submarines, designed after World War II, remained submerged almost throughout the voyage. They had only torpedoes and underwater mines to fight with. Only canned food was eaten in them. Due to the prolongation of submerged navigation, submariners were additionally subjected to stress. Many were unable to withstand such difficult conditions and abandoned their submarines. Before World War II, submarine dives lasted for several hours, only occasionally up to 12 hours, while newer submarines dived for several days, occasionally even for 10 days or more.

The hazardous lives led by submariners and their dependence on each other meant that they forged much stronger bonds than other seamen. Despite the strict hierarchy, close friendships formed between submariners of different ranks. Because of the socialist system, these were even stronger during SFRY. Despite wars and the disintegration of Yugoslavia, submariners still cultivate these bonds today.

Viri in literatura

- Almanach für die k. und. K. Kriegsmarine 1917, Pola 1918.
- Bubnov, D. Aleksandar: Istorija pomorske ratne veštine III, Svetski rat, Dubrovnik 1931.
- Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnica, Ljubljana 1976–1978.
- Kranjec, Marjan F.: Slovenska vojaška inteligenca, Grosuplje 2005.
- Kuzevski, Pančo: Podmorničarstvo, Beograd 1977.
- Leontić, Krunoslav: Ukleta podmornica, Sjećanja starog podmorničara, Split 2004.
- Manduč, Davor: Pomorska povijest Arsenala, Prilozi o zavičaju, »Pula brodogradilište podmornice« Branka Ryšlavya i suradnika, Glas Istre, 7. jun. 2005, str. 1–3.
- Marinac, Bogdana: Med valovi in oblaki, Iz spominom mornariškega častnika, hidroletalca in profesorja Ivana Konteja, Piran 2009.
- Marinac, Bogdana: Podmorničar, Izvestja Pomorskega muzeja Piran 2009, Piran 2009, str. 61–90.
- Marinac, Bogdana: Živeti v »konzervi« pod vodo, Nova stalna razstava o podmorničarstvu, Val navtika št. 206, Ljubljana 2016, str. 90–93.
- Marinac, Bogdana: Slovenski pomorščaki 1918-1945. Piran, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, Piran 2011.
- Marinac, Bogdana: V modrem in belem, Mornariške uniforme iz zbirke Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran, Piran 2003.
- Mašinska podoficirska škola mornarice, Za naš mornarički podmladak, Jadranska straža 1924, str. 206–207.
- Naši prvi podmorničarji, Jadranska straža 1926, str. 134, 119.
- Podmorničarstvo Jugoslavije, Beograd, Ljubljana, Pulj, Pivka 2014.

- Pawlik, Georg & Baumgartner, Lothar: S.M. Unterseeboote, Graz 1997.
- Podhorsky, René: Ranglista ukaznog osobja Kraljevske mornarice na dan 6. aprila 1941 godine, Zürich 1970.
- Podhorsky, René: Ukazno osoblje Kraljevske mornarice koje na dan 6. aprila 1941 nije više bilo u aktivnoj službi, Zürich 1972.
- Pleiweis, Mirko: Naše prve podmornice i odrana našeg Jadrana, Almanah Jadranske straže za 1928-1929, Beograd 1928, str. 153-212.
- Palaveršič, Mate: Podmornica, Pomorska enciklopedija, zv. 6, Zagreb 1960, str. 166-178.
- Porinuće treće jugoslovanske podmornice »Smeli«, Svečanost u Nantesu (Francuska), Jadranska straža 1929, Split 1929, str. 3-6.
- Ratna mornarica, pomorstvo i riječno brodarstvo Jugoslavije. Split [s. a.].
- Ryšlavy, Branko: Pula brodogradilište podmornice, Split 2005.
- Tomšič, Janez: Podmornica, Vojna enciklopedija, 2. izd., zv. 6, Beograd 1973, str. 758-783.
- Tomšič, Janez: Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki. Ljubljana 1974.
- Vasiljević, Jovan: Vojno pomorstvo, Ratna mornarica Kraljevine Jugoslavije, Pomorska enciklopedija, zv. 4, Zagreb 1957, str. 133-136.
- Vekarić, Stjepan: Mornaričke škole i kursevi, Vojna enciklopedija, 2. izd., zv. 5, Beograd 1973, str. 594-600.

Arhivski viri:

- Arhiv PMSMP – Arhiv Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran
- Dokumentacija PMSMP – Dokumentacija Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran
- Fototeka PMSMP – Fototeka Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran

Ustni viri:

- Marinac, Bogdana: Intervjuji s podmorničarji: Bojanom Marokom, Marjanom Pogačnikom, Vojkom Gorupom, Tomažem Bertoncljem, Cirilom Kočvarjem, Francem Avguštinom, Vladom Prelovcem, Karlom Lebanom, Janezom Bašom, Ljubomirjem Omanom, Matjažem Jermanom, Zdravkom Aleksičem, Milanom Jelenom, Jožetom Jelenom in drugimi pomorščaki.

Katarina Jurjavčič

višja kustosinja, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

E:katarina@muzej-nz.si T: 01 300 96 14

FOTOREPORTER V PRIMEŽU UREDNIŠKIH POLITIK

Primerjalni pogled na poklic fotoreporterja v uredništvu časopisa Slovenec/Ilustrirani Slovenec, pri Fotosekciji Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in Partizanskih odredov Slovenije (GŠ NOV in POS) ter Fotosekciji Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) ter pri časopisu Slovenski Poročevalec/ilustrirani reviji Tovariš

Časopisje se je od začetka 20. stoletja začelo polniti s fotografijami. Te so kot slikovni prikaz napisanega, dokazno gradivo ali pa zgolj kot likovna poživitev začele polniti več in več strani. Fotografije, oblikovane v ilustrirane revije so v obdobju med obema vojnama požele navdušenje bralstva. V času svetovnega konflikta je fotografija postala dokazno gradivo o storjenih krivicah, dojemati pa so jo začeli tudi kot sodobno propagandno sredstvo. Povojno obdobje je prineslo obnovitev ilustriranih revij na predvojnih temeljih s temeljnim premikom: reportaže so zlagoma postajale modernejše, kar razlagamo prek skrajšanega časovnega zamika od nastanka posnetka do njegove objave. Od fotoreporterja je to dejstvo zahtevalo stalno aktivnost in pripravljenost, ujeti je bilo treba odločilni trenutek.

Ključne besede: fotoreporter, reportažna fotografija, dokumentarna fotografija.

Razloge za nastanek prve, s slikovnimi podobami oziroma fotografijami zapolnjene tedenske priloge na Slovenskem pravzaprav ne poznamo, najverjetneje pa je uredništvo sledilo zgledom iz tujine. Uredništvo je želelo novice v časopisu Slovenec bralcem popestriti, jih predstaviti bolj slikovito in jih tudi ilustrativno dopolniti. Fotografija v tisku si je številčno premoč nad risbo priborila od srede dvajsetih let 20. stoletja dalje, kar je posledica razvoja in večje dostopnosti. Izboljšala se je kakovost tiska, poenostavil se je postopek fotografiranja in dostopnejše cene so omogočile, da je fotografski medij začel navduševati tudi številne posameznike – fotografe amaterje.¹

Napoved o izhajanju Ilustriranega Slovenca je bila zastavljena pompozno, saj je objava na peti strani v časopisu Slovenec 14. decembra 1924 zasedala osrednji prostor in že samo z večjo velikostjo črk lahko nagovorila tudi hitre pregledovalce časopisa. Tako »naj ne bi bilo slovenske hiše, ki bi ne imela Slovenca in z njim tudi Ilustriranega Slovenca, edinega slovenskega ilustriranega časnika«. Poleg zapolnjevanja »že prav občutne vrzeli v slovenskem novinarstvu«² je bila želja uredništva po večji razširjenosti jasno izražena. Ilustrirani Slovenec

¹ Lampič Primož, Slovenska fotografija med obema vojnoma, v: 150 let fotografije na Slovenskem, 1990, str. 12.

² Slovenec (S), 14. 12. 1924.

je v prvih letih izhajanja oral ledino in svojo prvenstveno vlogo ohranil vse do leta 1929, ko je začela izhajati ilustracija, priloga liberalnega časnika Jutro. Prvi ilustrirani reviji na Slovenskem so bile namenjene štiri strani »slike, zlasti iz domačega, kulturnega, političnega, gospodarskega in javnega življenja, slike najvažnejših svetovnih osebnosti, krajev in dogodkov, najzanimivejših prirodnih pojavov, zgodovinskih odkritij in dogodkov ter zemljepisnih in etnografskih posebnosti iz vseh delov sveta, športnega, modnega in umetniškega življenja«. Da so jo bralci lahko prijeli v roke, so imeli največje zasluge ravnatelj Jugoslovanske tiskarne Karel Čeč, tedanji glavni urednik Slovenca Franc Smodej in dr. Franc Kulovec, poslanec Slovenske ljudske stranke.³ Uredništvo se je slikovnih novic na samem začetku lotilo prek zbiranja fotografij posameznikov, ki so jih pošiljali uredništvu. Z bralci je uredništvo vpeljalo povpraševanje in zahvale prek notic v rubriki »Dnevne novice«. Že v številki z dne 19. decembra 1924 so pohvalili odziv, saj so »prejeli več prav lepih fotografij za Ilustriranega Slovenca«. Gradiva je bilo toliko, da je prva številka Ilustriranega Slovenca lahko izšla precej hitro, že na božični dan, 25. decembra 1924. S pomočjo »sotrudnikov in prijateljev«, kakor so nagovarjali vse tiste, ki so uredništvo zalagali s fotografskim materialom, se je v uredništvu sčasoma nabral zajeten kupček fotografij. A njihov arhiv se ni takoj vzpostavil, saj je na začetku fotografije uredništvo lastnikom vračalo.⁴ Izdano je bilo priporočilo, »da se na hrbet slike označi točno tudi naslov lastnika« in glede na željo lastnika »vrne uredništvo vsako sliko popolnoma nepokvarjeno«. Ker vsi pošiljavci tega niso počeli vestno, se je uredništvo odločilo, »da ne bomo več vračali slik in s trudom iskali pošiljavca, če na svoje slike ne napiše tudi svojega natančnega naslova«. Fotografije, ki jim jih po ključu vračanja ni uspelo vrniti, so shranili v arhivu.⁷ Zanimiva pot je tistih fotografij, ki so bile za uredništvo »manj pomembne«, če je še ostal prostor, so jih kljub vsemu objavili, po objavi pa zavrgli.⁸ Nekatere fotografije so končale v arhivu kljub izraženi zahtevi lastnika po vrnitvi, kar nakazuje štampiljka »po uporabi vrniti« na hrbtini strani fotografij. Živahne povezave in poti fotografij tako lahko spremljamo prek ohranjenega arhiva le-teh. Muzej novejšje zgodovine Slovenije je arhiv časopisa Slovenec (Ilustriranega Slovenca) prevzel v letu 1964 in danes šteje približno 15.000 enot gradiva.

Ilustrirani Slovenec je že v prvem letu svojega izhajanja postal »mogočen faktor v naši javnosti in ponos slovenskega časnikaštva«. Notranji ustroj, rubrike in tematika Ilustriranega Slovenca so se v prvih številkah leta 1926 začeli oblikovati na način, ki mu nato sledimo vse obdobje izhajanja. V prvih številkah Ilustriranega Slovenca so fotografije le redko opremili z daljšimi besedili. Ko so ugotovili, da se dobro »berejo«, so začele nastajati prve oblike fotoreportaž. Te so bile sprva še okorne, z vsako številko več pa so dobivale modernejšo obliko in tako temeljito ilustrirale novico. Revija je bila glede na tematike in rubrike po straneh razdeljena na naslednji način: (politične) novice iz domovine in sveta, slike k Slovenskemu biografskemu leksikonu, osrednja tema, ki je zajela dve notranji strani, ter rubriki *Iz moderne tehnike* in *Križem Slovenije*. Zadnja stran je bila najbolj na prepihu, saj so nekatere rubrike včasih »izginile« in se nato zopet pojavile. Glede vsebine Ilustriranega Slovenca je bila ta vseskozi nekoliko poučna. Kot tudi v dnevnem časopisju tudi tu manjkajo aktualni posnetki notranjepolitičnih dogodkov in razmer, še posebej bolj kritično zaostrenih. Dobro je bila zastopana zunanja politika, od domačih tem pa področje vojaških dejavnosti, kultura in šport ter slikovne novice iz verskega življenja. Da je fotoreportaža lahko nastala, je moralo imeti uredništvo posamezne fotografije pripravljene že štirinajst dni prej, za večje serije pa je moralo biti gradivo na voljo še teden dni prej, torej tri tedne pred objavo.¹⁰ Sčasoma se je proces skrajšal tudi zaradi napredka v tisku, torej s prevlado bakrotiska. Čas je pokazal, da

3 Ilustrirani Slovenec (IS), 20. 12. 1925.

4 IS, 24. 5. 1925.

5 IS, 4. 10. 1925.

6 Zahteva je bila izražena večkrat, in sicer v številkah IS, 16. 5. 1926, 10. 7. 1927, 24. 2. 1929, 12. 4. 1931.

7 IS, 10. 7. 1927.

8 Prav tam.

9 IS, 20. 12. 1925.

10 IS, 24. 5. 1925, 4. 10. 1925, 18. 7. 1926.

ni dovolj, da bi se uredništvo s fotografijami zalagalo le prek nerednih pošiljateljcev, navezalo je stike s tujimi foto agencijami, imelo pa je tudi svoje reporterje. Edini ohranjeni zapisi, prek katerih vsaj delno rekonstruiramo notranje delovanje samega uredništva, so ohranjeni zapisi fotoreporterja Slovenca, Janeza Hafnerja, ki se je v krajšem zapisu ukvarjal predvsem s problematiko hitrosti objave. »Še leta 1931«, zapiše Hafner, »so bile najnovejše slike stare najmanj 14 dni.« Doda pa, »po mojih poizvedbah je mogoče prinesiti v *Ilustrirani Slovenec* najmanj tri dni staro sliko«. ¹¹ Težave so se tako pojavljale na obeh straneh: na strani uredništva kot pošiljateljcev. Uredništvo se je večkrat pritoževalo, »da *neprestano dobiva slike raznih dogodkov, slavnosti in zborovanj, ki so se vršili par mesecev poprej z nujno prošnjo, naj jih čimprej objavimo v našem listu*«. ¹² Uredništvo se je zavedalo, da prezastarelih slik ne more objavljati in je tako prosilo, da naj se tisti, ki »*reflektira na objavo tudi potrudi, da pošlje sliko hitro*«. ¹³ Objavljene fotografije večinoma tudi niso podpisane, saj avtorstvu fotografij uredništvo ni namenilo posebne pozornosti. ¹⁴ Pomanjkljivost posnetkov je predvsem šibka vizualna učinkovitost. Oblikovno naprednejše so povečini le fotografije s športnih srečanj, na katerih so fotografi skušali ujeti dinamiko gibajočih se tekmovalcev. ¹⁵ V sedmih letih in pol izhajanja je *Ilustrirani Slovenec* postal tista tedenska priloga, ki ni bila zanimiva le v tednu, ko je izšla. Namen uredništva je bil, da bi bile vezane izdaje priloge vsakomur »dragocen komad knjižnice«. ¹⁶ Kot je bilo že omenjeno, se je od srede dvajsetih let, podobno kot v svetu, tudi pri nas nenehno krepila prisotnost fotografije v tisku, hkrati pa se je izboljšala kakovost reprodukcij. Poleg množične porabe smo v tem času pričali tudi nezadržni rasti množične proizvodnje fotografske podobe, ki je bila s prvo svetovno vojno objektivno prekinjena. Prizadevanjem fotografske industrije za poenostavitev postopka fotografiranja in za dostopnejše cene je sledila naraščajoča množica fotoamaterjev. Fotografije, predvsem amaterske, so z lahkotnostjo slikale vsakdanje življenje. ¹⁷ Željo po senzacijah so v tem času zadovoljevale tedanje ilustrirane revije, ki so prikazovale reportažne posnetke, v tridesetih letih pa so socialni nemiri že narekovali zanimanje za fotografijo kot dokument in dokaz. ¹⁸ To spremenjeno pojmovanje fotografije je bilo še posebej izrazito v času druge svetovne vojne, ko je ta postala uporabno propagandno sredstvo.

Fotografska dejavnost je v vrstah partizanskega odporniškega gibanja v prvih letih druge svetovne vojne v Sloveniji delovala po pravilih konspiracije, previdnega tajnega delovanja po osnovnem načelu: »Vsak naj ve samo to, kar mora vedeti!« ¹⁹ V začetku leta 1944 se je pojavila zahteva po usmerjenem, v dveh Fotosekcijah organiziranem nastajanju fotografij partizanskih fotoreporterjev oziroma vseh tistih, ki so med partizanskim odporniškim gibanjem na Slovenskem imeli, si sposodili ali pa kot vojni plen pridobili fotografski aparat. Izmed številnih partizanskih fotoreporterjev se bom poglobljeje posvetila delovanju fotografa Franja Veselka, ki je vodja Fotosekcije Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) postal ob njeni ustanovitvi. Čeprav je oktobra 1944 izvršni odbor Osvobodilne fronte (OF) za vodjo Oddelka za fotografijo in kinematografijo predlagal Franceta Brenka, je vodenje Fotosekcije praktično vse do konca vojne ostalo v Veselkovih rokah. V Fotosekciji SNOS je bilo združenih več fotoreporterjev, ki so si med seboj razdelili odgovornosti za posamezna delovna področja. Jože Bitenc, Božidar (Daro) Kopinič in Alfred Kos so bili prisotni na kulturnih prireditvah, Ivan Pirnat in Maksimilijan Zupančič sta fotografirala aktualne dogodke na osvobojenem ozemlju, Peter Romanič pa dogodke iz političnega življenja. ²⁰ Njihovo delovanje je poleg začrtanih nalog določal Pravilnik o organizaciji

11 AS 1906, Janez Hafner o delovanju *Ilustriranega Slovenca*.

12 IS, 12. 9. 1926.

13 Prav tam.

14 Lampič Primož, *Slovenska fotografija med obema vojnama, v: 150 let fotografije na Slovenskem*, 1990, str. 22.

15 Prav tam, str. 22.

16 IS, 26. 6. 1932.

17 Lampič Primož, *Slovenska fotografija med obema vojnama, v: 150 let fotografije na Slovenskem*, 1990, str. 14.

18 Prav tam, str. 12.

19 AS 1851, *Konspiracija (Pravila previdnega tajnega delovanja)*, Izvršni odbor osvobodilne fronte za Primorsko, maj 1943.

20 Fabec Franc, *Vončina Dejan, Slovenska odporniška fotografija*, 2005, str. 99.

fotoreporterske službe, izdan 22. aprila 1944. Vodje propagandnih odsekov vseh narodnoosvobodilnih odborov so bili dolžni skrbeti za to, da je v vsakem rajonskem in okrožnem odboru OF deloval po en fotoreporter. Za imenovanja in razpored fotografov je bilo treba popisati vse osebe, ki so znale fotografirati, in vse fotografske in kino-kamere kot tudi ves negativni in pozitivni material. Med fotografe so spadali vsi poklicni fotografi in fotoamaterji, ne glede na to, ali so že bili zaposleni kot fotografi ali ne. »Posebej večče, živahne, pogumne in iniciativne je bilo potrebno imenovati za fotoreporterje, zlasti še, če imajo svojo fotografsko kamero.« Aparate v zasebni lasti so posamezniki lahko obdržali, »ako so to zanesljive osebe in ki so jih pripravljene dati za OF«. Če je bil aparat last Odseka, je ta imel izključno pravico razpolaganja z njim.²¹ Velika želja Fotosekcije SNOS je bila vzpostavitev centralnega arhiva propagandnega in dokumentarnega gradiva pri narodnoosvobodilnih odborih (NOO). Motivno je Fotosekcija SNOS na fotografijah iskala »posnetke o grozodejstvih in uničevanju okupatorja, na političnem in gospodarskem polju, dlje pokrajine, kjer so se odigravala divjanja okupatorja, naselja, ki so trpela zaradi sovražnosti okupatorja. Čeprav naj se material ne troši po nepotrebem, naj fotoreporterji čimbolj razvijajo svojo delavnost ter z osebno ambicijo snovi čimbolj izčrpajo. Ker so zaloge negativskega materiala za sedaj precej pičle, naj opuste spominsko fotografiranje poedincev«. O konkretnih nalogah so na prvem sestanku fotoreporterjev črnomaljskega okrožja 13. junija 1944 razpravljali Franjo Veselko, Peter Romanič, Alfred Kos, Ivan Pirnat, Miro Pavlin in Jože Bitenc. Bistveni so postali motivi partizanskega fotoreporterja, ki naj bi tako bili čim aktualnejši, pritegniti so morali čim več gledalcev, pri obdelavi pa ne bi smeli pozabiti na umetniški občutek za kompozicijo. Za nastanek živega in dinamičnega fotografskega motiva je moral fotoreporter izkoristiti lastne iznajdljivost, domiselnost in samoiniciativnost.²² Na željo vodje propagandnega oddelka Jožeta Zemljaka²³ je Franjo Veselko za Odsek pripravil smernice fotoreporterjem s povednim naslovom *Kaj naj fotografiramo?* Načrt, napisan po Veselkovih pogledih in tedanjih izkušnjah, naj bi fotoreporterjem omogočil lažjo izbiro motivov ter jim tako pomagal ustvariti najbolj iskane motive. Motivno je Veselko poudaril 43 vsebin, med katerimi je zlasti poudaril tiste, za katere je želel, da nastanejo spontano: brigada na zboru in v koloni, žanjice pri delu, brigada na cesti, kolona partizanov skozi vas, snidenje partizana z dekletom in materjo, obloženi konj ali mula z vodnikom, partizani na položaju, prenosi in prevozi ranjencev, prehodi prek rek, cerkvene procesije in partizani, civilni in vojaški pogrebi s partizani in z duhovniki, ženske, starci in otroci pri delu, partizani pri poljskem delu, partizanski mitingi in ljudska zborovanja. O moči fotografskega gradiva so razpravljali tudi na različnih predavanjih in konferencah pod okriljem SNOS. Prva takšna je bila konferenca novinarjev 5. in 6. maja 1944 v Metliki. O fotoreporterstvu je spregovoril Janez Potrč. Fotografija je dobila mesto v sklopu (foto)reportaže in v tem smislu naj bi v ospredje stopala njena obveščevalna moč – seveda skupaj z besedilom vojnega dopisnika. Poudarjeni sta bili politična in tehnična podkovanost fotoreporterja, ki bi le tako zmogel ujeti pomembne trenutke in motive. Ponovljena je bila misel o motivno želenih posnetkih z vojaško in s terensko motiviko in z manj spominskega fotografiranja posameznikov in skupin.²⁴

Vojna fotoreportaža je v ospredje postavljala propagandno vlogo, ki ji ni odvzeta tudi v povojnem obdobju, ko so se v ospredje postavljale podobe novega političnega in družbenega sistema. Če je fotoreporter v času druge svetovne vojne že začel delovati v precej jasno začrtani liniji uredništva, ki so ga poimenovali fotosekcija, se je uredniška politika zelo jasno začrtala v povojnem obdobju. Aktivnost fotoreporterja je naraščala, ko se je ta začel zavedati pomembnosti hitrega poročanja, še posebej, če so novice prihajale iz domačega sveta. Povojno reportažo v tem prispevku rekonstruiram na podlagi množičnih objav fotografa Vladimirja Simončiča – Vlastje v ilustrirani reviji *Tovariš*, čeprav so fotografije objavljali tudi drugi časopisi. Kot fotoreporter Slovenskega poročevalca je Vlastja imel možnost in dostop biti na različnih krajih in dogodkih. Največja opora pri raziskovanju delovanja fotografa so njegovi spominski zapisi z naslovom *Spomini reporterja*. Uredništvo

21 AS 1643, Pravilnik o organizaciji foto-reporterske službe pri SNOS, 22. 4. 1944.

22 AS 1643, Prvi sestanek fotoreporterjev črnomaljskega okrožja, 13. 6. 1944.

23 AS 1643, Navodilo Odseka za informacije in propagando SNOS Franju Veselku, 15. 6. 1944.

24 Novinarji zborujejo 5. in 6. maja 1944: Poročilo o prvi slovenski novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju, 1944.

med drugo svetovno vojno ilegalnega Slovenskega poročevalca je takoj po koncu vojne začelo delovati v stavbi na tedanji Tyrševi ulici²⁵ v Ljubljani, v prostorih časnika Jutro. Slovenski Poročevalec (1938, 1941–1959) je po koncu druge svetovne vojne postal osrednji slovenski dnevnik,²⁶ novembra 1945 pa se mu je pridružil še ilustrirani tednik²⁷ *Tovariš*. Čez slabo leto se mu je povsem po naključju kot honorarni sodelavec pridružil tudi Vlastja. Septembra 1946 je namreč bodočega reporterja – novinarja obiskal Stane Kumar, ki je bil pri časopisu zaposlen kot honorarni ilustrator. Prva Vlastjeva fotoreportaža je bila tako v *Tovarišu* z naslovom »Naši delavci in nameščenci na odrskih deskah« objavljena v 7. številki, ki je izšla 18. oktobra 1946 (Vlastja, 2. 10. 1946).²⁸ Tajnica takratnega odgovornega urednika Frančka Bohanca je bila tista, ki je Vlastjo napotila v Moste, kjer je tedaj delovala živahna dramska družina. Že ob prvi objavi je avtor reportaže poskrbel, da je bilo njegovo ime podpisano s psevdonimom Foto Vlastja.²⁹ S prvo in z vsemi naslednjimi je Vlastja zaoral ledino slovenske povojne novinarske reportaže. Na začetku so te zajemale le po stran, pozneje pa so jih zapolnile tudi več, a ne več kot sedem. *Tovariš* je v prvih letih dajal vtis sovjetskega ilustriranega tednika, prilagojenega slovenskim bralcem. Z Vlastjevimi posnetki je začel dobivati predvsem slovensko vsebino, saj je bil njihov avtor prepričan, da mora poročati predvsem o dogajanju med povojno obnovo in gradnji predvsem doma, v Sloveniji. Ko sledimo Vlastjevim reportažam, se njihovo število stalno povečuje. V fotografiovih zapiskih je na več mestih omenjeno, da si je njihov avtor napovedal »tekmovanje v izvedbi izvernih reportaž izven togega in ukazanege programa«. Prav pri fotoreporterskem delu je Vlastja pustil prosto pot svoji nezadržni radovednosti in s fotografskim aparatom beležil dogajanje po komaj končani vojni. Sam se je svoje neverjetne vneme tudi zavedal. »Zdelo se mi je, da sem čebela, ki hiti nabirati in skladiščiti. Nič ni bilo potrebno prosjačiti ali predlagati. Podnevi sem kolovratil po terenu, ponoči pa razvijal filme in pisal komentarje. Ta kulturna hajka je bila uspešna, saj je sovjetski material začel zaostajati. Na terenu so čitatelji opazili, da *Tovariš* postaja slovenska revija in število naročnikov je ugodno raslo.« Iz težav pri nabavi filma in fotografskega papirja so ga reševale »privatne osebe in moja denarnica, ki jo je najbolj praznila moja reporterska nuja«. V drugi polovici leta 1947 se je Vlastja že spretno sukalo po različnih krajih Slovenije, o »dogodkih in pripravah sem bil dobro obveščen in sem potem samo še hitel«. Že na samem začetku fotoreporterske poti si je Vlastja svoj delovni kotiček uredil v drugem nadstropju uredništva Slovenskega poročevalca, v majhni sobici z borno pohištveno opremo: s pisalno mizo in z eno veliko ter eno majhno omaro. V nekdanji shrambi Cukrarne, kjer je tudi živel, si je uredil lastno fotografsko temnico, v kateri je bilo prostora za dva. Leitzov povečevalnik je pridobil s pomočjo ekonomata, v temnici pa ga je pričakalo na črno opleskano pločevinasto razvijalno korito. Oprema je bila bržkone preostanek iz predvojne redakcije Jutra. Najpomembnejši del opreme, fotografski aparat Contax, je bil Vlastjeva zasebna last. Vse potrebno za izdelavo fotografij si je Vlastja priskrbel v uradni temnici Poročevalca ali pa samoiniciativno nabral pri fotografih. Ko so vrata Vlastjevega uradnega delovnega prostora dobila tablico Fotooddelek, so mu iz uprave določili plačo novinarskega pripravnika. Na začetku priložnostni sodelavec je kmalu postal honorarni, stalno pa je bil v uredništvu Slovenskega poročevalca zaposlen od 1. januarja 1949. Povojni obnovitveni zanos je Vlastja korenito dokumentiral in se svoje aktivne vloge pri tem tudi zavedal, tako da so mu pripeli tudi srebrno in zlato udarniško značko. »Imam čast, da sem dokumentator delovnega zanosa, ki vlada v naši svobodni domovini,« preberemo na enem izmed lističev njegove obsežne spominske zapuščine. Prve repor-

25 Podatek z zadnje strani revije *Tovariš* (danes Slovenska cesta). Vlastja omenja predvsem bližnjo Tomšičevo ulico kot prostor uredništva (takrat imenovana Knafljeva, po letu 1952 pa Tomšičeva 3).

26 V prvih povojnih letih je bil osrednji dnevnik na Slovenskem Slovenski Poročevalec, poleg njega sta bila pomembna še Ljudska pravica (1934–1936, 1941, 1943–1959) in Delavska enotnost (1942–1998). Slovenski Poročevalec je leta 1951 dobil družbo, ko so v Ljubljani ustanovili Ljubljanski dnevnik in ga kasneje preimenovali v Dnevnik (1951–). Leta 1959 se je Slovenski Poročevalec z Ljudsko pravico združil v Delo (1959–).

27 Na začetku revija *Tovariš* še ne izhaja kot tednik, v pravem pomenu to postane z letom 1947, ko število izdanih revij naraste s 17 na 51 številik v letu.

28 Podatek iz inventarne knjige, ki jo je Vlastja skupaj z negativami izročil Muzeju.

29 Psevdonim je mati sestavila iz imen treh sinov **V**Ladimir, **S**Tane, **J**oža. (v: Iztok Jakša, Vladimir – Vlastja Simončič, *Pionir slovenske medicinske vizualne dokumentacije*, 2001.

taže so tudi zaradi Vlastjevega urnika omejene na Ljubljano. Ko se je njegovo reportersko delovanje razširilo na oddaljena območja, je začel uporabljati avtobusni prevoz. Delo se je tako raztegnilo na cel dan, doma pa je bilo treba posnete filme še razviti. Naslednje jutro je sledilo izdelovanje povečav, pisanje koncepta reportaže ter narekovanje besedila v strojepisnici. Tako je bil prispevek ob desetih že nared za redakcijsko sejo. Slikovno gradivo je prevzel slikovni urednik Ivan Romih, besedilo pa sta obdelala novinarja Davorin Ravljen in Rudolf Kresal. Količina slikovnega gradiva se je povečevala tudi zaradi uporabe uradnega kolesa. Vlastja je zapisal, da ga je bil prav »po otroško vesel in takoj sem čutil, da mi rastejo krila, s katerimi bom hitreje opravil svoje reportersko križarjenje vsaj v Ljubljani in bližnji okolici«. Tovariševa rubrika Po domovini je postala pestrejša, hkrati pa je Poročevalec začel objavljati tudi aktualno fotografsko dokumentacijo. Tovariš je počasi večal naklado, tiskan pa je bil še vedno v bakrotisku. Številne reportaže kažejo, da je reporterska vnema postala že skoraj obsednost. »Že tretje leto sem brez počitnic, ob nedeljah, ko navadni državljani počivajo, imam kar največ dela. Moje posnetke ne objavlja samo Tovariš, temveč sem z njimi razvadil tudi druge redakcije. Plača je mizerna in še vedno živim v bivši živilski shrambi Cukrarne. Razmere v družini postajajo zaradi mojega garanja in stalne odsotnosti še komaj vzdržne.« Danes Vlastjo uvrščamo med vodilne slovenske socrealistične fotografe.³⁰ Vlastjevo delo in delovanje na področju slovenske vizualne kulture v prvih dveh povojnih letih je izjemno, saj je raznoliko tako po obsegu kot kakovosti. Naslednja leta so postregla še z enim pretresom, ki ga je osebnostno veliko bolj zaznamoval kot predvojno in medvojno dogajanje. Neizmerna vnema pa kljub temu ni popustila, temveč prej nasprotno. Žal pa je bil v času svojega življenja deležen predvsem mednarodne pozornosti.

Poklic fotoreporterja je od obdobja med obema svetovnima vojnima do prvih povojnih let prehodil pot novega dožemanja, tako kot ga je tudi sam medij fotografije. Ko je dokumentarnost fotografije motivno posegla po do tedaj nevidenih »obrobnihih motivih«, so jim ravno s pojavljanjem teh v časopisju, tako Susan Sontag, »prisodili pomembnost«.³¹ Z dostopnostjo fotoaparata je odraz podobe na papirju postajal vsakdanost in dokument časa. Nekoč le ilustrativna novica je v konfliktnem obdobju svetovnega spopada postala glavni nosilec in podkrepila tiskano besedo ter pričala o novi realnosti. Fotografija je prevzela še novo, propagandno vlogo in tako tudi sama usmerjala dožemanje vsakdanjosti. Oblikovali so se pojmi »dobre« fotografije in bressonovskega iskanja ključnih trenutkov, ki so postali najpomembnejši del fotografskega medija v povojnem obdobju. Prek oblikovanja žanra novinarske reportažne fotografije je fotografski medij našel prostor v časopisju in pridobival na pomembnosti. Poklic fotoreporterja je od obdobja med obema svetovnima vojnima do povojnih dni prehodil uspešno pot uveljavitve in si zaradi izpostavljenosti izboril poseben prostor tako na medijskem kot umetniškem področju.

SUMMARY

The article sheds light on the perception of pictorial images mainly found in newspapers since the early 1920s. It considers answers to why and how a particular photo was published. It attempts to explore and explain the process of choosing a particular photo, from its creation to its printed form. In addition to the finished product itself, the article of course focuses on its author, the photographer. The profession of photojournalist was gradually formed in the period between the two wars, gaining its first outlines and its own requirements. During the Second World War, the photojournalist became the main actor in the creation of pictorial news as evidential material and in the period after the Second World War, especially through the establishment of authorship of published photographs, special effort was invested in building the reputation of the profession. By setting photojournalism in the broader historical context, specific comparisons lead to discovery of the legal status of the profession over a period of time. We can identify the concept of a photographic medium

³⁰ Lampič Primož, Foto Vlastja: življenje in delo Vladimirja Simončiča Vlastje, 2011, str. 21.

³¹ Susan Sontag, O fotografiji, 2001, str. 30.

within the journalistic genre through editorial policies, from the pre-war Slovenec newspaper or its illustrated supplement, *Ilustrirani Slovenec*, and the post-war *Slovenski Poročevalec* to the illustrated *Tovariš* magazine. The preserved photographs of the photojournalist and head of the Photo Section of the Slovene National Liberation Council (SNOS), Franjo Veselko, depict the period of the Second World War and show the special position of photography during the world conflict. The photographic legacy of *Ilustrirani Slovenec*, the fund of photographer Vladimir Simončič Vlastje, who worked at *Tovariš* and *Slovenski Poročevalec*, and the photographs of Franjo Veselko, which are all located in the Collection of Current Materials, are kept by the Photo Library of the National Museum of Contemporary History.

Viri in literatura

Monografije, članki in časopisi:

- Fabec, Franc, Vončina, Dejan: *Slovenska odporniška fotografija*, Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Lampič, Primož: *Foto Vlastja: življenje in delo Vladimira Simončiča Vlastje: (1911-2000)*, Gorenja vas: Kulturno umetniško društvo Trata, 2011.
- *Novinarji zborujejo 5. in 6. maja 1944: Poročilo o prvi slovenski novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju, 1944.*
- Sontag, Susan: *O fotografiji*, Ljubljana: Študentska založba, 2001.
- Lampič, Primož: *Slovenska fotografija med obema vojnama, 150 let fotografije na Slovenskem*, Ljubljana: Mestna galerija, 1989-1990.
- *Slovenec*, 14. 12. 1924.
- *Ilustrirani Slovenec*, 24. 5. 1925, 4. 10. 1925, 20. 12. 1925, 16. 5. 1926, 18. 7. 1926, 12. 9. 1926, 10. 7. 1927, 24. 2. 1929, 12. 4. 1931, 26. 6. 1932.

Arhivski viri:

- Arhiv Republike Slovenije, AS 1906, Uprava časopisov *Slovenec*, Domoljub, Bogoljub in Slovenski dom, Janez Hafner o delovanju *Ilustriranega Slovenca*.
- Arhiv Republike Slovenije, AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, Konspiracija (Pravila previdnega tajnega delovanja), Izvršni odbor osvobodilne fronte za Primorsko, maj 1943.
- Arhiv Republike Slovenije, AS 1643, Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Pravilnik o organizaciji foto-reporterske službe pri SNOS, 22. 4. 1944, Prvi sestanek fotoreporterjev črnomaljskega okrožja, 13. 6. 1944, Navodilo Odseka za informacije in propagando SNOS Franju Veselku, 15. 6. 1944.

Monika Močnik

kustosinja, Muzej novejšje zgodovine Slovenije

E: monika.mocnik@muzej-nz.si **T:** 01 300 96 34

POKLICI V PRETEKLOSTI NA FOTOGRAFIJAH DNEVNIKOVEGA FOTOREPORTERJA MARJANA CIGLIČA

Ko govorimo o poklicih v preteklosti, vemo, da so nekateri že popolnoma izginili, medtem ko so se nekateri posodobili, nekateri pa ostajajo enaki oz. pri njih ne najdemo večjih sprememb. Jasno je, da je na poklice najbolj vplival razvoj na različnih strokovnih področjih, največjo prelomnico pa zagotovo predstavlja tehnološki napredek.

»Svet je v zadnjih nekaj letih doživel več sprememb kot celi dve stoletji poprej, buren razvoj znanosti in tehnologije med drugim ustvarja tudi vse bolj potrošniško naravnano družbo. Mnoge vrednote se spreminjajo, nastajajo novi sodobni trendi in potrebe novodobnega človeka.«¹

Ker je marsikateri poklic že izginil, je fotografsko gradivo dragocen pričevalec preteklosti, hkrati pa predstavlja nepogrešljiv zgodovinski vir. V članku bom za širše razumevanje fotografskega fonda Marjana Cigliča najprej na kratko predstavila njegovo poklicno pot, od prvega srečanja s fotoaparatom naprej. Sledila bo predstavitev njegovega fotografskega opusa, ki ga je ustvarjal več kot štirideset let, na koncu pa bom izpostavila njegovo fotografsko gradivo, na katerem so upodobljeni poklici iz preteklosti. V članku bo poudarek na razumevanju fotografije kot zgodovinskega vira, med tem ko bo predstavitev temeljila na praktičnem delu, pri katerem bo v ospredju »branje« fotografije.

Ključne besede: poklici, fotoreporter, fotografija, zgodovinski vir.

Marjan Ciglič (1924-1998) je bil po poklicu fotoreporter. Večkrat smo že slišali, da je fotoreporterstvo služba, ki zahteva celega človeka in postane način življenja, zato se številni fotoreporterji tudi v prostem času ne morejo izogniti »poklicni deformaciji«, nemalokrat pa pri tem tvegajo svoje življenje. Situacijo najbolje ponazori besedilo iz knjige *Witness in our times*: ».../ There, he once showed me his pictures from Afganistan and more recent photographs from a prison in Venezuela« /.../ »But there was no gold or glory to be gained from those prison photographs. Instead, they made me ask: Why would you spent your savings to go to a hellhole near Caracas where the guards and prison gangs, both armed, would just soon kill you and trade your camera for food?«² /.../ »Nekoč mi je pokazal svoje fotografije iz Afganistana in pred nedavnim posnete fotografije iz zapora v Venezueli« /.../ »Ampak te fotografije iz zapora mi niso prinesle slave ali denarja. Namesto tega so me vprašali: Zakaj bi pora-

¹ Balkovec, Jankovič, Pojem dela in zaposlitve nekoč, danes in v prihodnjih izzivih. V *Nove tehnologije, novi izzivi*, str. 581.

² Ken Light, Kerry Tremain, *Witness in our times: working lives of documentary photographers, Seeing and Believing*, 2000, str. 3.

*bil vse prihranke za to, da greš v hudičevo luknjo blizu Caracasa, kjer te lahko varnostniki in zaporniške bande, vsi oboroženi, ubijejo in tvoj fotoaparati zamenjajo za hrano?»*³

Tudi Marjan Ciglič je bil eden izmed tistih fotoreporterjev, ki ni fotografiral samo po službeni dolžnosti, saj je bil njegov zvesti spremljevalec prav fotoaparati, brez katerega ni šel nikamor.

Ljubezen do fotografije je našel pri svojih štirinajstih letih, ko ga je fotograf France Jug zaposlil kot vajenca v svojem ateljeju v Kranju, prednost pred drugimi kandidati pa je imel tudi zaradi svojih risarskih sposobnosti. V ateljeju je delal tudi v času nemške okupacije med drugo svetovno vojno, ko je moral fotografirati in razvijati filme za naciste, na skrivaj pa je razvijal fotografije tudi za partizane. Leta 1943 je bil prisilno mobiliziran v nemško vojsko, po dvanajstih mesecih pa se je vrnil v domovino in se pridružil partizanskim enotam. Ker med vojno ni imel fotoaparata, oz. ga je imel le kratek čas, je večkrat vzel svinčnik in narisal dogajanje in sovojake. Po vojni se je spet posvetil fotografiranju, vendar so ga leta 1949 razglasili za informbirojevca in ga za dvanajst mesecev zaprli na Goli otok.³ Po vrnitvi v Ljubljano je še naprej delal v fotografskih studiih, leta 1957 pa je bil povabljen v Časopisno hišo Dnevnik in ji ostal zvest do leta 1997 oz. dokler je lahko šel na pot in s svojim objektivom za vedno »zabeležil«⁴ trenutke, ki so bogatili časopis Dnevnik in Nedeljski dnevnik:

»Marjan Ciglič je bil dolga leta isto kot Dnevnik, kajti njegove fotografije so za vselej zaznamovale ta časnik in njegovega veliko večjega otroka – Nedeljca. Vsi, ki so imeli možnost z njim sodelovati, tudi zaradi Marjana Cigliča vedo, kaj je Dnevnik ...«⁴ »/.../Ob njem, predvsem pa z njim smo živeli med seboj in vsi skupaj z Dnevnikom kot družina.«⁵

Leta 2001 je časopisna hiša Dnevnik praznovala svojo 50. obletnico. Takrat še Muzeju novejšje zgodovine je podarila Cigličev celoten fotografski opus, ki je ocenjen na okoli 300.000 originalnih, predvsem črno-belih negativov. Skupaj s fotografskim gradivom pa je Muzej prejel tudi Cigličeve dnevnike, v katere je dnevno zapisoval osnovne podatke (datum, dogodek, idr.). Cigličev fond se je izkazal za enega izmed najbogatejših in nepogrešljivih virov, ki jih tako muzej kot širša javnost uporabljata za raziskovanje, prikazovanje in razumevanje življenja in dela posameznikov ter družbe. Fond pa ni pomemben samo za raziskovanje slovenske zgodovine, ampak se v širšem kontekstu navezuje tudi na Jugoslavijo, saj je bila Slovenija večino časa, ko so nastajale Cigličeve fotografije, del Jugoslavije. Fotografski fond tako predstavlja neprecenljivo nacionalno dediščino, tematika njegovih fotografij pa je izredno pestra in v grobem zajema politiko, kulturo, šport, gospodarstvo, pomembne dogodke in obiske, kmetijstvo, promet, šolstvo, mednarodne odnose, NOB, izseljence, trgovino, Cerkev, zdravstvo, etnologijo, proslave, turizem in gostinstvo, črno kroniko, življenjski utrip v mestih in na podeželju, portrete ter razne akcije časopisa Dnevnik in Nedeljski dnevnik. Vsakoletno je fotografiral dogodke, kot npr. Kmečka ohcet, dedek Mraz, rojstvo prvega otroka na prvi dan v letu, ni pa manjkala niti na modnih revijah, pogrebih, žalnih sejah ...⁶

Med vsemi temi fotografijami pa najdemo tudi številne fotografije različnih poklicev, ki bodo podrobneje predstavljeni na predstavitvi. Zagotovo so najzanimivejši tisti, ki jih danes ni več. Na eni od takih fotografij je čevljar, ki je svoje pripomočke prinesel s seboj, se namestil na najbolj prometni ulici in ponudil svoje usluge mimoidočim. Največ ljudi si je zaželelo čiste čevlje, zagotovo pa je opravil tudi manjša popravila.

Med poklice, ki jih danes ni več, nekoč pa je bil pomemben člen pri časopisnih in medijskih hišah, spada tudi kolporter – prodajalec časopisa in revij na ulici. Poklic kolporterjev je počasi začel izumirati, ko so časopisne hiše začele pridobivati vedno več stalnih naročnikov, ki so izvode časopisa prejeli na dom. Zanimive so tudi

3 Fototeka, J. Šparovec, Fond Marjan Ciglič, str. 350.

4 50 let Dnevnika, E. Glavič, Tito je prišel inkognito, str. 64.

5 50 let Dnevnika, E. Glavič, Tito je prišel inkognito, str. 64.

6 Fototeka, J. Šparovec, Fond Marjan Ciglič, str. 350.

fotografije mlekarjev, ki so po mestu prevažali steklenice mleka v lesenih, posebej za to prirejenih vozilih. Tudi tega danes ne vidimo več.

Zgovorno je tudi fotografsko gradivo, ki prikazuje poklice, ki so šli za nekaj časa v pozabo in so se spet pojavili. Med njimi najdemo zanimive posnetke iz brivnice, ki so jih deloma nadomestili frizerski saloni, danes pa se spet sem in tja pojavi kakšna brivnica, sploh zaradi tega, ker je nedavno moška brada spet postala modni trend. Zanimive so tudi fotografije, na katerih se dekleta na šiviljskih strojih učijo in pripravljajo za delo. Ta poklic, ki je bil nekoč zelo pogost, je danes prava redkost. Po eni strani lahko rečemo, da je poklic šivilje izumrl oz. so ga danes zamenjali zgolj tečaji, po drugi strani pa se je moderniziral in postal pomemben del profesionalnega poklica – modnega oblikovalca. Zanimive zgodbe pripovedujejo tudi fotografije uradnih oseb na mejnih prehodih, ki stoje pregledujejo dokumente med avtomobili, saj ponekod še ni bilo carinskih hišk, pa tudi fotografije dimnikarjev na motorju in delavcev Snage na Prešernovem trgu, ki z lopatami kidajo sneg in ga odmetavajo na lesen voz, na katerega je vprežen konj, ...

Sicer pa na Cigličevih fotografijah najdemo največ poklicev, ki se kot taki niso spremenili, so se pa do danes zelo modernizirali. O teh spremembah pričajo ogromni tiskalni stroji iz železa, računalniki, ki zavzemajo celoten prostor, žerjavi in dvigala, ki so jih delavci uporabljali pri svojem delu idr. Skupaj z modernizacijo je pri nekaterih poklicih postala nujna tudi uporaba zaščitnih in varovalnih sredstev in opreme pri delu, vzporedno s tem pa so nastajale tudi nove regulative oz. predpisi ohranjanja varnosti na delovnem mestu. Delavci v tovarnah pri delu z ognjem danes zagotovo nimajo samo zaščitnih očal, kot so jih imeli delavci v Litostroju leta 1963, prav tako delavci, ki na fotografijah delajo na višini in nimajo nobene dodatne opreme, ki bi jih varovala v primeru padca. Tudi pri gradnji oz. podiranju objektov danes obstajajo stroge regulative za delavce na gradbišču in je njihova varnost ter varnost naključnih mimoidočih na prvem mestu, česar pa na fotografiji, kjer se podira objekt ob nebotičniku, kjer ni nobenih varoval in nobenih trakov, ki omejujejo prehod, ne vidimo.

Za današnje čase je nenavadna tudi fotografija, na kateri zaposleni v Centralni banki nosijo pakete denarja in obveznic kar skozi glavni vhod med strankami, saj danes v bankah veljajo strogi predpisi in se tovrstni dogodki izvajajo v strogi tajnosti in ob strogem varovanju.

Zanimiv je tudi prizor s konference, pri katerem v ospredju sedijo ženske in na pisalne stroje beležijo dogajanje na konferenci; tudi ta poklic je spodrinila tehnologija, saj se za konference uporabljajo diktafoni in/ali kamere, ki celotno zadevo posnamejo. Tudi pri športu so v primerjavi z današnjimi časi vidne spremembe. Poklic športnikov in sodnikov na tekmah, pa tudi pravila igre z manjšimi popravki načeloma ostajajo enaki, spreminjajo pa se športne dvorane, športna oprema in oblačila idr. To najboljše ponazori fotografija, na kateri moški boski igrajo odbojko, najzanimivejši del pa je zagotovo sodnik in njegov sodniški stol na višini, ki danes zagotovo ne bi ustrezal minimalnim varnostnim normativom. Podobne spremembe lahko opazimo tudi pri nekaterih drugih poklicih, npr. pri prodajalcih v trgovini. Koncept v osnovi je ostal enak, povečala se je ponudba, zaradi česar so se posodobile tudi trgovine oz. so nastali trgovski centri, v katerih na enem mestu lahko najdemo vse, posledično pa so centri izrinili manjše trgovinice in butike. Blagajne kot take so izpodrinili računalniki, delno pa vlogo zaposlenih v trgovini prevzemajo tudi samopostrežne blagajne.

Na fotografijah najdemo tudi poklice, povezane z zdravstvom, šolstvom, gradbeništvom, gostinstvom in hotelirstvom, delom v tovarnah, predstavljeni so umetniški poklici idr., zgodovinsko vrednost pa imajo tudi fotografije, ki prikazujejo različna opravila in v tradicionalnem smislu niso poklici, so pa zagotovo del procesa in razvoja. Te fotografije prikazujejo perice, ki perejo perilo v zajezeni vodi, kmete pri vsakdanjih kmečkih opravilih in mlade na t. i. mladinskih delovnih brigadah idr. Na fotografijah so prikazani tudi poklici iz preteklosti, ki se velikokrat navezujejo tudi na tradicionalno in kulturno dediščino in so povezani s slovensko obrtjo, ki je lahko demografsko specifična in se danes ohranja samo še v smislu tradicije in ne več kot poklic.

Vseh teh vizualnih pričevalcev preteklosti pa danes ne bi imeli, če ne bi obstajal poklic fotoreporter oz. fotograf, ki se je tako kot vsi moderniziral. Analogne fotoaparate, ki so omejevali število posnetkov glede na velikost fotografskega filma, so zamenjali digitalni fotoaparati, ki omogočajo takojšen ogled, število posnetkov pa je odvisno od velikosti fotografske kartice. Pa vendar je rezultat pri obeh enak; oba ustvarjata in dokumentirata dogodke in trenutke, ki jih ne želimo pozabiti, še več, želimo jih ohraniti za prihodnje generacije:

»Zbirati fotografije pomeni zbirati svet. Filmi in televizijske oddaje razsvetlijo stene, pomigetajo in mrknejo; fotografska podoba pa je tudi predmet, in sicer lahek, poceni izvedljiv predmet, ki ga ni težko prenašati naokrog, zbrati na kup, shraniti.«⁷

SUMMARY

Because of the ever-changing needs of the consumer society, professions have also changed and, not infrequently, the human hand has been replaced by technology; i.e., modernization on the one hand has supplanted some professions while, on the other hand, it has made room for others. It is also worth noting that some professions are still the same today but rebranded. Together with professions, there have been changes in the premises, equipment and other elements of a particular profession and, in general, it can be said that modernization has in many cases simplified and facilitated work. The changes and developments in professions captured by Marjan Ciglic in his lens have a time span of four decades and are a valuable and irreplaceable historical resource. Photographs, which by themselves say more than a thousand words, conceal in themselves details that no text can depict. All newspapers and other media platforms, books, professional articles, textbooks etc. and, last but not least, exhibitions, in which each text is supported by photographs, testify to this.

Viri in literatura

- Glavič, Edo: Tito je prišel inkognito, Znani fotoreporter Marjan Ciglič je bil tudi glavni junak večine anekdot. 50 let Dnevnika, Časopisna družba Dnevnik d.d., Ljubljana, 2000, str. 64.
- Jankovič, Anton, Balkovec, Janez: Pojem dela in zaposlitve nekoč, danes in v prihodnjih izzivih. V Nove tehnologije, novi izzivi, str. 581.
- Fototeka, Fotografska zapuščina XX. stoletja, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 2017, str. 350.
- Light, Ken, Tremain, Kerry: Witness in our times: working lives of documentary photographers, Seeing and Believing, 2000, str. 3.
- Sontag, Susan: O fotografiji, 2001, str. 7.

Fotografsko gradivo, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Fototeka

- Fotografski fond Marjan Ciglič (1957-1997).

⁷ Sontag, O fotografiji, str. 7.

Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS

ZLATA PRAVILA

I. PROGRAM MLADI RAZISKOVALCI ZGODOVINE

Program Mladi raziskovalci zgodovine organizirata Komisija za delovanje zgodovinskih krožkov in Zveza prijateljev mladine Slovenije. Poslanstvo raziskovalnega programa je raziskovanje družbe in dogodkov v preteklosti ter popularizacija znanosti in znanja med mladimi. Med cilje raziskovalnega programa uvrščamo spoznavanje in oblikovanje odnosa do kulturne dediščine, ohranjanje kulturne dediščine, izobraževanje in usmerjanje mentorjev v kakovostno metodološko in pedagoško vodenje zgodovinskih krožkov, usmerjanje mladih v pravilen način pristopa k raziskovanju, uvajanje mladih v način sistematičnega in samostojnega razmišljanja, uvajanje mladih v samostojno oblikovanje zaključkov ob proučevanju gradiva ter uvajanje mladih v samostojno predstavitev zaključkov. Temeljno vodilo je vzpodbujati skupinsko delo zgodovinskih krožkov.

V Komisiji za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS deluje trenutno okoli 20 slovenskih zgodovinarjev in etnologov, ki so sicer zaposleni v različnih slovenskih znanstvenih in kulturnih institucijah. Članstvo in delo v Komisiji sta prostovoljna in neplačana. Člani Komisije imajo status prostovoljcev pri ZPMS.

Delo Komisije poteka po dolgoletnem uveljavljenem delovnem redu. Komisija se srečuje na sejah, kjer običajno obravnava tekoče delo, na skupnem ocenjevanju raziskovalnih nalog, na državnem srečanju z mladimi raziskovalci in na izobraževalnem seminarju. Med naloge Komisije sodijo izbor raziskovalnih tem, priprava izobraževalnega seminarja za mentorje zgodovinskih krožkov in njihovo usmerjanje v kakovostno metodološko delo z mladimi raziskovalci, prebiranje in ocenjevanje raziskovalnih nalog ter organizacija državnega srečanja z ustnimi predstavitvami raziskovalnih rezultatov in strokovne ekskurzije.

Komisijo vodi predsednik/ca. Mandat traja dve leti. O delovanju obvešča zainteresirano javnost, sodeluje v Upravnem odboru ZPMS ter poroča o delu na skupščini ZPMS.

V začetku šolskega leta Komisija pripravi seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, kjer mentorji dobijo osnovne strokovne informacije o razpisani raziskovalni tematiki. Raziskovalno vsebino določi Komisija za delo zgodovinskih krožkov na svoji februarski seji. Na seminarju povabljeni strokovnjaki iz razpisnega področja seznanijo mentorje s strokovno literaturo in arhivskimi viri.

Raziskava, ki jo izvedejo mladi raziskovalci, poteka v lokalnem okolju od oktobra do konca marca. Raziskovalne naloge morajo ustrezati razpisnim navodilom in kriterijem, ki veljajo za raziskovalno delo. Učenci zbirajo gradivo, se seznanjajo s primarnimi in sekundarnimi viri, sodelujejo z lokalnimi institucijami, opravljajo terensko delo, iščejo informacije po arhivih, knjižnicah, na internetu ter se naučijo temeljnega pristopa k obravnavanju oz. znanstvenemu proučevanju gradiva in oblikovanju zaključkov. Pri tem je zelo pomembno, da si znajo mladi pod vodstvom mentorjev delo razdeliti ter da so sposobni svoje zaključke združiti in oblikovati enotno raziskovalno nalogo ter izpostaviti ugotovitve. Končno raziskavo oblikujejo v pisni obliki – raziskovalni nalogi. Mentorji jih pri tem usmerjajo in jim pomagajo z nasveti.

Člani Komisije raziskovalne naloge prebirajo v mesecu aprilu. Ocenjevalci morajo izpolniti ocenjevalne liste in napisati pisno oceno. Vsak od članov ima pravico oziroma dolžnost samostojno napisati in podati svojo oceno. Ocenjevalec mora prebrati nalogo in jo samostojno oceniti. Vsako nalogo preberejo trije ocenjevalci, izjemoma vsaj dva. Na seji Komisije se poda skupna ocena naloge. V primeru vmesne ocene mora Komisija oceno uskladiti. Dolžnost cele Komisije je, da ocene uskladi in naloge pravilno, pravično in pošteno oceni ter ovrednoti. Ocenjevalna seja komisije je praviloma pred zaključkom srečanja. Pri ocenjevanju nalog Komisija poleg strokovnih, znanstvenih, splošnoizobraževalnih in drugih zahtev upošteva še zlasti delo mladih, njihova prizadevanja in pridobljena znanja. Raziskovalne naloge se ocenijo z zlatim, srebrnim ali bronastim priznanjem. Člani Komisije so odgovorni za tajnost ocen raziskovalnih nalog do končne podelitve priznanj.

Ob koncu raziskovalnega leta se organizira enodnevno ali dvodnevno državno srečanje mladih raziskovalcev. Kraj se določi v okviru organizacijskih možnosti. Srečanje poteka običajno zadnji petek oz. zadnja petek in soboto v mesecu maju.

Učenci morajo na zaključnem srečanju svojo raziskovalno nalogo predstaviti in utemeljiti zaključke. Ob ustni predstavitvi nalog se zagotovi prisotnost članov komisije za delo zgodovinskih krožkov, ki pisne izdelke tudi predhodno ocenijo. Pri tem se učenci učijo samostojnega nastopanja, jasnega izražanja ter sposobnosti ustnega oblikovanja in predstavitve celotnih idej. Istočasno drugi učenci, ki poslušajo predstavitve, evalvirajo svoje delo in pridobijo dodatne izkušnje, poglede na oblikovanje in pristop k raziskovalni nalogi. S tem krepijo svoj pozitiven odnos do lokalnega okolja ter naravne in kulturne dediščine v njem.

Učenci lahko na predstavitvah uporabljajo različne pripomočke, vendar v okviru prostorskih in tehničnih možnosti, zanje morata poskrbeti mentor oz. šola. Po opravljenem zagovoru raziskovalnih nalog na državnem srečanju člani Komisije opravijo razgovor članov komisije in mentorjev. Razgovor je lahko individualen ali skupinski. Predstavitve naloge ocenijo prisotni člani Komisije z ocenami: odlično, primerno, manj primerno. Ocena ustne predstavitve je sestavni del dokončne ocene naloge. Zgodovinskemu krožku, ki svoje naloge brez opravičljivega razloga ne predstavi na zaključnem srečanju, se ocena naloge zniža. Utemeljeno opravičilo je mentor dolžan posredovati Komisiji pred zaključnim srečanjem. O opravičenosti izostanka odločata predsednik/ca in en član/ica komisije.

Na zaključnem srečanju je običajno v okviru organizacijskih možnosti organizirana strokovna ekskurzija s krajšimi strokovnimi vodstvi.

Če tekmovalci ali mentorji menijo, da so bili nepravilno ocenjeni, lahko v roku 8 dni od objave rezultatov vložijo pisni ugovor, ki mora biti obrazložen. Ugovor se vloži na Komisijo za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS. Po prejemu ugovora Komisija nalogo ponovno pregleda in poda mnenje o ugovoru, ki je dokončno.

Ker osnovni namen raziskovalnega dela ni tekmovalnost, temveč spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, pomeni že sodelovanje s sprejeto raziskovalno nalogo velik skupni uspeh. Priznanja pa pomenijo predvsem to, da so učenci dosegli prva tri mesta. Včasih ima mentor bolj in kdaj manj navdušene in nadarjene učence, včasih je tema bolj, drugič spet manj uspešno izbrana glede na dostopne vire, vsekakor pa je glavni uspeh vedno popotnica učencem za nadaljnje šolanje: dragocene izkušnje, ki so jih pod mentorstvom uspešno pridobili, znanje, kako opraviti raziskavo in kakšno vrednost ima kulturna dediščina domačega kraja.

Mladi raziskovalci zgodovine so pod dobrim mentorskim vodstvom sposobni izpeljati zelo kakovostne raziskave, ki z arhiviranjem končnih izdelkov v Slovenskem šolskem muzeju ohranjajo trajno vrednost z zbranim in na ta način ohranjenim gradivom na nacionalni in lokalni ravni.

II. ZLATA PRAVILA SESTAVLJANJA RAZISKOVALNIH NALOG

Raziskovalna naloga je skupno delo mladih raziskovalcev, ki pod mentorskim vodstvom naredijo prve korake na področju raziskovanja preteklosti. Namen naloge je spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, spoznavanje metodologije dela, literature in virov ter usmerjanje k naklonjenosti do širokega področja kulturne dediščine.

1. Obseg pisnega izdelka naj bo skupaj z grafičnim gradivom (tabele, grafikoni, fotografije ...) od 20 do 30 strani, besedila od 30.000 do 40.000 računalniških znakov. Format strani A4, zvezanih v spiralo. Na naslovnici naj bosta poleg raziskovalne teme in vašega posebnega naslova raziskave tudi ime in kraj šole. Na eno od prvih strani sodijo tudi ime, priimek in delovno mesto mentorja ter obvezna navedba avtorjev raziskave (učenk in učencev) z navedbo njihove starosti oz. razreda.
2. Vsak zgodovinski krožek z enim mentorjem praviloma predloži le eno raziskavo. Namen programa je skupinski izdelek mladih raziskovalcev. Če učenci opravijo več ločenih raziskav, so vendar te toliko sorodne (na isto razpisano temo), da jih je mogoče povezati v en zvezek. Komisija je pripravljena v ocenjevanje sprejeti le predhodno dogovorjene in dobro utemeljene izjeme.
3. Nalogi mora biti dodano kratko poročilo mentorja, kjer naj bodo na kratko popisani potek dela in posebne značilnosti ter predstavljeni tudi učenci, ki so nalogo delali (starost, razred).
4. Raziskovalna naloga mora biti smiselno sestavljena: utemeljitev izbrane teme, načrt in metode raziskovalnega dela, potek raziskave in posamezni rezultati dela, skupne ugotovitve in sklep, priloge, sezname (posebej tudi uporabljene literature in virov), kazalo. Vsebina raziskovalne naloge naj bo podana smiselno, smiselno in logično naj bodo izpeljani tudi izsledki raziskave.
5. Iz besedila mora biti jasno razvidno, od kod je informacija, ki jo navajate. Za ta pojasnila uporabite opombe. Opombe morajo biti pisane enotno, priporočljive so opombe pod črto na vsaki strani (footnote). Na koncu besedila je obvezen seznam literature ter arhivskih, časopisnih, ustnih in drugih virov. V seznamu navedete **za literaturo**: priimek in ime avtorja, naslov dela ter kraj in leto izida (npr.: Studen Andrej, Rabljev zamah, Ljubljana 2004). V opombah pa je dovolj navesti le priimek avtorja, naslov (lahko skrajšan) in stran, na kateri je navedeni podatek (npr.: Studen, Rabljev zamah, str. 15). Če gre za članek pa v seznamu literature dodate še revijo ali zbornik, v katerem je bil članek objavljen (npr.: Gomiršek Tanja, Materialne razmere briških otrok v 19. stoletju, Kronika 2012, št. 2 ali npr.: Habinc Mateja, Spominski predmeti in ohranjanje spomina, Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2013). Pri citiranju **arhivskih virov** navedete ustanovo, ki vir hrani, ime fonda ali zbirke in št. tehnične enote oz. signaturo (npr.: (ZAL) Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 258, Splošno žensko društvo). V opombah lahko za ustanovo uporabite že uveljavljeno kratico, ki pa jo v seznamu navedete v oklepaju pred imenom ustanove (kot v zgoraj navedenem primeru), v sprotnih opombah pa navedete tudi naslov dokumenta (npr.: ZAL, LJU 3258, fasc. 2, Zapisnik z dne 12. 1. 1950). Pri **dokumentarnem gradivu** pa ime ustanove ali osebo, ki vir hrani in ime dokumenta (npr.: Osnovna šola Draga Bajca Vipava, Šolska kronika 1859-1919, ali npr.: Jože Pokorn, Družinski arhiv, mrliški list - zasebna last).

Pri časopisnih in objavljenih (izdanih) virih mora citat vsebovati naslov časopisa, priimek in ime in avtorja (če je znan), naslov dela, številko, datum ali leto izida in stran (npr.: Jutro, Lakota v Indiji je vedno hujša, št. 41, 18. 10. 1943, str. 1 oziroma npr.: Uradni list Ljudske republike Slovenije za leto 1947, 4. 1. 1947, št. 1. Pravilniki, navodila, odredbe in odločbe ministrstev vlade Ljudske republike Slovenije, čl. 8, str. 2).

Ne pozabite navesti tudi ustne vire: priimek in ime, starost osebe ter leto, ko je posredovala podatke, kot tudi, kdo hrani zapis posredovanih podatkov (če želi oseba ostati anonimna, se jo predstavi le s kraticami).

Pri navajanju **vsebin, ki so dostopne na svetovnem spletu**, citiramo v izvorni digitalni obliki, kar pomeni, da citirate kot je navedeno v zgornjih primerih, pri čemer morate dodati, da je citirana digitalna oblika, dostopna na svetovnem spletu – naslov portala (z URL naslovom/enoličnim krajevnikom vira in datumom dostopa), npr:

- Jutro, Lakota v Indiji je vedno hujša, št. 41, 18. 10. 1943, str. 1. Dostopno na: Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PFESGHF6/?query=%27source%3d%C4%8Dasopisje%40AND%40srel%3dJutro+%28Ljubljana.+1931-1943%29%27&browse=%C4%8Dasopisje&sortDir=DESC&sort=date&node=besedila%2f1&pageSize=25>, 10. 2. 2014
- Jeraj Mateja, Slovenke na prehodu v socializem, Ljubljana 2005. Dostopno na: Zgodovina Slovenije — Sistory, <http://sistory.si/SISTORY:ID:873>, 29. 9. 2010.

Citiranje gradiv, dostopnih na svetovnem spletu - primeri

- R. K.: Tino spomin na Črno gnal do olimpijskega naslova. Dostopno na: Tino spomin na Črno gnal do olimpijskega naslova: Prvi interaktivni multimedijski portal, MMC RTV Slovenija, <http://www.rtvlo.si/sport/oi-2014/alpsko-smucanje/tino-spomin-na-crno-gnal-do-olimpijskega-naslova/329705>, 12. 2. 2014.
 - Anton Korošec - Wikipedija, prosta enciklopedija, http://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Koro%C5%A1ec, 10. 2. 2014.
 - Statistični urad Republike Slovenije - Dinamični preračuni, http://www.stat.si/indikatorji_preracun.asp, 20. 3. 2013.
6. Smiselno je navesti, kdo je kaj delal, vključno s pomočjo mentorja, posebej, če v krožku sodeluje večja skupina učencev ter je delitev dela in vlog nujna.
 7. Priloženo slikovno gradivo mora biti opremljeno tako, da je jasno razvidno, kaj priloga predstavlja, časovna datacija in izvor. Priporočamo komentar neposredno pod slikovno prilogo.
 8. V primeru raziskave, kjer so bile na enako ali podobno temo že kdaj prej opravljene raziskave, je v sklepnem delu smiselno povzeti razlike ali potrditi starejše raziskovalne rezultate ter jih mogoče primerjati s podobnimi znanimi raziskavami za druge kraje oziroma za širše območje.
 9. Predstavitev naloge (ustni zagovor) na končnem srečanju lahko traja od 10 do 15 minut. V njem naj učenci predstavijo bistvo svoje raziskovalne naloge. Večji poudarek naj bo namenjen predvsem novim ugotovitvam raziskav.
 10. Komisija pri pregledovanju in ocenjevanju raziskovalnih nalog ter predstavitve nalog upošteva:
 - izvirnost izbrane raziskave
 - vsebino raziskovalne naloge
 - nove ugotovitve
 - upoštevanje literature o izbrani temi
 - citiranje – navajanje virov in literature
 - metodo dela in njene učinke
 - način povezovanja podatkov v skupno zgodbo
 - ujemanje ilustriranega gradiva s potekom zgodbe
 - sklepe (kaj ste iz raziskave uspeli ugotoviti, povzetek)
 - razumljivost in jasnost poteka dela
 - opremljenost naloge
 - količino vloženega dela

- jezikovno neoporečnost
- dovršenost
- zbrano in uporabljeno gradivo
- lokacijo šole, ki vpliva na dosegljivost in izbor gradiva
- število in starost sodelujočih učencev
- samostojen nastop in jasno podana vsebina naloge in nove ugotovitve na predstavitvi.

11. Rok za oddajo raziskovalnih nalog je 31. marec 2020.

SODELUJOČI MENTORJI IN MENTORICE TER OSNOVNE ŠOLE PRI RAZISKAVI JUHUHU, POČITNICE SO TU! LETOVANJE OTROK IN DRUŽIN V PRETEKLOSTI V ŠOLSLEM LETU 2018/2019

	ime in priimek mentorja	osnovna šola	naslov naloge	priznanja
1	Nina Intihar	OŠ Dutovlje	Pišnica, plavanje, pijavke in prve počitnice brez mame	zlato
2	mag. Marjeta Šifrer, Dimitrij Banda	OŠ Naklo	“Živi na soncu, plavaj v morju, pij gorski zrak”	srebrno
3	Vilma Vrtačnik Merčun	OŠ Rodica	Kako so otroci pred pol stoletja preživljali počitnice	zlato
4	Jolanda Cerkenik	OŠ “Jožeta Krajca” Rakek	Morje je lahko tudi manj slano	zlato
5	Luka Kosi, Silva Mesarič	OŠ Turnišče	Nepozabna doživetja, ustvarjanje spominov na letovanjih	srebrno
6	Patricija Haler	OŠ Frana Metelka Škocjan	Juhuhu, počitnice so tu - Počitnice treh generacij	srebrno
7	Aleksander Peklar, Metka Arnšek	OŠ Braslovče	“Čez črni kal smo ga žgal”	zlato
8	Jožica Štauber	OŠ Kajetana Koviča Poljčane	Počitnice skozi čas v Poljčanah	srebrno
9	Janja Adanič Vratarič	OŠ Puconci	“Kak je inda fajn bilou . . . Pa tudi gnjes gé!”	zlato
10	Aleksandra Dolgov	OŠ II Murska Sobota	Dopustovanje nekoč in danes	zlato
11	Nataša Jesenko	OŠ Polzela	Po poti pripovedovanja do današnjega počitnikovanja	zlato
12	Angelika Koncut Žorž	OŠ Frana Erjavca Nova Gorica	“Fantič mlad prismoča se, šic po strmini”	srebrno
13	Andreja B. Čerin	OŠ Komenda Moste	Šolske počitnice skozi oči treh generacij	srebrno
14	Jerneja Pavlič	IV. OŠ Celje	Pomen celjskih turističnih agencij v času sindikalnega turizma	zlato
15	Andreja Bogataj, Vlasta Pečelin	OŠ Žiri	Juhuhu, počitnice so tu! Letovanje otrok in družin v preteklosti	zlato
16	Ines Pšeničnik	OS Jurija Dalmatina Krško	Juhuhu . . . Počitnice so tu	srebrno
17	Polona Krkoč	OŠ Dobravlje	Preživljanje sindikalnih počitnic dužin zaposlenih v Tovarni poljedelskega orodja Batuje	srebrno
18	Jasna Žižek	OŠ I Murska Sobota	Potem pa gremo - v Baško!	zlato
19	Simon Sernec	OŠ Marjana Nemca Radeče	Počitnice na bazenu	zlato
20	Katjuša Batič	OŠ Milojke Štrukelj Nova Gorica	Ni vroče, ampak modro. Zgodovina bazena pri Meblu	zlato
21	Nataša Hribar	OŠ Trebnje	Poletne norčije trebanjskih šolarjev	zlato
22	Urška Bubnič	OŠ Pivka	Počitnice na Pivškem	srebrno
23	Mateja Samastur	OŠ Ljubečna	Počitnice na Ljubečni	srebrno
24	Ana Kobal	OŠ Draga Bajca Vipava	Tako so preživljali poletne nedelje	zlato
25	Darja Kugonič, Marija Vodovnik	OŠ bratov Letonja Šmartno ob Paki	Kako smo preživljali počitnice nekoč in danes	zlato

